

Nyelvtudományi Pályamunkák ; kiadja a magyar tudós
társaság (Sprachwissenschaftl. Preisarbeiten). 3. A magyar
szókötés szabályai (Regeln der ungarischen Syntax)

Egyet ny.

Budan; Budapest 1846

Signatur: 55186-B.3

Barcode: +Z168069102

Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ168069102>

Umfang: Bild 1 - 292

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanzeigen. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF



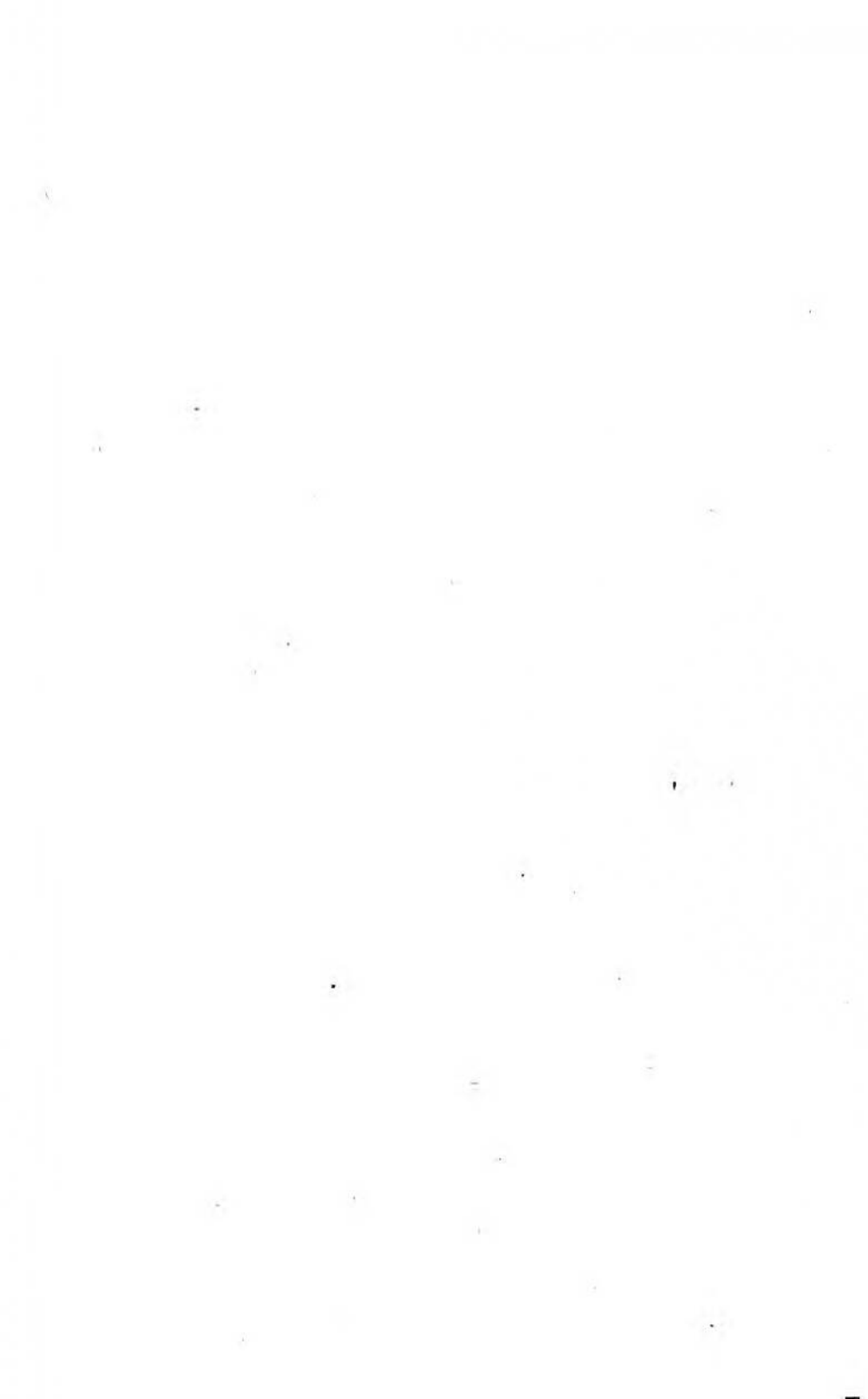
BIBLIOTHEK

55.186-B

Alt-



55186-B.



43. N. 452.

NYELVTUDOMÁNYI

P Á L Y A M U N K Á K.

K I A D J A

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

3

HARMADIK KÖTET.

MAGYAR SZÓKÖTÉS SZILÁGYI ISTVÁN KOSZORÚZOTT ÉS FÁBIÁN
ISTVÁN' DIJAZOTT MŰVEL.

PESTEN,
EGGENBERGER J. ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL
1846.

E L Ő S Z Ó.

Az academiának 1840-ben tartott XI-dik nagy gyűlésében kihirdetett következő nyelvtudományi jutalomtételre:

„Fejtsenek ki a' magyar szókötés' szabályai, név szerint: 1. Adassanak elő a beszédrészek ebbeli sajátságai; 2. a' szórend' szabályai, vagyis: mi sorban kell az egyes mondatok' szavainak állani, 's e' sorozat szerint mellyik bir nyomosító erővel, 's mellyik nyer nyomatosságot; 3. a' szóviszony' szabályai, vagy milly vonzattal vannak az egyes mondat' szavai egymásra, 's e' vonzat szerint milly ragozási változásokat szenvednek. A' szabályok mindenütt példákkal világosíttassanak.“

1842-diki martius' 19-ig, mint határnapig, *hét* pályamunka érkezett, mellyek közül a' vizsgálat-tal megbízott három osztálybeli rendes tag, u. m. FÁBIÁN GÁBOR, NAGY JÁNOS, és VÖRÖSMARTY MIHÁLY' egyértelmű véleménye szerint a XIII-dik nagy gyűlés a' 4. számút találván kiadásra és jutalomra, az első számút pedig két bíráló' ajánlatára kiadásra méltónak, ez értelemben hozta végzését. A' bírálók' hivatalos tudósításaiból azon helyek kivonata közöltetik, mellyek az academiát határozataiban vezették.

Különösen FÁBIÁN GÁBOR a' negyedik számuról így vélekedett: „Ennek szerzője, többi verseny-

társai közt leginkább látszik bírni azon előkészültséggel, melly a' feltett kérdés' szerencsés megoldásához kívántatik. Szép nyelvphilosophiáján kívül, mellyet mindenütt jelesen kitüntet: a' tárgyra vonatkozó nyelvtani iratok körül bő jártasságot mutat; isméri e' nemben az újakat' s régieket, s használva belőlök a' célhoz illőket, a' feladott kérdés' mindegyik ágát éles criticával, szigorú logicával s dús eredménynyel fejtegeti. A' szórendre nézve kimondott elve az: *a' mondat' főrészei' állásrendének az eszmék' elmébeni keletkezésének rendétől kell függenie*, és ez elvet minden általa felállított szabálynál szorosán szem előtt tartja. Ott, hol a' nyelvszokásban logicátlanságot vesz észre, mint például, a' mennyiségi nevek' egyeztetésénél, okszerű szabályokat javasol; melly szabályai közül némellyik a' szórend' változatosságát szokottnál szűkebb körre szorítja ugyan, de a' kifejezésnek határozottságot, szabatoságot ígér. Mit a' szavak' nyomosító erejéről s nyomatosságáról felhord, szinte mély philosophiával nagyon átgondolva.

NAGY JÁNOS rendes tag úgy ajánlotta ezen munkát, mint a' melly „mindenek előtt ajánlkozik azon helyes logikai rendszernél fogva, miszerint szerző a' föltett kérdés' erejét teljesen fölfogta, és a' szókötést három főrésze helyesen osztja: *um. szóegyeztetés, szórend és szóviszony*, mert csakugyan a' szóknak mondattá szerkesztésében más kérdés elő nem jöhet, mint azok' személy, szám és ragozás szerinti egyeztetése, körülményes

viszonyítása és helyes sorozása. E' három fő részt szerző ismét több szakaszra és cikkekre osztva, mindenre, mi a' szókötésben ma is kétséges, ügyesen figyel, és midőn pályatársai a' főpontokat, u.m. a' szám- és birtoknevek' egyeztetését vagy nem is említik, vagy csak fölületesen érintik, ő ezeket is tárgyalás alá veszi, és mindenek' okát, többször a' régi nyelvemlékekből adni ügyekszik, bárha dolgozatának leggyengébb része a' szóegyeztetés. De annyival jobban kidolgozta a' szórendet, és szóviszonyítást, melly utóbbikban, kivált az igékről, helyes észrevételei vannak."

Ezekhez csatlakozva VÖRÖSMARTY MIHÁLY szinte ezt ajánlotta mint legalaposabbat, juttalomra.

Az első számu pályairatról FÁBIÁN GÁBOR rt. jelentése így hangzott: „Ebben elmélkedését a' szerző a' magyar nyelvtan' alapvonatainak rövid előadásán kezdi, 's egyszersmind kijelenti, hogy mivel a' szókötés a' szónyomozattal szoros összefüggésben áll, 's gyakran ez amannak elébe dolgozik, értekezésében nem fog a' szókötési szabályok' pusztá felhordásánál maradni, hanem azt, világosítás' okáért, szónyomozati észrevételekkel kísérendi. Ezután kifejti a' szónyomozat' célja és módja körüli nézeteit; amazt a' szóban létező szellemi, vagy eredeti jelentés' kinyomozásában helyezi; emezt pedig az úgynevezett *összehasonlító* vagy *összesoroló* módban találja fel; miszerint t. i. *a' hangokkal (betűkkel) véghez menni szokott különféle változásokra ügyelve, a' nyelv törzsszavairail, magából a' nyelrből 's az idegenekből, főleg*

a' mindenkép atyafiasokból, a' rokon szóknak össze kell soroltatniok, hogy egyenként minden oldalról vizsgálta, a' mindnyájokat (gyökércsaládot) összekötő általános (genericus) eszme kitaláltathassék. Ezen összesorolási módot használva, egész értekezését érdekes szónyomozásokkal szövi keresztül; mellyek közül különösen sikerülteknek mondhatni a' ragok, jelesen a' többes, hasonlító, és viszonyragok körül végbevitt efféle nyomozatait. Összehasonlításai, mellyeket régi és újabb nyelvekből tárgyának világosítására több helyen felhord, oda mutatnak, hogy szerző nem a' mindennapi nyelvészek' sorából, hanem a' kiváltabb szakemberek közül való. Ezt bizonyítja azon kerekded szerkezet 's tiszta világos rendszer is, mellyel értekezése első tekintetre mindjárt kínálkozik. De ajánlja e' művet a' feladott kérdésre közelebbről vonatkozó benső tartalma is. Benne az egyes beszédrészek' szókötésbeli sajátosságai, a' szórend és szóviszony' szabályai gondosan összegyűjtve, tudományosan fejtegetve 's kellő rendben előterjesztve találtatnak. A' ragoknak már érintett elmés taglalásán kívül, az igék' foglaló és parancsoló módja közti különbséget, úgy a' háttartalan 's részesülő módot tárgyzó elmélkedések, szerző' józan nyelvphilosophiájának szép tanúságait adják. — Árnyékoldala a' munkának csekély van, és könnyen helyrehozható. Illyenek véleményadó' nézete szerint ezek, hogy: 1) A' független birtokos rag, a' számnevek és némelly kötőszók' mint a *nem, ha—is*, tulajdonságai nem elég-

gé kimagyarázzák. 2) Hogy a' *mind*, *mindnyájan*, *mindenik* szók, a' társ- vagy melléknevek' sorában tárgyaltnak, holott ez a' határozatlan névmások közt inkább maga' helyén fogott volna lenni. Egyébiránt, mi a' *mindnyájan*-t illeti, ez sem társ-név, sem névmás nem is, hanem igehatározó. — Névmás e' formában: *mindnyája* és ekkor róla szerző' azon állítása, hogy a' személyragot csak többesben veszi fel, nem áll. 3) *Minden*-ről nem jegyeztetik meg, hogy a' személyragokat csak egyes számban veszi fel; sem *mind* és *mindenikről*, hogy többeseik nincsenek. Igaz végre az is, hogy szerző több olyant hord fel értekezésében, mi nem különösen a' magyar nyelvnek, hanem minden más nyelvnek is általános sajátságaihoz tartozik; mi azonban tárgyának csak bővebb világosítására szolgál. — Mindent egybevéve, jelen pályairatról azt mondhatni, hogy az tudományos főnek rendszeres szüleménye; mellytől az elsőséget a' negyedik számú pályairat csak nagyobb genialitásánál fogva veszi el; amannak fényoldalát a' sajátyszerű eredetiség, ezt a' szorgalommal gyűjtött philologiai ismeretek tévén; amannak szerzője maga szab ösvényt magának: emezé mások által kijelölt ösvényen járda, a' mint maga is világosan megmondja, hogy vizsgálódásait az indogerman törzsök' 's keleti nyelvek' fejtegetésében szerencsés sikerrel haladott tudósok' nyomán indulva tette legyen. A' munka minden esetre becses nyereség a' magyar szókötéstan' körében 's mint olyan, tiszteletdíj melletti kinyomatásra érdemes."

VÖRÖSMARTY MIHÁLY rt. a' többinél kimerítőbbnek tartja az első számút a' beszédrészek tulajdonaira és egyeztetésére nézve. Szerzője, szerinte, sok nyelvtudományi ismereteknek adja jeleit. 'S azért, noha 'a szórend' szakasza nem felel meg a' várakozásnak, díj melletti kinyomatásra még is ajánlotta.

NAGY JÁNOS rt. azt nem ajánlá ugyan kiadásra, mint a' mellyben sok, a' kérdéshez nem tartozó, részleteken kívül, a' szóegyeztetési főpontok, péld. a' birtok- és számnak, valamint a' részesülők, kellőleg fejtve nincsenek, 's a' szórendtan is fogyatos 's a' kérdés' velejét nem érintő: megvallja mégis, hogy az első szakasz a' beszédrészek' szókötési sajátosságairól sok helyes észrevételeket közöl, a' szónyomozati jegyzetek sokszor meglepők, a' szóviszony pedig jó elvekre alapíttatott.

Ezen okok' egybevetése után úgy hívén az academia, hogy nyelvtudományunk ezen értekezés' közzétételének is hasznát látandja: a' közönség azt a' koszorúzott munka mellett, némileg ennek kiegészítéseül is, íme ezennel veszi.

Az academia által közre bocsátott kéziratoknak ez XCV. kötete.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' kisgyűléséből, majus' 4. 1846.

D. SCHEDEL FERENCZ s. k.
titoknok.

A
MAGYAR SZÓKÖTÉS
SZABÁLYAI.

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
ÁLTAL
KOSZORÚZOTT PÁLYAMUNKA.

ÍRTA
SZILÁGYI ISTVÁN.

PESTEN,
EGGENBERGER J. ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.
1846.

**Der Stil ist der Mensch selbst; sagt
Buffon mit Recht.**

Jean Paul Richter.

BEVEZETÉS.

1.

Olly tömérdek águ az ember hivatása! De mégis ez egyben központosul: boldogíts mást s magadat. Isten számtalan adományai közt, mikkel e célból áldá meg az emberiséget, legfőbb helyen áll a beszéd. Mi varázs ereü talizmán ez bajok ellen és bajokban! Milly hatalmas teremtmő, szellemi és anyagi világban egyszersmind! „Nem Amphion lantja épített varázsokat, nem csodavessző változtatta a pusztákat kertekké: a' nyelv, az emberiség e hatalmas társasítója tevé azt. Ez által egyesült az emberiség, üdvözölvén egymást tagai, hogy megkössék a szeretet láncát. Ez alkotott törvényeket, ez kötött össze nemzetségeket; csak ez által vala lehetséges, a szívnek és léleknek örök formájában, az emberiség története! Még most is előttem látom Homer hőseit s érzem Osian panaszait; jóllehet az éneklők és hősek árnai olly rég elhagyták e földet. Valamit csak

az emberi lélek valaha kigondolt, mit az előkor bölcssei gondoltak: nyelv által jó az hozzám.“ Herder.

— Az emberi eredeti hangok későbbi fejletökkel szavakká alakulának, annyira, hogy az ember, az egyes tárgyakat meg tudá nevezni; az azok összekötésében maradt hízakot azonban, mert még nem tudá érzelmeit folytonosan fejezni ki, más úton, hasonlóan a még beszélni nem egészen jól tudó gyermekhez, mutogatás által (tagnyelv) tölté be. Idő múlva eshetett csak az egyes szavaknak mondatokká alakítása; azoknak bizonyos, állandó rend szerinti összefűzése; a mikor történt egyszersmind, hogy az eszméknek kifejezése teljes tartalmu beszéddé — nyelv — vé lő n.

E rövid előzmény után (hozzá adva még azt is, hogy miután az eredeti törzs elszaporodék s külön égaljak alá szétozlott: az ősnyelvet, mint közös örökséget, mindenik elszakadt rész magával elvívén, idő multával saját megváltozott énjéhez alkalmazá, különböző módokon tovább fejleszté vagy műveletlenül hagyá, s ez által saját, nemzeti nyelvet alkotott, eltérőt mind az eredeti mind a több rokon nyelvektől) álljunk meg az emberi nemzet — úgy mint már kifejlett fölött, s nézzünk nyelvére azon szempontból, melly szerént a már rendszerezett valamire szoktunk ügyelni; s a kifejlési fokokon keresztül, mondjuk el a stadiumokat, mik az érzelmileg kiké-

szült beszédben megkülönböztethetők, s ez által a kötelességek fő ágait, mik megannyi határvonallakként tűnnek föl a nyelvészeti pályán.

Az érzékileg előttünk álló mondatokat lehető legkisebb elemeikre szétbontván — mit kell is tenni, hogy a terjedelmes és tömkelegszerű országban értelmes eligazodásra juthassunk — először is a betűkkel találkozunk. Ezek természetét szükség mindenek előtt föltárni, használván mind azon módokat, mik rájuk, bár legparányibb fénynyel hathatnak. Okos hadvezér előtt nincs körülmény kicsiny és nyomadéktalan. A nyelvész soha nem lehet eléggé gondos mindaz iránt, mit körében saját s ágnak neveznek; annyival inkább, mert ha betűtanítmányát kellő pontig fölvilágítá, ha fölállítá benne az okfőt, miből bizonyos ütközési eseteket egygyé vonhatva, okszerűleg kifejthet: remélheti, hogy akkor sem csalatkozik, vagy nehézségeken fűn nem akadand, midőn a szótanítmányba átlépett, kétségtelenül föltalálhatván a kivezető ariadnei fonalat: holott pedig az etymologia azon nyelvtani rész, melly számtalan ágazati, mély és bonyolódott tételeinél fogva, legjobban megkívánja úgy az osztatlan figyelmet mint az éles bírálatot. A szónyomozati vizsgálatok körül mutatkozik a nyelvész ereje magas fényében. Itt a nyelv kincsban nyája. Mit a nyelvész a betűk körül elkezdett, itt folytatnia kell a nyelv szellemének kiösmérésére, szóalkotó szabályai fölvilágosítására. Itt

szükség, ha valahol, nem állni meg a már mondottakon, sőt segédül vevén a józan nyelvszókást, az egyetemes nyelvtan criticájával együtt, a szók eredetét, származatait legapróbb változataival, kielégítőleg rendszerezvén, napvilágra hozni: következőleg a szókat olly kétségtelenségi fokra emelni, hogy a nemzet, törvényes példányokul elfogadhassa.

Ha a nyelvész eddig haladott: sokat megtőn már, de még nem mindent; anyagai vannak, de épülete nincs; szavakra, — helyes, jó, józan critica s nyelvszókás törvényesítette egyes szavakra szert tőn, egyes eszméinek tud nevet adni, de még oda nem jutott, hogy az eszmék egymásból folyó lánc-sorain előállt egyes ítéleteit kijelenthesse; szó van, de mondat nincs.

Most jön a legfontosabb rész: a nyelv már eddig is ismert szellemének megfelelően, a különböző etymologiai változatok lépcsőin meghor-do-zott, tűzpróbát kiállott szókat egymással egye-síteni; — kirekeszteni, a szók viszonyos helyzet-be tételekor, a fejletlen emberi nemnél használt mutogatási összekötő módot; — az eszme legfinomabb módosulati állapotjához eléggé elkészített egyes szókat összefűzni; szóval: egyes szókból értelmes mondatokat alkotni.

A nemzet, szavainak alkotásakor beléjük le-hellette azon sajátságot, feltételt, mi alatt viszonyulhatnak csupán mondatokká; felruházta még kezdetben azon hatalommal, mellyel egyik szó,

másika felett uralkodandik; minek betöltése által lesz csak mindenik zavartalan, sajátági jogában. Innen a nyelvész vég kötelessége abban határoztatik, hogy ezen törvényeket fejtegetse ki; codexet kell alkotnia, hogy úgy szóljunk, mellyben, rendszerezve föltaláltassanak mind azon szabályok, törvények, mellyek az életben, az előbeszédben gyakorlatilag divatoznak; hogy tudja a nemzet, mit bír 's mit nem, — tetteit (szavait) mikhez irányozza, hogy törvényszerűleg cselekedjék.

A nyelvtan e része szókötés névvel nevezetik; következőleg azon szabályokat magában foglaló tan, mellyek útmutatása szerint kell, a szónyomozás-törvényesítette beszédrészeket egyes mondatokká úgy szerkesztteni, hogy azok egymással viszonyításából, nyelvszokáson alapuló változatos egybefűzéséből helyes, önálló, saját nemzeti beszéd alakuljon.

A mondottak szerint látnivaló: milly szoros közelségben állanak egymással a szónyomozás és szókötés; úgy, hogy szókötésről csak olly körülmények közt lehet szó, a minemű színben áll amaz első előttünk. — A lélek, melly mind kettőt élteni, mellyen mind kettő alapul, a változat, még pedig a külső, alakí, mert grammatica csak formalék körül forgolódik, a logica (eszme) segédül használván egyedül, s az előadástanba (stilistica), melly egy fokkal fönebb áll, útasítván elvei fejtegetését. E pont irányá-

ban, következőleg mutatjuk ki a szónyomozás és kötés terjedelmét: szónyomozási elvek fejtegetésekor azt vizsgáljuk: mi és hányféle alaki változatokon mehetnek és mennek által az egyes szók; a szókötés pedig annak jár végére, hogy ezen már jóváhagyott alaki változatokat mi körülmények közt és szerint használhatjuk s kell fölhasználnunk egyes ítéleteink kifejezésére, vagy: minden levő és lehető körülményeket egybevevén: húzhatunk-e azokból köz szabályokat az esetekre, mikor e változatoknak elő kell jönniök. A mi ezek szerint, az etymológiában töredékesen, szárazan adatott elénk: az, szókötéskor, értelmi végbement munkálatok közlönyévé fordításban, próbakőre állítatik.

A változatok levén tehát a szókötés alapja: azokról szükség tiszta fogalmat szereznünk, hogy tanítmányunkat észszerűen szaggathassuk kellő részekre.

A változás kétféle: egyik melly a tárgyat úgy illeti, mint önmagában levőt; másik mellyet másokkali viszonyíttatásakor kell szenvednie. — Amaz, minden tárgyon első, — ez távolabbi; s míg amaz nem más, nem lehet egyéb (a' tárgyon, egy helyben pihenéskori) potentiánál: ez azt mutatja, mi viszonylatban 's kölcsönös hatásban áll a már megmozdított tárgy az őt érdeklővel.

Ezt alkalmazzuk. A mondatot alkotó szók változatai is kétfélék: közelebbiek, ha meg-

hagyván az első állapotot, nem hozván elő semmi viszonyt, a szót potentiára emelem; távolabbiak, ha a szót helyéből kimozdítván, irányát megváltoztatom, lételét másokra is alkalmazom s az eszme árnyéklatait, viszonyait úgy igyekszem kifejezni általa.

Első esetben a léti nyugvó (személy) egység vagy többség (szám), — másodikban ezeken felül még az egymást határhozó eszmék kölcsönös hatásának, a viszonyoknak lehető legpontosabb kimutatása jön kérdés alá. Mert mikor én két vagy több szót összefűzök: a viszonyítást részint potentialis szempontból — azaz: egyeznek-e potentialiter egymással vagy sem — részint a kölcsönös egymásra hatás, egymást határhozás oldaláról tekintem.

Igy jó világosságra, hogy a szókötés, tulajdonképen semmi más, mint egyeztetés: egyeztetés potentialis, — egyeztetés viszonyragos szempontból.

De mielőtt e tárgyat elhagynók: bővebben is meg kell e fogalmakkal ismerkednünk; mert még, mindeniknek terjedelmi köre vagy határvonala tisztán kimutatva nincs.

— Ott alapítók értelmünket, hogy a szók változatait viszony- és nemviszony-ragok okozzák. E' kétféleséget akkor különböztető bélyeg gyanánt vevők. Legyen úgy. De.

Minthogy az erő, mellynek minden meghajolni tartozik, mindenkor a logica v. értelem:

azt állítjuk, hogy a külformaság, ha jogütközés áll elő, s egyik úgy, mint másik oldalon okok harcolnak, áldozzon valamit, ott a hol lehet, a benső rend szükségességének; mert bár a külsőség kívánata is jogos, de a tekintélyes erő előtt, hogy harmonia legyen, hátrálni tartozik.

Ez elvont eszméket alkalmazzuk.

Szóegyeztetésünk potentialis névvel nevezett részének mind körét, mind szellemét ismerjük: az csupán egy színű, 's hogy latínosan szóljunk: így (nominatív) casusu.

Nem így a viszonyragos egyeztetés vagy szóviszony! Legyen szabad előzőleg néhány szót mondani. Itt van néhány mondat: a főséges isten mondta: ne nyulj a máséhoz; a mi hatalmas istenünk parancsolja; az igaz isten megítéli az embert. Ezekből lássuk a célunkhoz tartozókat.

1) Kiről van szó? Istenről; ki hát a személy? Isten. — Millyen isten ő? Főséges, hatalmas, igaz. E két eszmének összesége, mint a mondatban látható, ez: a főséges, hatalmas, igaz isten. Kérdelem: érted-e, mit akarok mondani? Nem. — Kiről van szó: tudod; de mi szó van vagy lesz: nem. De ha a két szót megtekintetted: el kell ismerned, hogy egyeztetés (nevezetesen potentialis) van köztük. Viszonyrag semmi.

2) „Isten mondta: (te) ne nyulj a máséhoz“. Mi különbség amaz és e mondat közt: ér-

tem; mert mondatik, nemcsak ez: *te*, — hanem annak cselekvése is = *ne nyulj*; sőt még az is, hogy a' *nyulás* mit illet, t. i. *máéhoz*. Itt viszonyrag *van*.

A minek értelmét vehetni: az mondat.

E két példából tanuljuk

a) *Viszonyragos egyeztetés vagy viszonyítás mulhatlan föltétele — a mondat jelenléte*; mert annak ereje, sajátsága, alkalmazási módja csak ott leli fel hatáskörét. Ebből következik: hogy viszonyításkor értelmi munkálat resultatumának kell származnia — mondatnak; hogy viszonyragra csak viszonyításkor kell ügyelnünk; és így: ha viszonyrag jőne fel, de nem illy körülmények közt, az értelem azon esetet e rovat alá nem sorozhatja; *s e csak formás erő, az értelmi súly előtt hátrálni tartozik*.

Ez az, mit *viszonyragos egyeztetés* névvel neveztünk.

b) Első példánkból pedig az tűn ki, hogy bár mondat alkotva nem volt, hanem annak csak személye: mégis a potentialis egyeztetés föltételeit betöltve látók. Potentialis egyeztetés tehát, *nem kíván mulhatlanul* mondatot; s ha van, viszsza nem veti, de rá semmi figyelemmel nincs.

Ez az, mit *potentialis egyeztetésnek* mondtunk.

— Most menjünk egy lépcsővel tovább.

A potentialis egyeztetésről latínosan azt mondtuk, hogy az *nominativus casusu*, mi alatt

viszonyrag nélküliséget értettünk. Vegyük most az illy egyeztetés tárgyát vagy szavait, s próbáljuk viszonyragokkal toldani, vagy, mint mondani szokás: *viszonyragozni*: az igaz isten —, főséges istentől jött parancs —, a nagy királylyal ebédelni sat. A potentialiter előttünk állott szók viszonyragokkal toldvák: s kérдем, mi változás esett rajtok? Mellyik osztálybelihez hasonlítanak az említett mondatok közül? vagy mellyik szabály elveihez alkalmazkodának? Annyit látok, hogy a viszonyragos résztől vett formát; de értelme nem változott ollyanná, hogy példái közé sorozhatnám; sőt, ha a legparányibb árnyéklatban nem is, de csakugyan a potentialisok közé tartozik. Így jövénk az eredményre, hogy az így változott szók vagy mindenikhez, vagy kirekesztőleg egyikhez sem tartozók. Ugy áll ez osztály, ama két tiszta rész közt, mint kapocs. Bizony bizony mondom: a' természetben nincs ugrás, a legszigorúbb 's egymásba vágó rendlánc köti egymáshoz a dolgokat; és ha mi valahol hízakot látunk is, azt sem hagyá üresen a teremtő; s a hiba nem a rendben, hanem a mi értelmünkben van, melly korlátozottságánál fogva, azt átlátni nem bírja.

Rendezve már s egybevonva ezek szerénti tanítmányunkat: az egyeztető szókötést következőkben terjesztjük elő:

A szókötési egyeztetés

a) Potentialis (szám, személy).

b) Viszonyragos. Ez ismét

1) Tisztán *egyeztetési* szempontból. Semmi más, mint a potentialisnak folytatása; a potencirozott összetett szóknak *névragozása*, mikor azok, nem mint mondat részei állanak szemközt egymással. Alakiség, viszonyítás nélkül.

2) *Eszmehatárzási* szempontból; vagy az egymást határozó egyes eszmék kölcsönös hatásának viszonyraggali kimutatása.

Ezeket már most össze kell állítani, azaz: belőlök egy, soha többé kétség alá nem vehető, rendszert szerkeszteni. Miután pedig itt, mint kimutatók, itt a' külforma nem győzhet 's elhatározó erővel az érzelem bír: ennek útmutatása szerint, az egyeztető szókötésnek e két része lesz:

a) A' kettőbőlí vegyítés után, minthogy sem egyiknek sem másiknak *magyarázóját* tisztán, kirekesztőleg nem használhatjuk: ezeket elhagyván, maradjon műszóul az *egyeztetés* (tulajdonképen); értvén azonban, hogy nekünk ez mit teszen.

b) Viszonyítás vagy *szóviszony*.

— De még ez nem elég. Mert minthogy még e fölött kétségtelen igazság, hogy—bár minden nemzet megegyezzék is a *mondat főbb részeinek* elrakásában, annyira, hogy az egyetemes nyelvtanok, ezeknek, a rendes helyekbeni kétségtelen helyeit biztosan kimutathatják, de az egészítő többi nyelvtani részeknek mikénti szerkeszté-

sében annyi a' különbség, mennyi nemzet-egyént mutathatunk, — sőt mi több, e köz törvény alól a testvérnnyelvek sem vétetvék ki; — minthogy továbbá természeti törvényen alapul, hogy a tárgyak, most inkább, majd kevesbbé hassanak ránk, — körülményeinktől függ, hogy most egyik majd másik foglaljon főbb helyet a fenforgók közt s ahhoz képest cserélgetve juttassuk őket hangsúly alá, most nyomatosságnál fogva elsőbb helyre tegyük azt, mit előbb az érdektelenség hátrább s mintegy homályba tolt: ezeknek egyenes következménye hogy nem kevesb tekintettel kell lennünk összefűzött s füzendő *szavaink rendére* is. E tárgy nem kisebb figyelmet érdemel a szókötésben, a már mondott két résznél, úgy annyira, hogy midón azokat (látszólag) a' külszín teszi szükségessékké helyességi tekintetből: ez, a logica parancsából kinszerítettetik azok közt helyt fogni, s alkotni, egy külön harmadik részt, a *szórendező szókötést*. Avvagy nem lélek sugallata-e ez? Akarja, igen, ez által is emelni azon méltóságos hatalmat, mellyel ember beszélhetésénél fogva, más teremtmények fölött tündökölve uralkodik.

Az eddig egyetemesen mondottak után, ha célilletőleg magyar nyelvünkhöz fordulunk: a szükséges érteményezéseket következőkép alkalmazva, terjesztjük az olvasó elébe:

1) A magyar szókötés azon szabályokat tanítja, mellyek szerint kell a szónyomozás-törvényesítette egyes beszédrészeket úgy szerkeszteni,

hogy azoknak nyelvszokáson alapuló változataiból, a viszonyítás útján, helyes magyar beszéd származzék.

2) Hogy helyes magyar mondatokat alkothassunk: három phasison kell átvinni szavainkat, ugyanannyi fő stadium levén a magyar szókötés mezején; melyek közül

Első: a (tulajdonképeni) *egyeztetés*, mely azon sajátságokkal ismertet meg, mikben a potentiára emelhető szók, összetételükkor személy, szám s névragozásra nézve föltűnnek — mondatokban és azokon kívül.

Második: a *szóviszony*; vagy, milly vonzattal vannak az egyes mondat szavai egymásra? s e vonzat szerint milly ragozási változásokat szenvednek.

Harmadik: *szórend*, mely azt tanítja: mi rendben kell az egyes mondatot tevő szóknak részsént rendes, részint nyomatossági tekintetben állaniok.

II.

Mondatnak hívunk minden teljes ítéletet, melyet t. i. minden okos ember megérthet; pl. az isten jó.

A mondat, első felosztás szerint kétféle: *egyszerű és magyarázott*, a szerint, mint ítélet alkotáskor, a mondat lényegeit vagy csak magokban pusztán, vagy megbővítve szerkesztjük;

pl. A közjót önzés nélkül szerető *ember*, fölötté ritka *lény volt* mindenha e világon.

E példa nyomán értsük meg: mik a mondat lényegei? s ez által a főtebbi érteményezés ismeretére is eljuthatunk.

Látunk itt először is olly szókat, miket ha kivettünk, az eszme nem lesz többé teljes, megérthető. Pl. hagyjuk ki akár az *embert*, akár a *lényt*, akár a *volt*-ot: fog-e a mondat olly állapotban maradni, hogy a' mondónak *előbbi* akaratát tisztán kifejezze? Nem így a többivel. Bátran törölhetem ki az *önzés nélkül-t*, *mindenha-t*, *fölötté-t*: azért a mi a mondatban lényeges, most is feltalálható; mert a közjót szerető ember lényének eszméje sértetlenül maradt. Amaz elsőbb szók *szükségképeniek*, — ezek *maradhatók*.

Továbbá: mi tulajdonságuk s mik ama lényegeik? — Mint láttuk és mondók: szükségképeniek; mert minden egyes mondatban annyira megkivántatnak, az ítélet annyira tőlök, mint alapoktól függ: hogy ha közölök csak egyik is a mondatban benne nincs, az alkotmány nem lesz teljes. Hármán vannak pedig:

a) Első, a fő eszme vagy tárgy, melyre a többi néz, melly, mint oszlop, tartja fen az ítéletet; — nélküle fő nélküli test az; — mellyről valamit mondunk. A főtebbi példában: *ember*.

b) Második, mit a fő eszme állapotáról ítélelőleg mondunk = a' fő eszméről állapoti ítélet.

c) Harmadik, ennek kimondása, azaz: olyan

szó, melly kijelenti, hogy az ítélet, idő s körülményileg a fő eszmére vitetik vagy irányoztatik, azzal szoros egybeköttetésben van.

Az első *alany*; a második (állapoti, vagy minőségi mondomány, vagy csak) *mondomány*; a harmadik (irányzati mondomány) *kapocs* vagy *kötige* (subjectum, praedicat. copula).

1) Melly beszédrész lehet *alany*? — Szabály szerint csak *főnév*; azonban helyette mint képviselők állhatnak:

a) *Nérmás*, pl. az, szép volt.

b) *Határtalan mód*, pl. lopni (a' lopás) nem szép.

c) Szinleg *melléknév* (nevi és igei = részesülő) pl. a dicsekvő (ember) kinevettetik; a szorgalmas (ember) boldogul.

2) Melly beszédrész lehet mondomány? — *Közfőnév*, *ige* és *melléknév* (t. nevi, igei és névmási = *enyém*), pl. az ember okos *állat*. A' király *főnséges*. — Péter *dicsekvő*. A' ló *enyém*. Péter *dicsekszik*. — Szükség pedig tudni, hogy *ige mondomány* — tisztán — tulajdonképen, logicialag nincs, mert abban már a *kötige* is ott rejlik; és ha felbontom: *igenév* és *kötige* jó belőle ki; pl. Péter *ír* = író van. *Ülök* = én ülő vagyok. De itt azért szólunk felőle így, hogy elvünknek megfeleljünk, miszerint mi a szókat, inkább grammaticalis, mint logikai szempontból tekintjük. A szókötés csak formát határoz.

3) *Kapocs* vagy *kötige*, mindenkor a' *van* i-

ge, melly a körülményekhez képest vagy kitétik vagy nem.

— Milly viszonyban állanak alany, mondomány és kötíge a beszéd logikai teljességére, alkotó elsőbbségi tekintetből? Ha az értelmet tekintjük: mind három egyenlő ereű, — ha valamelyik hiányzik: nincs teljes ítélet. — Ellenben, akár egy, akár két, akár három szóban, lappangva bár vagy világosan ha ott találtnak: akkor az ítélet értelmes és logicaileg teljes. Annyit azonban az *ige* mellett állíthatunk, hogy míg ő, az összerakott szók közt nyilván vagy titkon ott nincs: azok értelmes mondatot nem alkottanak; ha pedig jelen van: kész az ítélet. Pl. Gólyát látok. Tudok sat. Miből az is látszik, hogy az *ige*, egymagában képes a mondat mind a három tagját is egyesíteni s alkalmasint azért játszik legnagyobb szerepet a mondatok alkotásában.

De térjünk vissza egy föntebb elhagyott tárgyhöz. A már egyszer elmondott példából látszik ugyan, mi különbség az egyszerű és magyarázott mondat közt: mindazáltal jónak látjuk szóval is elmondani.

A magyarázott mondat nem elégszik meg azzal, hogy valamelly fő eszmérőli ítéletét csak pusztán mondja ki; — hanem kívánja az ezt mutató szók határát is pontosan kijelölni, mit az által eszközöl, hogy a mondatot lényegileg alkotó

eszmék (részek) teljesbitéseül, *mindegyik mellé magyarázó szókat ad*, hasonlóan a' *határozókhoz* (szónyomozás). Ez egyszerű mondatot, pl. *egy népet pillantunk meg*, így magyarázza: *egy sok felül egybecsoportozott, fiatal, rabló* népet pillantunk meg. *Az ember lény*, így szélesíti: *a hazát önzés nélkül szerető ember, fölötte ritka lény mindenha a világon*. — A' pusztán tekintett alany, mondomány és kötige = *alkotó*, — eme toldalékok pedig *magyarázó részek*.

Még egyet, mielőtt előismereteinket bevégzenők. Láttuk: hogy melléknevekből mind mondomány, mind magyarázó telik. Mikor legyen pedig a' melléknév egyik vagy másik értelmű? közönségesen így határozzák meg: a' melléknév, mondomány akkor: ha utána áll az alanynak; magyarázó pedig, ha előtte (Vajda). — Igaz ugyan, hogy mit mi is mondani akarunk: végeredményben majdnem ez: de az értelmesség okáért (mert mások viszont így tanítanak: akkor áll a melléknév előtte az alanynak, ha csak magyarázó szerepet visz sat. Azt sem hagyván helyben, mint ismét mások vélekednek, hogy ez, és a *névmutató* adna eligazítást, minthogy ép amaz első iránti tisztába jöveteltől függ ennek kitevése vagy elhagyása, s a névmutató csak jegy, a dolog így vagy amúgy állásának, nem pedig oka) szükségesnek látjuk más okfőből próbálkozni. — Mihez képest a mondat részeiből okoskodva, minthogy azok közt némelyek *ítélők*, mások *magyarázók*:

a) A' *mondomány-melléknévv*el (vagy, ha a' melléknév=mondomány) *ítélőleg állítunk*. Pl. Az ember *szép*. Itt az embert vizsgálat alá vetettem; a körülményeket, okokat kifejtettem (magamban), s az okok egybevetéséből e végeredményt hozám: az ember = *szép*. E szerint a' *lét* nem volt előre feltéve.

b) A *magyarázó melléknévv*el (vagy, ha a' melléknév nem mondomány) *egészítőleg, magyarázólag állítunk*; pl. *Szép* ember. Itt az emberről, kit talán még ezután fognék ítélet alá bocsátani, ismertetésül, *már előre feltettem szépségét*; t. i. az ember, kit én fölvenni, megítélni akarok, *szép ám*.

Ez egymástóli okszeres különböztetésnek haszna alább leszen látható.

Ezek szerint a dologra!

ELSŐ RÉSZ.

A' SZÓEGYEZTETÉSRŐL.

1. §. A magyar szókötésnek ez a része, azon szabályokról tanít, mellyek szerint alkalmazzák magokat a mondat többi (fő és önmagyarázó) tagjai az alanyhoz, személy, szám és név-ragozási tekintetben, midőn egybefűzetnek.

2. §. Minthogy pedig az alanyúl szolgáló szók, legrovidebben szólván, *név-* és *igeosztályból* vétetnek: innen e rész két szakaszra oszlik, *első* a név-, *második* az igealanyról tanítván.

ELSŐ SZAKASZ.

A NÉVALANYRÓL.

3. §. Az alany, egyeztetési szempontból, *magyarázóval*, *mondománynyal* és *kötigével* jöhet érintkezésbe: ahhoz képest e szak ismét három cikkelyre oszlik, úgy hogy *első* a mondománynak, *második* a magyarázóknak, *harmadik* a kötő-*van*-nak alanyhozi alkalmazkodása feltételeivel ismertet meg.

ELSŐ CIKKELY.

MI MÓDON ALKALMAZZA MAGÁT A MONDOMÁNY AZ ALANYHOZ?

4. §. A mondomány vagy *név*, vagy *ige*. Tehát ha név: következőket tartsunk meg

Számra nézve (személyre nincs tekintet):

1) *Az alany egy, a mondomány akár egy, akár több.* Ekkor a mondomány száma alkalmazza magát az alany számához; pl. az ember gyarló; a szobák alacsonyak ugyan, a' bútorok sem pompásak: de ez a szigorú gyógy-mód természetéhez illik (Szontagh).

2) *Az alany több, a mondomány egy:* ez utóbbi többes számba tétetik; pl. Debrecen, Pest, Pozsony és Esztergam *előkelő rendű városok* — Magyarországon. Az oroszlan, farkas és tigris *kegyetlenek*.

Jegyzet. Kivétel gyanánt áll azon eset, midőn az alanyok mindegyike is kötszóciskával köttetik egymáshoz; midőn e szerint ugyanazon változatu állapotban maradással, megannyi teljes mondattá lehetne őket szaggatni; pl. a galamb is, a tyúk is házi állat. Debrecen is, Pest is első rendű város; mintha így volna: Pest első rendű város, Debrecen is (első rendű város).

5. §. Ha a mondomány ige: számon kívül, *személy* is tekintetbe jő. Tehát

A) SZÁM.

1) *Az alany egy, a mondomány lehet több is.* Ezeknek meg kell egyezniök az alannyal számban (és személyben); pl. Péter haragszik. Ohajtanám, hogy *valaki* világosan *megmagyarázná* (Kölcsey). *Te* nem *segítesz* átkozódní (Vörösmarty). *Én* függést nem *ismerek*, ismerni nem fogok, nem tudok, nem akarok.

2) *Az alany több, a mondomány egy.* Ekkor az alany különbözősénél fogva, a mennyiben az vagy tulajdonképeni személy- és dolognév, vagy *személyes névmás*: két szabály származik. Annakokáért, ha

a) *A több alany személy- és dolognév*; még pedig

α) *A nevek egymástól különböző jelentésűek*: a mondományige többes számba jár; pl. Kazinczy, Kölcsey és Berzsenyi hervadhatlan borostyánt *érdemlenek*. — Exaltált szerelemérzés és a rittervilági hőskor *nyitottak* pályát nekíe (Kölcsey). A tudomány, szív, lélek s az emberi lélek egész folyama, a religio szent körében *concentráltattak*. (u. a.)

J e g y z e t . 1) Mit főnebb az *is*-ről megjegyzettünk, ide is tartozik.

J e g y z e t . 2) Költőinknél találtatik ellenkező is, pl. *Mert éget a szó és a gondolat*. Mi ennek okát a szórendben találjuk; úgy, hogy ha az *éget*-et, a *szó és gondolat* után kellene tennünk: ovakodva fogadnók el helyesnek; s úgy látszik: az érthetőség, logikai viszony megsértetnének általa, a mennyiben reminiscenciánk, az ige alanyát fölkeresendő, nem igen fogna főlebb menni a hozzá legközelebbi szónál, mi által az eszme csonkulást szenvedne — Ha azonban a mondományige többesbe tétetik: *többes szám* képviseli mintegy a több egyes eszmét, s a hallgatót kényszeríti, hogy a távolabbiakra is emlékezzék vissza. — Miért tétethetik pedig egyesbe a mondományige, ha elől áll? arra nézve a szórendből így vélekedünk: Mondatban (rendes) első hely az alanyé, második a mondományé. De midőn a mondomány által képviselt eszmét akarjuk feltüntetni, — minthogy természet szerint azt vesszük előbb észre, mi leginkább érdek — következőleg azt is jelentjük ki először — a mondományt kell első helyre tennünk, és mindenik alanyhoz (ha több is van) külön külön oda ragasztanom, azt kívánván a nyomatosság természeté, — a fűntebbi példában így: *mert éget a szó, és éget a gondolat*. — És vajjon prosaistáinknál nem találunk-e illy mondatot? A költő ezt céljához képest használja fel, — így, vagy megrövidítve. Rövidítéskor is meg kell az alanyoknak maradniok: tehát egyik mondományt törli el takarékosági elvből, s így lesz belőle: *Mert éget a szó és a gondolat* (Vörösmarty).

β) A nevek egyjelentésűek: akkor a mondomány egyes számban marad; pl. erő és hatalom mindig győz. Borzadály száll reám. (Vörösmarty).

γ) A nevek vagy kötszóval kötve egymáshoz: a mondományige egyesben áll; pl. élet *vagy* halál függ a' kérdés megfejtésétől. Hasonló az *is*-hez.

B) SZEMÉLY.

6. §. Ha pedig

b) *A több alany személyes névmás:* akkor azon kívül, hogy a mondományige mindenkor többes számban áll, *a személyre* nézve következőket tartsuk meg:

a) *Ha a személyes névmások közt, melyek nyilván*

kiteendők, *első személy is van*: a mondományige első személyű lesz; pl. *Én és ti*, sőt valamennyi ember lesz, kilenc órákor mind haza *jövünk*.

Jegyzet. De ha a két alany, *mint*-tel, hasonlítólág van egybekötve: az ige az elsőbbhez alkalmazkodik; pl. *ő is, mint mi, eljő*. De akkor látszik a mondomány is kettőnek s az egyik csak takarékoságból marad el.

β) *Ha pedig első személy nincs* (ne feledjük, hogy az alany több): a mondományige, mindenha, második személyben áll; pl. *Ti és ők* mindnyájan, valamint az egész város is, előre *fogtok* lovagolni, korán üdvözlendők az új főispányt.

MÁSODIK CIKKELY.

A NÉVALANYNAK, A KÖTŐ *VAN*-nali EGYEZTETÉSE.

7. §. A' kötő *van* (többes: *vannak*) ige, olly tulajdonságú szó a magyar nyelvben, miszerént (rendes helyét, a mondatban harmadikat vevén) *a mondomány alanyhozi viszonyának kifejezésére, sem állítólagos, sem tagadólagos alakjában, a jelentő mód, jelen idejének egyes és többes harmadik személyében rendesen ki nem tétetik*; pl. szép vagyok, szép vagy, szép (van). Nem vagyok egészséges, nem vagy egészséges, nem (van) egészséges. — Milly nevetéséges volna nálunk így szólani: ezen járásban a kendertermesztés sem nem van, sem nem nincsen sat. (Regélő).

Jegyzet. 1) Többi, minden módbeli ideje pedig kitétetvén, mindenkor, szám és személybeli változataira nézve, az igemondomány elvéhez alkalmazkodik; pl. *Ő boldog én!* már többé *nem vagyok* olly árva (Vörösmarty). Az hogy Zrínyi úgy festesék mint házatya: talán *nem vala* rossz gondolat (Kölcsey).

Jegyzet. 2) Vajda P. Magyar Nyelvtudományának 91. lapján így tanít: a *van* és *nincs* ige azonban, a harmadik személyben is kitétetik, midőn azt akarjuk meghatározni: *van-e? nincs-e? létez(ik)-e* vagy *nem létez a kimondott tárgy?* pl. *van könyv, nincs pénz* sat.

De mi e példa ellenére is megmaradunk kimondott elvünk mellett; mert úgy ítélünk, hogy az említett és azokhoz hasonló

esetekben a *van nem köti*ge, minthogy vele sem kötünk semmit az alanyhoz; *hanem mondomány*, jelentvén a pénzről: *van vagy nincs*. Arra pedig hogy a mondomány valamikor elmaradna: példát nem tudunk. — Ez által azonban teljességgel nem azt állítjuk, hogy nem volna eset a nyilván kitevésre; sőt jegyezzük meg:

Jegyzet. 3) Hogy midőn az ige állapotjegyzőben van: utána kitétetik a kötő *van*; pl. tudva *van*, hogy Zrinyi Miklós Szigetvárnál vitézül halt meg. *Rakva vannak* gonoszszággal. Házaid *le vannak rontva*. — Itt is pedig, jegyezzük meg, nem mindenkor — olly mulhatlan, hogy az értelem, hiányzásuk esetében csonkulást szenvedne; sőt az újabb kor vissza látszik állítani a sajátságos formát, melly hajdan illy esetben divatozott, s akkor semmi szükség a *van-ra*. *Révai* t. i. régi nyelvemlékeinkből napvilágra hozta, hogy az állapotjegyző *számi* változatok alá eshetik, így: *rakva*, *rakvák*. E példa szerint tehát: házaid *lerontvák*. *Rakvák* gonoszszággal. — A mi különösebben az egyes számot (van) illeti: aligha nem erőteljesebb a magyaros személytelen kitétel: *megfogták*, mint ez: *meg van fogva*.

HARMADIK CIKKELY.

AZ ALANYNAK A MAGYARÁZÓKKALI EGYEZTETÉSE.

8. §. Az alany magyarázóí kétfélék: *mellék- és birto- kos főnevek*. Amarra példa: *szép* ember; erre: a *bíró fia* igen becsületesen viselte magát. Minthogy már ezek, mint alább látandjuk, különböző sajátságaik miatt, egy szabály alá nem vonhatók: két külön pont alatt fogunk róluk értekezni.

A) AZ ALANYNAK A MAGYARÁZÓ MELLÉK-NÉVVELI EGYEZTETÉSE.

9. §. A' melléknevek ismét kétfélék, még pedig sajátságaiknál fogva, szókötésileg különbözők, u. m. *milylyenségiek* és *menyiségiek*. Ezeket azért ismét külön szakasztjuk; azt jegyezvén meg csak előlegesen, hogy mivel ezek csupán *viszonyragos* és *számi* módosulás alá esnek: az egyeztetés e tekintetektől történendik.

a)

A MILLYENSÉGI MELLÉKNÉV ÉS ALANY.

10. §. A millyenségi (fő és igenevi) melléknév, az általa magyarázott alánynyal semmiféle, sem -számi, sem viszonyragos változást nem szenved, azaz: vele nem egyezik; pl. jó ember, jó embertől, jó emberek; jó fiuknak.

Jegyzet. 1) Kivétetik azon eset, midőn nyomatosságnál fogva helycsere származik, mert ekkor mind két nemű változást fölveszi, pl. a lengyeleket, a pártosoknak hirdetteket, az orosz kormány Sibiériába küldé. — Ifjat kerestem, kit szeretheték, de-
lit, ritét és nagyra mehetőt (Vörösmarty).

Jegyzet. 2) Vajdánál ez van: „Illy esetben a melléknév örömet ízelőt (névmutató) kap.“ Mi ezt így egészítjük ki:

a) Ha főnév előtt volt névmutató, lesz itt is; ha nem volt: nem lesz itt sem.

β) A tulajdon név előtt ha nem volt is: de magyarázója vesz; pl. Mátyás, az önfejű sat.

Jegyzet. Figyelmeztetésül említjük: hogy jól megkülönböztessék ettől azon eset, midőn a melléknév, mondományná változván, propositio logica alakban áll előttünk a mondas; pl. nem jók az ifjak (Vajda szerint), jobban: az ifjak nem jók.

b)

MENNYISÉGI MELLÉKNÉV ÉS ALANY.

11. §. A mennyiségi (sokság és szám) melléknevek ügyét mielőtt eldöntenők: szükségesnek látjuk az uralkodott és uralkodó nyelv szokást előadni.

Némellyek így szólnak: a számnevek után csupán egyes számot engedni meg — grammaticusi pedansság; a honnan mindegynek tartják, akár így szóljunk: hatvan forintok, akár így: tíz garas. Többen, mint Fogarasi, azon kívül, hogy ezt a régiek példájával támogatják, — a soksági nevekkal bizonyítanak, mondván, hogy ezek és a számnevek közt csak olly különbség van, mint a határozott és határozatlan mennyiség közt, — a honnan legjobb íróinknál található: némelly ember, minden házakat elvitt az árvíz sat.

Mi e tárgyban következőleg értünk:

1) A számnevekre nézve nagyon igaz, hogy a régiek, a halotti beszéd írójától kezdve, többször irtak tíz *forintokat*, mint tíz *forintot*; de nem kirekesztőleg. Mert olvassuk egy XVII századi könyvben: „De csak tehessed *két avagy három forintnak szerét*“ és a *Bécsi Codex* 11-dik lapján: tíz *könyökletnyi*, nem pedig: könyökleteknyi. — E két forma közöl csak egyik lehet helyes. Mellyik? Legrégibb nyelvemlékeinkből bajos meghatározni; annyit tudunk, hogy *Sylvester* nyilván hibául tévé ki az illy egyeztetést: *két emberek*. Így szól ugyan is: „Cum enim huiusmodi nomina per se satis distingvant numerum: ad vim, non verba respicientes satis duximus id altero significasse verbo. Sicut enim efferimus: *unus homo*; sic *duo, tres, centum, mille homines* = egy ember, két ember, három ember, tíz ember, száz ember, ezer ember. — Quodsi his iuxta latini sermonis proprietatem uti voles in orationibus: *unus homo, duo homines, tres homines* = egy ember, két emberek, három emberek etc., in patrii sermonis peccabis proprietatem.“ (Lásd az egész pontot, 38. lap. Magyar Régiségek. Kiadta Kazinczy Ferencz. Pest. 1808). Ezen előadás után az egyes szám helyes. — Minket ez ítélet elfogadásában bátorítani látszik azon, szeréntünk nem egészen megvetendő körülmény, miszerént nálunk kirekesztőleg mindenben a latin nyelv uralkodott; és midőn még ma is, midőn már nyelvsystemánkban magunkat tájékozhatjuk, találkozunk, kivált papjaink között, kik latin sajátsággal vegyítik beszédünket, mennyivel inkább úgy kellett ennek a régi időkben lennie? Innen magyarázzuk mi, hogy a *tres homines, három emberek* lőn; innen, hogy különösen a *Bécsi Codex* annyira el van latinismussal árasztva. Avagy, ha adatok nem mutatnák is, hogy annak fordítói latin emberek voltak: ők magok nem tesznek-e kiáltó bizonyosságot magokról? *Ruth* könyvében, hogy többet ne említsünk, mire mutatnak e' szók: Kikből és az én gyermekeim isznak? Nem nyilván az: e quibus et nati mei-ből van-e szóról szóra letéve?

2) A *sokság*-nevekre jegyezzük meg, hogy ezek is a latin formára vonatás miatt levének kételtűek; mi legalább igen hajlandók vagyunk a *sok embereket*, a *multi homines* képerre és hasonlatára hinni teremtvé. S ezzel erőli véleményünket is midőn kimondtuk (azon elvből, hogy két perlekedő fél között, ha csöndesség másként nem eszközölhető, egy harmadiknak kell szükségkép bíróul föllépnie; — továbbá: a grammaticalek világában, ha az etymologia s nyelv szokás által valamit sem nem igazolhatunk, sem nem kárhoztathatunk, — szükség hogy a szép hangzat döntsön; — azon elvből végre, hogy efféle ítéleteket, tekintélyes testületnek kell teljesedésbe vennie, — tehát academiánknak) e tárgyakat illetőleg, következőkben terjesztjük elő javaslatunkat, meggyőződésünk eredményeit:

a) A sarkszám- és soksági nevek szakasztassanak külön, vagy inkább: ne engedtessék meg egy rovat alá vonatásuk. És

b) A *sarkszám*-nevek mellett csak egyes szám engedtessék meg, ezt kívánván a szép hangzat, rövidség, divatozó józanabb nyelv szokás; és hogy, vádolóinkénál nagyobb pedansságba ne essünk. Ki beszél pl. így: *száz juhok* még nem nagy nyáj. *Két harangokat* küldtem a várasnak. *Tíz kőből buzákat* vettem. Ez lenne a furcsa beszéd. Lássunk még egyet: mennyi bort ivott ked? *tíz itcéket*. Hallottunk-e ilyet valaha?

c) A *soksági* nevek után tétethessék ugyan többes szám is, de ügyelettel mindenkör a széphanzatra. Kérdjük, nem szebb-e így: *sok ember* olly nagyra lát, mint: *sok emberek* olly nagyra látnak? *Sok emberek* gyültek az utcákra... Az a sok *k*! sok nyekegés! mintha különben is nem elég *k* volna egyes törzsszavainkban, ha mester-séggel nem szaporítjuk is.

— Még egyet.

Főntebb úgy láttuk, hogy az alany, a *millyenségi melléknév*-től független volt: méltán csodálkozhatnánk tehát, ha e rendes útról el kellene térnünk a *mennyiségi* neve-

kért, őket a köz törvény alól kivevén. Mivel érdemlették azt? Vagy talán sajátság, hogy egyszeres határozottsággal meg ne elégedjünk; — hogy bár látjuk, mikép az emberszám tíz: de még se higgyük addig a *többséget*, míg az emberekben is ott nem látjuk *ex superabundanti*? Bizony ez sajátság-tagadás . . . Végre is: nincs elébb való a szabatoságnál és szépségnél.

Jegyzet. 1) A *vezeték*-, *kerezt*-, *méltóság*-, *hivatal*-nevek magyarázói viszonyban állván egymással, a változatok csak az utolsót illetik, az elsőbbek pedig a magyarázók törvénye alá esnek; pl. gróf Szapáry Péter — gr. Szapáry Pétertől; Kolonics püspöknek megparancsoltatott.

Jegyzet. 2) Midőn valamely mondat alanyát, nem magyarázó melléknévvel, hanem egy következő egész mondatral magyarázom meg: e két mondat egybekötésére szolgáló *visszahozó névmás*, *számi* változatára nézve, a magyarázó melléknévről a 10. §. I. jegyzetében előadott módhoz alkalmazkodik, mint valószínű mása az ott felhozott példának (az ott használni szokott névmutató helyét foglalván), — de *rag*-ra nézve nem; mert az mint *vonzat*, mindenkor a *vonzó igtől* függ; pl. Mátyás *két* önfeljének neveznek. — Az orosz kormány, a *lengyeleket*, *kik* pártosoknak ítéltettek, Siberiába száműzék.

Jegyzet. 3) E tárgyban, a *sarkszám*-nevekre nézve, nyelvünk sajátsága ez: ha a fő mondatot másik magyarázó mondat is követi: az ebbeni visszahozó névmás mindenkor többes számban áll; pl. *száz ember* bukott a Dunába, *kik* közül csak tíz szabadult meg.

Jegyzet. 4) A többi, melléknév szerű számnevek, a magyarázókhöz alkalmazkodnak; pl. háromféle búzát hozott.

B) A (MAGYARÁZÓ) BIRÓFŐNÉV ÉS ALANY EGYEZTETÉSE.

12. §. E tárgyban azon kérdés körül forog a vizsgálódás: mi viszony van alaki vagy formás tekintetben (birtokrag) a bíró személy és birt dolog közt? mert alany itt = birtok, — magyarázója pedig = bíró személy képeben jelenik meg.

A melléknév magyarázóról tanító pontban — a *milylyenségeiknél* — a magyarázó; — a *mennyiségeiknél* pedig

—maga az *alany* tette a kérdés tárgyát, melly utóbbit jól megjegyezzük. *E most fölvetett tárgyunkban is, éppen az alany a kérdés sarka, még pedig,* mit ismét jól jegyezzünk meg, *mennységnevi szellemben* t. i. az alany alkalmazza magát magyarázójához, azon, egyébiránt semmi lényeges különbségű megjegyzéssel, hogy míg ott a magyarázó illetetlenül állott, itt némi tekintetben kis változást ez is szenvedend, t. i. a *logicaileg változott eszmével alakilag egyezni kíván.* E szerint tanítmányunknak két része lesz: 1) a *bíróról*, 2) az *alanyról*.

Mielőtt azonban hozzá fogunk: jegyezzük meg 1) hogy mikor bírónév s birtok közti egyeztetés forog fen, az egyeztetés *ragban* nevezetesen *birtokragban* — történik; 2) a bírónév mindenkor személybeli *egységet vagy többséget képvisel* s respective úgy tekintethetik, mint *menniségnev*; 3) a birtokrag mindenkor olly állapotunak tekintetik, mint a latin nominativus, mellyhez még azután járulhatnak a *viszonyragok*, tárgyai a viszonyító szókötésnek.

a)

A (MAGYARÁZÓ) BÍRÓNÉVRŐL.

13. §. Mielőtt a szabályt elmondanók, lássunk példákat:

„A bíró fia ellopta a pap ökrét: de azért a falu elöljárói nem büntették meg.“ — Bíró- vagy magyarázó főnevek: bíró, pap, falu. — Alakjokat tekintve, semmi különbség ezek s a ragatlan főnevek közt. — „Nyelvünknek előkori divatát tekintve: nem mondhatjuk, hogy az terjedelmes lett volna.“ A bírónév alakja = *nek* (nak). — Hogy amaz alak is, ez is jó: mi magyarok tudjuk.

Innen a bírónévre következő szabály keletkezik: mikor két főnév úgy tétetik egymás mellé, hogy valamelyik a másikat bírószemélyül magyarázza, — vagy az alanynak birtokosát jelenti: akkor azon bíró főnév vagy csak pusztán, ragatlanul fog az alany mellett, vagy mással álló birtokraggal (nak, nek) állani.

—Gondolkozó ember előtt, nem egészen figyelmet nem érdemlő tény az a *két különböző formának, jelentésileg mindegyiségére nézve*: miért, hogy a külforma mind a latin nyelv szerénti nominativusban, mind itt a bírószemélyben egy levén, az értelem még sem egy? Erre mi illy feleletet találunk: mert a *főnév jelen esetben, magyarázó levén, magyarázói természettel bír.* „Szép ember-től” mondatban, a külállapot (forma, rag) ép úgy nem változik, s az értelem mégis megváltozott. Ezt csak azért hozók fel, hogy lássuk: mi mélyen gyökeredzik valami sokszor a nyelvben; — mert efféle egyeztetés = *nyelvszellem, ennek pedig oka nincs!* Miért teremtett isten embernek *öt* ujját, a tyúknak pedig kevesebbet? — Mert — annyit teremtett.

Továbbá: szokásba jött nálunk a bíró *nak*-ot eddig képviselt hiányjelnek írásinkbéli kihagyása, alkalmasint azon elvből, hogy ha köz beszédben megértjük egymást, miért nem írásban is, midőn ott a szokat gondosabban szerkesztjük. Ám legyen. Minket az előbb említett elv egy új erősségnek juttatott birtokába, ha ugyan elfogadható. T. i. a *magyarázó, természettel* nem vesz ragot, melly raghiány még sem jelöltetik írásunkban; ugyde a bírónév épen illy ragát elhagyó *magyarázó*: tehát ez sem szükség hogy megjelöltessék. Ha állhat, álljon, a takerékossági mellé, ha úgy tetszik, nyelvszellemen alapuló erősség.

—Még egy kérdés van hátra: mikor kell a bírónévnek egyik vagy másik alakját használni?

Ha az alany elül, a magyarázó (bíró) másod helyen áll: ez mindenkor a mással álló bírragot veszi fel, pl. fia az *istennek*. Ha pedig a magyarázó v. bíró áll elül: akkor lehet ragos vagy ragatlan, a mint a szép hangzat kívánja, pl. a bíró fia, vagy: bírónak fia. — Ugyanazon egy alany előtt pedig, több magyarázó is állhat, így: a falu bírója feleségének fia; a mikor látni való, hogy a stilistica kívánatához képest többen ragot vesztenek,

pl. a föntebbi példa egész hosszan így volna: a *falunak* *birájának* *feleségének* fia.

b)

AZ ALANYRÓL VAGY BIRT-DOLOGRÓL.

14 §. Hogy jól oldhassunk: kötni kell jól; azért eddigi szokás szerént *különböztessünk*; különböztessünk pedig a bíró személynél fogva, mert csak így igazodhatunk el.

A birtokszemély egy vagy több; a birtok is egy vagy több. Ezekből a következő eseteket viszonyíthatjuk:

Egy bíró — egy és több birtok.

Több bíró — egy és több birtok.

Ezek említése után tekintse meg olvasónk az etymológiában a birtokragokat, s akkor figyeljen azokra, miket mondandunk.

1) EGY BÍRÓ, EGY VAGY TÖBB BIRTOK.

15. §. Ide vonatkozó példáink így állanak: a zsidó *háza*; a zsidó *házai* sat. Ezen szerkezet helyessége senki által kétségbe nem vonatik: azért a szabály így áll: az egy bíróu birtokos szerkezetben, a birt dolog, a bíró főnévvel, számban és személyben mindenkor egyezik. — Pl. a bíró fia, ámbar a pap tyúkját és lovait ellopta: még sem büntettetett meg.

2) TÖBB BÍRÓ, EGY VAGY TÖBB BIRTOK.

16. §. E pontban a szokás két felé megy. Némellyek mondják: a zsidók *házok*, a zsidók *házai*k. Mások ellenben nem használják a birtoktöbbses ragokat, hanem így szólnak s írnak: a zsidók *háza*, a zsidók *házai*. E különbözés több nyelvtudósnál vitatkozás tárgya volt s ma is az. — Próbáljuk eligazítani.

Bit n i c z L. egy tárgyban így szól: „A birtokos nevekre nézve törvény az nyelvünkben, hogy a birtoknévhez toldott személyragaszték a bírószóval, mint *annak ismétlője* számban megegyezzen, s e törvényt az egyes számban s a többses első és második személynél kiki híven megtartja, de a többses harmadik személyre nézve megha-

sonlanak írónk, némellyek írván: *embereknek lelkei és lelkeik*, mások *embereknek lelke és lelkei*." E feleselés elintézése végett azt jelenti utoljára ki, hogy *csak az első helyes*.

E szabály úgy látszik a *visszahozó névmások* természetén alapul; s a mennyiben igaz, hogy ezek tartozónak *számban is* előzőikkel megegyezni: nem volna ellene egészen lerontó kifogásunk; de nyelvünk alkotmányából állíthatunk elébe ellenszabályt, melly véleményünk szerint hatásabb lesz; valamint nyelvtörténeti adatai mellett sem kisebb nyomadékkal jelenhetnek meg a miéink. A o. a kétségesített többes harmadik személyre nézve

a) Idéztetvén már, láttuk; de ismét a *takarékosság* elvét hozzuk fel, mellynek, hogy nyelvünk nagy mértékben barátja: az egész műben több adatai vannak említve. A takarékoság elvét is pedig — *sámneveleg*. Em-lítettük, s ismét mondjuk: szembetűnő hasonlatosság van a birtokos szerkezet s számnevek potentialis egyeztetése, nagyobb mint a visszahozó névmások közt, sőt mondhatnók, mindenik azon egy kérdés körül forog t. i. ha ki van már egyik szóban a többség nyilvánosan téve, úgy hogy zavar, iránta, soha nem támadhat: szükséges-e, hogy ex superabundanti a másokban is képviseltessük? A lehető két felelet közöl minden esetre csak egyik lesz törvényes, s hogy mellyik: azt a logica eredetileg a *nem-re* határozza. Így értünk mi a birtokos szerkezetről is; annyival inkább, mert az ellenkező szabály szerint, ha azt közönségesíteni akarjuk, tiz *emberek*, száz *forintok* születnének.

Elvünk védelmére nem tartjuk mellőzhetőnek azt sem: quod fieri potest per pauca, non debet fieri per plura. Bár mennyire különbözőknek tessenek is egymástól a természeti rendszabályok; de soha nem kell megvetni az ajánlkozó alkalmat: őket, ha lehet öszrendesíteni, egy kielégítő okfőre vinni, mi a tudomány érdeké-

ben minden esetre csak nyereség, egy lépéssel közelebbedvén általa a tökélyességhez.

b) De azt mondják az ellenkező véleményűek: a régi jó szokás ömelleltök van: Telegdi, Pázmán, részökre nyújtják az igazságot. — Hogy a jó szokás épen övék: a priori aligha megmutathatnák; a posteriori, példányokból elvonva, igen kétségesen. Mert avagy honnan tudják idézett szerzőik csálhatlanságát? Kielégítő okfő nélkül bajos elhatározniok. — De lássuk a nyelvtörténeti példákat.

A többek közt *Pázmán* hozatik fel, mint régi jó. Kezet fogunk az állítókkal és mondjuk: hogy nyelvünk fejlődése történetének, stilistikánknak egyik álláspontját legméltóbb joggal tehetjük Pázmánra; mondjuk: hogy tudva levő emlékeinkből ítélve, a két halotti beszédől fogva, keresztyül a Bécsi Codex korán, a XVII. századig senki olly szabatosssággal nyelvünket nem kezelte, mint ő; de épen ezt tudva mondunk ellent, ellenkezőink állításának. Nem egyedül oda, ide is hajlik Pázmán. Avagy nem találhatunk-e példát egyenlő számmal bármilly munkájában, mindenik esetre. Előttünk fekszik egyik könyve. Benne olvassuk: „Én bizony eszembe nem vehetém az előrendelt bizonyságoknak *fejtegetését*, és úgy tetszik nekem, hogy még talpon állanak a pápisták *mentségére* támasztott jelenségek (23. l.) A képeknek és holtaknak *tiszteletiben* éltenek (24.). A teremtetett állatok *tisztességére* tartatták (33). A napnak és elementumoknak *szépségét* látván (34.). A képek *tiszteletiről* sat.“ (Alvinczi Péternek íratott öt levél Pázmán Pétertől. Kasán. 1741. 12.)

De menjünk fölebb, üssük fel a Bécsi Codexet; itt körül belül rátalálhatunk, ha csak gyaníthatólag is, hogy őseink mellyik szabályhoz alkalmazák magokat. Hogy mind két alak elég nagy számmal olvasható: láthatá, ki csak futó pillanatot vetett is belé. Van: *johoknak csordajk*, — az assiriusoknak *kémek*, — próféták *szájok* miatt; de van illyen is: medusoknak *királa* (11.), assiriusok *erejének* (12.), egyiptomiaknak számtalan *serege*, idegeneknek

ótalmazására, mennyeknek istene, vizeknek teremője, minden teremteteknek ura, határoknak végeibe sat.

Mind ennyi *kétséges* példák dacára, mi mégis csupán egyiket, nem mint Bitnicz mind kettőt, s azt hagyjuk helyben, melly kimondott elvünkkel egyezik.... Tehát e régi példányok tévelyegnek?... Igen, tévednek, s ezt erős hittel meggyőződéssel állítjuk még akkor is, midőn tudjuk, hogy Pázmán korában nyelvünknek kitűnő egyházi divata volt; hogy ezen küzdötte, a mézajku szónok, harcát még a latinúl írók ellen is, — sőt, mikor nyelvünk annyira hatott, hogy *Roma* is magyar bullát adna 1683. (Tdtár III. 242.)

Erős hittel állítjuk pedig, több íróink ellenére, és mondjuk: hogy ez alakzat, mint a számneveknél, ismét a latin nyelvből csúszott által hozzánk. Nagy sorsunk volt nekünk e kényurral; minden tudományos miveltségünk onnan származott, de abban is határozottatott, s oda tért vissza. Csak egy példa kell tekintélyes embertől: s az értetlen sereg rohanva rohan utánunk. Így a régi korban is, s nem volt ki a nép közül ellene mondhatott; mert tudomány és nép azon időben ellenkező fogalmak valának. — De hogy ne csupán hypothesisek tengerén járjunk: íme a példa, hogy hajdan is, csak az tartatható helyesnek, mit mi kiválasztánk. A Bécsi Codex szerzői vagy inkább fordítói, megmutattuk hogy nem bírák teljes hatalommal nyelvünket; és ki hinné, hogy e tekintetben mégis némi tisztában voltak magokkal, s látták, hogy többes számú bíró mellett, birtoktöbbes ragú vagy alany csakugyan latinismus? És pedig úgy van. Az idézett munka 38. lapján t. i. az író így szól: *ellenségeinknek kezeiből*... És vélnők-e, hogy mellette megmarad?... Kitorli a *k* betűt, hogy *kezeiből* — legyen, nem pedig a latinnek szolgálai nyomán: e *manibus* hostiorum nostrorum... Ím e magyarul nem egészen jól tudó megigazítja magát: s mi kételkedhetnénk-e, hogy e forma volt uralkodó egykor, — melly még az elszigetelt kolostorba is behatott? Mit teszünk több bizonyoságót? Mi maradunk; és — hisz-

szük — okszerűen s méltán igazságnak jó előre megke-
resztelt szabályunk mellett. — De

c) Nem lesz célszerűtlen a ma uralkodó nyelv-
szokásból is látnunk egy adatot. — Személyes névmások mel-
lett kétképen használtatik a birtokos szerkezet; u. m.

a) Erdélyben a névmás többesben áll, mellette a do-
log (alany) egyes raggal így: az *ők király*a, királyai.

β) Magyarországon meg van az eset fordítva, s az
erdélyi szokás csak elvétve találtatik; pl. az *ő ember*ök, s
embereik; tehát: a többség a birtokragban jelentetik.

E két adat összevetéséből következő eredmény áll e-
lő: nem szükségképeni, nem kívántatik tehát, hogy a
birtok-többség, mind önmagában, mind bírójának töb-
bes betételével, — és így, kétszeresen is, kitétessék. —
Valamint a. o. Erdélyben vagy nálunk fölösleges volna
így szólni: az *ők király*aik; úgy tartjuk mi fölösleges-
nek ezt: a *magyarok király*aik. Hisz a kettő közt csak az
a különbség, hogy egyikben a *név maga*, másikban an-
nak helyettese a magyarázó.

d) Végre pedig nyelvtörténet és analogia mellé, sti-
listica is járulván: ama régi formára bátran keresztet
vonhatunk. —

J e g y z e t. 1) A viszontagló névmások, mivel úgy tekin-
tetnek mint harmad személy, egyes harmad személy raggal szen-
vedik magok mellett a birt-alanyt, így: *magam kertében* — ter-
mett e szép gyümölcs. — Némelly úri emberek szájából hallhat-
ni: *magam házámban*; de ez abusus.

J e g y z e t. 2) A birtokos szerkezetre felhozott példák, mint
látható, a két szót úgy egyesítették egymással, hogy a kettőből
együtt lett egy alany, melyre még azután következne a mon-
domány; pl. a *házának szerelme* = birtokos szerkezet = alany,
mellyről még ezután mondhatom: *tiszteletre méltó érzemény*. —
Megválasztandó tehát azon eset, és egy általában összenemzava-
randó vagy éppen ide vonandó, midőn valamelly *magyarázott ilé-
letben, magyarázó mondatka* (interiecta propositio) gyanánt, töb-
bes számú magyarázó után, az alany (birtok) többes szám-rag-
gal jön elő; pl. a *franciák* királyuk megölésében, *igen nagy bünt
követtek el*. E mondatot bővebben taglalni a *mondattanba* tartozik;
most legyen elég ennyit mondani, hogy itt *fő* és *al* mondat van;

amaz: *a franciák nagy bünt követtek el*; ez: *királyuk megölésében*; melly utóbbit, ha egész terjedelmében akarjuk kitenni: oda szükség ragasztanunk a *királyuk* elébe ennek elmaradt magyarázó-ját: *ő-t*. Ennek kivetése vagy odagondolása kitünteti a mondat helyességét, valamint azt is, hogy az illyfélék nem tartoznak a mondott szabály alá, jelen formájokban. Illyen példák: a magyarok, (az *ő*) királyaik koronázását Sz.-Fehérvárott ünneptették; a franciáknak sok (*ő*) ellenségük van a szigeten sat.

MÁSODIK SZAKASZ.

AZ ÍGE-ALANYRÓL.

17. §. Miután az eddigiekből tudva van, hogy alany vagy magyarázóval vagy mondománynyal jó érintkezésbe; továbbá, hogy szóegyeztetéskor szám és rag esnek kérdés alá; továbbá jelen tárgyunkat illetőleg, igealany magyarázói csak *ígehatározók*, ezek pedig a mondott változat alá még helycsere által sem esnek: világos következmény, hogy szóegyeztetési szempontból *ígealany* *csak mondomány szövetkezhetik*.

Ezek szerint

1) *Ha az alany egy: a mondomány mindenkor egyes számban áll*; pl. elmenni — jó. Nem részeskednünk — egészséges. Táncolni — jól esik. E példák némelyikében, mint egy tekintetre is látható, a mondománymelléknév mellől elmaradt e főnév: *dolog*, vagy *tulajdonság*, szóval: a specificált functio, s ez is sajátására tartozik nyelvünknek. Van azonban eset, *midőn kitétetik*, még pedig *vagy egyes vagy többes számban*; melly esetnek első feltétele hogy

2) *Az alanyok többen legyenek*, hason vagy különböző jelentéssel. És így

a) *Többes számban jár a mondomány és mindenkor kitétetik*, ha az alanyok különböző jelentésűek; pl. vadászni, lakomázni, pipázni közönséges, de nem egészen hasznos *dolgok*.

b) *Egyes számban jár a mondomány*; még pedig

α) Nem tétetik ki, ha igealakban jelenik meg, pl. pipázni, fürödni *jól esik* (jól eső dolgok).

β) Akár tétessék, akár nem: mindegy; ha

1) az alanyok egymástól *is* szócskával választvák el; pl. lopni *is*, ölni *is* kárhozatos és büntetésre méltó (cselekedet).

2) Ha az alanyok hasonló jelentésűek; pl. hallgatni, figyelmezni szükséges (tulajdonság az iskolában).

M Á S O D I K R É S Z.

A SZÓRENDRŐL.

18. §. A magyar szókötés szórend-tanító részének terjedelmi köréről, a föntebb (I.) egyetemesen mondottat kifejtve, következő teljesebb alakban szólhatunk, miszerint: azon szabályokkal ismertet meg, melyek nyomán kell valamely mondatban előjövő s jöhető minden szót tulajdon, részint nyelvsajátság s logica által meghatározott *rendes*, — részint az értelem különféle árnyéklatai s módosulásához képest, rendestől eltérő, fölcserélt, de a nyelv sajátságával még sem ellenkező helyére tenni, tekintettel levén a netalán előjövő grammaticalis változatokra is.

E meghatározásból önkényt kitűnik, hány szakasza lehet e résznek: t. i. *kettő*; úgy hogy egyik a mondatot tevő (fő és nem fő) részek *rendes*, — másik ugyanazok *módosult sorozatáról* tanít, mely *nyomatúsna*k neveztetik.

ELSŐ SZAKASZ.

A RENDES SZÓRENDRŐL.

19. §. A föntebbinél is szabatosabban jellemezvén e szakaszt, közte és társa közt fő különbség ez: *rendes sorozatban akkor állanak a mondat részei, midőn társai fe-*

lett különösen kútüntetni egyiket sem akarjuk; pl. az igaz isten téged e bűnödért meglátogat. Hasonló az illy szellemű mondat a háborítlan, indulat nélküli emberhez. — Mint a folyamában meg nem zavart tenger vize a rajta levő minden kis darabka forgácscsal egyenesen halad, sietvébb vagy lassabban, szokott medrében, a nélkül hogy egyiket vagy másikat félre mozdítná útjából, hogy hullámai zajongva hányatnának elébb vagy hátrább: úgy folynak, következnek egymás után a rendes mondat alkotó szavai, a hozzájuk tartozó mellékletekkel együtt. S valamint ha a tengert ellenkező szelek háborítják meg, összezavarodnak folyásának vonalai, keresztülhasítják egymást s a lefelé siető folyamot visszatartóztatja a vihar csapkodó ereje, míg a különben lassú menetű forgácskát jóval előre tolja: így lesz az indulati által nyugalmában megháborított ember előadása is a szokott úttól eltérő, így fogják mondatának részei egymást változtatni rendes helyeikben. És valamint végre a tenger ilyen állapotja természeti szükségességen alapúl: úgy fekszik emez is az ember szellemében, s mint a tenger erős szépsége bámulandó csodatüneteményei a viharban tükrözik elő magokat: úgy az emberi nyelv mindenhatósága is csak illy jellemzetes felforgatottságban tűnik fel.

Nem költői csaponghatás, de értelmes eligazodhatásra törekvés szülte e kitérést. Most ismét célnál vagyunk. Tehát: *az igaz isten bűnödért téged meglátogat*. Ezen egyszerű jóslást, mellyen így bizonyos stoicus hidegség áll, miként tehetem, különböző szempontból, teljessé! Az isten, ki igaz, bűnödért fog téged meglátogatni sat. Illyen szellemű szabályokról tanít majd a *nyomatos szórend*.

20. §. Világosság tekintetéből szükségesnek látjuk e szakaszt ismét alsóbb osztályokra vinni, úgyhogy a szókat *először* mondaton kívül, *másodszor* mondatra szerkesztésök állapotjában vegyük vizsgálat alá. A. o.

ELSŐ CIKKELY.

A SZÓK HELYÉRŐL MONDATON KÍVÜL.

21. §. A magyar beszéd részeit a magyar *academia*, úgy hiszszük, az egymásra nem hathatás tekintetéből, három külön rovatba sorozá, *név*, *ige*, és *kötszó* elnevezésekkel illetvén azokat s a két elsőbb rovatba befoglalván az úgy nevezett *határozókat* is.

Mi következő szempontból ereszkedünk e részek vizsgálatába. *Szórend* forog fen, tehát: mikép következzenek egymás után a szavak? Mik egymásra hatással nincsenek, miket egymással viszonylatba nem tehetünk: nem is következhetnek egymás után. Mondaton kívül (említők) a beszéd külön részei nem egy osztályba tartozók; tehát nincs is helye a kérdésnek: mi rendben álljanak egymás után (*név*, *ige*, *kötszó*). — Mindegyikre ezek közül csupán *értelmi határozatai* *) vannak hatással; tehát e cikkely kérdése: *mi rendben álljanak a beszéd fő részeinek értelmi határozatai saját osztályok főnökeihez képest?* — Minthogy végre ilyen határozásai csak a névnek s igenek vannak: a részecskékről nem taníthatunk, hagyván azokat a következő cikkelyre, minthogy ők mondatokban jőnek fel. Annakokáért

A)

A NÉV ÉRTELMI HATÁROZATAINAK NÉVHEZ KÉPESTI ÁLLÁS-RENDÉRŐL.

22. §. A főnév értelmét meghatározza: *más főnév*, *melléknév* (az *igenév* is ide számláltatik), *birtokjelentő névmás*, *névmutató* és az úgy mondatott *név* (viszony)-*határozó*. Ezekről egyenkint:

*) *Értelmi határozaton* mit kelljen érteni, az eddig mon-dottakból tudható; de hogy itt épen nyilván kitételre van szükség, mutatja azon eset, hogy ugyancsak a beszéd fő részeinek vannak másféle határozatai is, nevezetesen: *ragiak*, s melyekről a harmadik részben tanítunk.

23. §. a) *A főnév főnévvel.* — Következő esetekre kell ügyelnünk:

α) Vezeték a keresztnévnek, valamint a családnév is a vezetéknék mindenkor előtte áll. Pl. Csomay Pál, Kisfaludy Károly, Hodászi Balog Endre.

β) Méltóság, hivatal utána áll a keresztnévnek. Pl. Hunyady János kormányzó. Pál apostol.

Jegyzet. Gróf, báró, herczeg (de csak e három név) többször elül is tétetnek; pl. Gróf Széchenyi Ferenc.

γ) Birtokos szerkezetben a bíró személyé az első hely; pl. apám kertje. A kutyának sánta lába.

Jegyzet. A kivételt lásd alább.

24. §. b) *Főnév melléknévvel.*

A melléknév, vagy ha többen vannak, a melléknevek tartoznak megelőzni a főnevet; pl. jó ember. Az atyának nagy szerelme. — A nyomos, el nem fogult s józan bírálatról sat. Ellenkező esetben magyarázó állásukat elvesztvén mondományokká válnak.

Jegyzet. Kivétetik a nyomatossági eset, mit láss alább. Az efféle, már többször felhívott metathesisekre azonban, először és utószor, megjegyezzük, miképen őket eredeti magyar kitételeknek egyáltalában nem ismerhetjük el, midőn világosan a német „Soliman der prächtige“ formájára alakítottak. Kivendőknek azonban nem tartjuk, csak javasolván a velők ritkán s megválasztva élést, mert sok helyen valóban éktelenül jőnek ki.

25. §. c) *A főnév birtokjelentő névmással.*

Minthogy minden névmás, és így a birtokos is, melléknév természetű: okszeres következtetés, hogy tehát változatiban is azokhoz alkalmazkodjék, következőleg előzze meg a főnevet; de a nyelvsajátság szerint nálunk így hangzik rólok a törvény: Pronomina possessiva, dum objectum possessum suppressum est: *enyém, tiéd, övé*; dum vero objectum possessum expressum occurrit, cum vocibus in unum coalescunt, et dicuntur: *suffixa, adfixa: ém, éd, é vel vé* etc. (Joh. Nagy. Grammatica L. Hung. p. 41). Ehhez képest hátul hozzáragasztatnak a főnévhez így: *anyám* (enyém anya), *könyve* (övé könyv.)

Jegyzet. Fölösleges az így egyesült szó elibe még a személyes névmást is kitenni: Én atyám.

26. §. d) *Főnév, névmutatóval.*

Névmutatónak (az, a) állandó helye név előtt van, még pedig, ha magyarázói vannak a főnévnek, azokat maga és a főnév közé bocsátja, nem mint a héberben, hogy külön külön mindenikhez adná magát; pl. az ember. A becsületes ember. A hajthatatlan s vesztegethetetlen szigorúságú bíró.

Jegyzet. 1) Ha nyomatossági tekintetből a melléknév után tetetik a főnévnek: a névmutatóval mint élünk, lásd leebb.

Jegyzet. 2) Nem minden név elébe jár névmutató, sőt az azt fölvevők sem mindenkor kívánják föltevését. E pontot, ámbár inkább tartozik a szónyomozásba, mindazáltal nem lesz fölösleges itt is megemlíteni.

Közszabály: A névmutató kitétetik a meghatározott értelemben vett név előtt, ellenkező esetben elhallgattatván. De jól jegyezte meg Vajda, hogy ez keringésbe visz, mert olvastunk is effélet: mikor van a szó határozott értelemben? felelet: ha névmutató van előttte. Mi e tárgyban így értünk: a névmutató nem határoz, mert különben meg nem foghatnók: miért hogy némelly név elől elmarad, s az mégis meghatározott jelentésű; hanem csak *jel*, mi megmutatja némelly, azt megkívánó neveknek azok határozottságát vagy határozatlanságát. Nem a zászló foglalta el az ostromlott várat, hanem a vívó nép; s a feltűzött zászló csak *bizonyosságtevő* arról, hogy az valósággal meg van hódítva. És valamilyen vár, azért hogy zászló fölötté nem leng, lehet a zászlót ki nem tűzöttnek birtokában: úgy vannak nevek, mellyek névmutató nélkül is határozott értelműek; mi pedig az idézett szabály értelmében nem eshetnék.

A jelenleg uralkodó nyelvszokásból következő szabályok világlanak ki:

a) *Névmutatót* nem vesznek szabály szerént az olyan főnevek, mik már úgy is mint pusztán előttünk állanak,

meghatározott értelműek, azaz: mellyek alatt nem mást, nem többet, hanem csak a jegyzettet érthetjük. Illyenek a tulajdon személyi nevek (nem rekesztvén ki a keresztnéveket sem). Pl. Árpád, Mátyás király, Franklin, — és dolog nevek; pl. Debrecen, Frankország, Duna. — Illyen, midőn valamelly név ezekkel van birtokos szerkezetben. Illyen a megszólítás, bármelly dologra legyen az irányozva; pl. ember, nézd e sirt. O fényes hold.

Kivétel. 1) A folyó vizek gyakorta meghagyják: pl. a Dunán lánchíd épül; de el is hagyják; pl. Tiszán, Dunán átkelt, de hű szívet nem lelt.

Kivétel. 2) Főnebb mondók, hogy a tulajdon személy névmagyarázó melléknevei fölveszik a névmutatót. Kivételnek innen: a rendelő számok, s azon minőségi melléknevek, melyek mintegy vezetéknévökké váltanak; pl. XIV. Lajos, Szép Filep. Bölcs Friderik. Szent István. Oroszlánszívű Richárd.

Kivétel. 3) Ha a tulajdon személynév köz személynévvé válik: örömetst névmutatót vesz fel; pl. éljenek a Hunyadiak. De van illyen is: Platók nem minden században termenek.

Kivétel. 4) A bírragos szerkezetre nézve ezt jegyezzük meg: igaz ugyan hogy a mai nyelv szokás annyira visszaél a névmutatókkal, hogy valóban rúttá válik általok a nyelv s pongyolává, oda is helyezvén, honnan érthetőség kára nélkül kimaradhatók; igaz más részről, hogy gyönyörű szabatosséggal bír e kitétel: tud győzni e nép, Atilla magva ez! az illyen fölött: az Árpád kardja volt hatalmas nem a Sándoré: de csakugyan van eset, hounani kimaradása a névmutatónak még most kirívónak tetszenék. Annálfogva a bírragos neveket megelőző tulajdon személynevek előtt, ha a személynév, per eminentiam, hangnyomatossággal adatik, megállhat a névmutató; pl. a Péter kalapja veszett el. — Ide tartozik

1. A személyes névmás, pl. az én örömeim hamar elmúltak.

2. A birtokos névmás, ha az alany elmaradt; pl. az enyéim (birkák) jók. —

b) Névmutatót az értelemhez képest váltogatva felvagy nem vesznek: a közös személy; pl. ember, angyal, fiú; közös dolog: pl. ország, város, folyó; és képzeleti nevek: pl. kedv, gyarlóság, indulat sat.

1. FÖLVESZIK

α) Annak kijelölésére hogy a név meghatározott értelemben van. Abban van pedig, ha az általa jegyeztetett eszmét, a több, ugyanazon osztályhoz tartozóktól *értelmileg* elválasztjuk a végett, hogy tőlök megkülönböztessük; pl. hozz pénzt; — hozd el *a* pénzt. Végy leányt feleségül: — vedd el a leányt feleségül. Így az alanyként vett ige is; pl. *az enni* igen szép szó.

β) Mutató névmás után soha el nem marad; pl. Add ide azt a kontót. Ezt az újabb időben így kezdik rövidíteni: *azon* ember, ki sat. melly mint látszik csak visszahozó névmás előtt megyen.

2. ELHAGYATIK

α) Az értelem határozatlansága esetén.

β) A bírragos szó előtt, mivel az már eléggé meghatározott értelmű.

Kivétel. 1) Ha a bírragos birtokszó fölveheti maga mellé a bíró alanyt, s illy esetben nyomatosság alá esnék, pl. elvitték *a kalapját*. K. kiét? F. *a Paliét*. De ha ez nem történhetnék meg, marad a főntebbi szabály; pl. *inge* van tiszta, de *zseb-kendője* nincs.

Kivétel. 2) Ha az alany *kimutató* névmással van mondva, vagy ha ez maga van is: a bírragos szó elébe névmutató jó, pl. amaz *a földje*.

Egyébiránt naponként szabatosabbuló nyelvi előadásunk jobb stilstáitól függ az illyen ingatag szabályok számát lehető legkeskenyebbre vonni. Mennyire elrúthathják stilunkat az efféle apróságok, köztük az: *én, ti* — egykor adott Döbrentei mutaványul élénk némelly darabkákat régibb íróinkból. Kazinczy pedig helyesen vette észre, miként az azon időben némellyektől barbaroknak keresztelt *halotti beszédben*, szabatosság tekintetéből nagy szépség rejtezik; és összehasonlításából, mit főleg a névmutatókkal élésre tőn, bizton, minden tétova nélkül aláíratjuk az akkor meggúnyolt férfiú ítéletét.

27. §. e) *Főnév névhatározókkal.*

A főnév elnevezés alá szükség itt befoglalnunk azok

legjogszerűbb helyetteseit, a személyes névmásokat is, s ekkor következő szabályok születnek:

α) Tulajdonképeni főnévnek, meghatározója, még pedig minden nemű esetben, *közvetlenül* utána tétetik: pl. ember *miatt*; még pedig úgy, hogy a nem önállók ragadnak is; pl. házba.

Jegyzet. Némelly önállók főneveiket, az értelemhez képest, bizonyos ragokkal kívánják. Így

1) A hasonlító *képest* = hoz, hez, pl. erődhez *képest* nagy munkát vállaltál. Ez azonban csinos beszédben maradható lehet-ne így: kis erődhez nagy munkát vállaltál. Illy szellemű

2) A *nézve* = ra, re; pl. termetre (nézve) derék; de lélekre (nézve) alacsony.

3) A határozó *fogra* = tól, től (időre); nál, nél (dologra), pl. holnaptól *fogva* nem iszom bort. Ez eseménynél *fogva* kénytelenítettem elmenni. Imre kezénél *fogva* vezette ki Endrét.

4) A gyűjtő *együtt* = val, vel; pl. (ő) *vele* (együtt) ment el. Hasonló a *képesthez*.

5) A helyhatározók (mellyek egyszersmind igehatározók is, pl. kívül, túl), =n-nel, pl. Dunán *túl*. Árkon *kívül*.

Jegyzet. Ez a kettő elül is áll, p. o. *túl* a Dunán. *Kívül* a városon.

β) Személyes névmásokkal tétetvén öszve, azokkal elválhatatlanul egyesülnek, még pedig mindenkor megelőzve azokat, így: *alám, alattam*.

Jegyzet. 1) Fölösleges ilyen esetben a személyes névmást magát is kitenni, így: *éna*lám; *tea*lád. A hol még néha szükségesnek látszik is, de valóban nem az, remélnünk kell, hogy az ízlés idővel kiküszöbölné.

Jegyzet. 2) Az önálló határozók közül kivétetnek a nem ragadhatók: *együtt, képest, nézve, múlta, képen, gyanánt. fogva*; továbbá a helyhatározók közül ez: *tájban*, vagy inkább *táján*, pl. Balaton *táján*.

Jegyzet. 3) A ragadók közül hasonlóan kivétetnek: *vá, ül, at, ba, ig, ön, án*; mert ezek személyes névmást nem vehetnek föl. Az *ig* pótléklál jár a *hozzám*-hoz. Az *on* helyett ez áll: *rajtam*.

Jegyzet. 4) A *kívül* kétképen használtatik: *kívülem* és *rajtam* kívül. Ilyen forma a *nélkül* is. *Nélkülem* helyett régebben illyet is mondtak: *nálam nélkül*. — Azonban az első mindekben jobb. Nem mondjuk: *atyámnál nélkül*; miért mondanók: *nálam nélkül*

B.

AZ IGE ÉRTELMI HATÁRZATAINAK IGÉHEZ
KÉPESTI ÁLLÁSRENDE.

28. §. Az ige értelmi terjedelmét meghatározzák:

a) Az igehatározók (össze- és nem olvadók). Köz szabály: Tartoznak megelőzni igéjüket. Következő bővebb kifejtésben lássunk rólok egyenként.

I. KÜLÖN ÁLLÓK.

a) *Helyjelentők*. Olyan viszonyban vannak az eszmeegészítőkkel, mint névvel a névmás: tehát a hol van az eszmeegészítő helye az egészhez, ott lesz ezeké is; s mert lételők logikailag előbb gondoltatik: tehát elül. pl. Péter *ott* volt; mintha mondanám: Péter *színházban* volt; s a színháznak ígét kell előznie, mert előbb volt színház, mint bele mehetés. Közbeszédben ugyan mondatik így: Péter volt *színházban*, s ezt Fogarasi János (Φωγαρα) szinte helybenhagyja; de a logica egyiket minden esetben hibásnak tartja, szükség hogy tartsa.

β) *Időjelentők*. Ezek különböző természetűek. *Közvetlenül* ige elébe csak e három jön: *rég, régen, régtől fogva*, s csak a tagadásban válik el; pl. *régtől fogva* vágyom, vagy, *nem* vágyom *haza*. Hátra tenni rút. *Közvetve* csak elül: *mikor, midőn*; pl. *Midőn* *haza mentem*.

Elül is, *hátra* is, közvetve s közvetlenül járulnak igéhez: a többiek mind, pl. *örökké* ott vagyok nála. Nála vagyok *örökké*.

γ) *Módjelentők* elül, pl. nem lehet vele *szépen* boldogulni. *Hiában* mondtam neki.

Jegyzet. A névből *on, en* képzővel származtatokat a közbeszéd hátra is használja, de ez csak akkor szép ha *is* van utána; pl. Lehet vele boldogulni szépen *is*; vagy ha a mondás tagadó.

δ) *Állítók*, elül is, hátra is. Elül lévén elibők, hátra pedig utánok személyes névmást is vehetnek. De ez

nyomatosság. Pl. *En bizon* soha sem mondtam. Mondtam *biz én*.

ε) *Tagadók*, elül, de már az egyszeres meghatározás elébe így: *semmiképen nem* mondtam.

ξ) *Kérdők*, közvetlenül, csak a *nem* tesz kivételt; pl. hol voltál? hol *nem* voltál?

Jegyzet. A *nem* szó szerfölött nagy szerepet játszik mindenkor a változtatásban; míg az előragos igét is elválaszthatja. Lásd alább.

26. §. Az összeolvadó igehatározók rendes mondatokban.

a) *Állítólagosan* elül s összeolvadva állanak; pl. *el-megyek Pestre*.

b) *Tagadólagosan* hátúl, elválva; pl. *nem megyek el Budára*. *El* nem *megyek* más, nyomatos.

Jegyzet. Micsoda lábon áll e kétféle határozó egymással? F. Igen barátságosan; annyira hogy a rendes, nyomatosságtalan mondatokban soha a rendet meg nem változtatják; nevezetesen az önállóak soha nem teszik hogy az előrag igéjétől elszakadjon; s ha valamely mondatban úgy találjuk őket, már súlynak kellett hozzájuk járulnia. Ide improprius nyelven így mondhatnók ezt ki: Minden igehatározó, ide értvén törzsök és származék szavakat is (habár azok úgy nem igehatározók is), ha a nyomosító erő rajtuk, a nyomatosság pedig az előragon van: a ragot meghagyják az ige előtt; pl. jól *elestem*. — De ha sat. Lásd alább.

30. §. Az igék értelmi határozói:

b) A *személyes névmások*. Helyök elül van, de kitétetésök szépség elleni, hanem ha értelmesség kívánja; pl. *én* írok, — fölösleges ha csak *egyszerű* írásról van szó. mert már *írok* maga első személy. Ellenben, ha azt értem alatta hogy *én* igen, de *Péter* nem: akkor szükség van rá.

Jegyzet. 1) Ne feledjük, hogy a határozók az igére nézve olyanok, mint főnévnek a melléknév; tehát magyarázók; azért esnek azokkal egy szabály alá. Mikor e rend megváltozik, azt nyomatosság okozza; nyomatosság csak mondatban jöhet elő: következőleg ott adjuk az ilyen változatok felvilágosítását. — Ezt, hogy eszünkbe tartsuk.

Jegyzet. 2) Mind a nevekre, mind az igékre vonatkozólag jegyezzük meg: mindegyik előtt állhat egynél több határozó. Illyenkor azt tartjuk meg: a közvetlen első szomszédától vissza felé mindenik az utána esőt határozza, annak lón magyarázójává; — következőleg minthogy mindenik külön külön a föntebbi szabály alá esik: rendsorukat megváltoztatni egyáltalán nem szabad, mert különben az adatni szándéklott értelem elferdül; pl. a *fölötte igen szép* fülmile; — egy általában nem jó volna így: a szép fülmile fölötte igen. Mert egy az, hogy a *fölötte igen* a *szépnek* levén magyarázója, nem ott tartozik állani; más, hogy az értelem máshová ütné, ha csonkasága kipótoltatik.

MÁSODIK CIKKELY.

A MONDAT RÉSZEINEK RENDÉRŐL.

31. §. A cikkely, mit bevégzénk, azonkívül hogy benne a logica vezéreivel is félreismerhetetlenek, bár ki nem jelentők (mit nem is volt szükség tennünk, mert ott előfordult szavaink sajátsága annyira észszerű, hogy ideálul e tárgyban méltán tekintethetik. Csak egy példát: miért kell a melléknévnek főnevét megelőznie? Avagy nem-e: mert minden tárgyon először a *tulajdonság* vehető észre, következésképen elnevezéskor ebből kell kiindulni?), inkább csak a nyelvsajátságot tanította, azt vevén tárgyaúl a vizsgálódó előadás; ez, melybe most léptünk, főkép a logicán alapúl (ha az ide utasított kötszókat kiveszszük). Ott szókkal, itt eszmékkal lesz dolgunk, a mennyiben a mondatot tevő részeket eszmekeletkezés rendje szerint fogjuk egymás után rakogatni; mert a fogalmak logikai egymástól függése, a mondat külön részeiben is hasonló függést okoz. Illyesmi ugyan jogszerűbben tartozik egyetemes nyelvtanokba; de egyesekben is lényeges részt foglalhat.

Az átmenetel következőleg gondoltatik: Azt már tudjuk, hogy minden mondatban kell: alany, mondomány, és kapocs (e két utóbbi össze is olvadhatván); magyarázók is vétethetnek föl; a mondott *három rész* a leg-

közelebb előadott határozás szerint elosztott beszédrészek közül telik ki, — *magyarázó* pedig az értelmi határozókból. Ezek helyét előadtuk. Szükség már most hogy amazok rendiről is tanítsunk. Úgy de ez különben meg nem eshetik, ha csak őket nem viszonyítjuk; viszonyítás által ítélet áll elő, — értelmes mondat; értelmes mondatban pedig három szükségképeni rész van: alany, mondomány és kapocs. Szólunk tehát e cikkelyben arról, hogy a mondatot alkotó, már határozóikkal ellátott fő részek az eszmekeletkezés rendéhez képest mi rendsort tartsnak a leírt mondatban?

Megmondók főnebb (II.): hányféle része lehet a mondatnak, kifejegetve ugyanott mindenik természetét. De ugyancsak ott, a felhozott példában, van egy igénytelen szó — *e világ*on — melyre akkor semmi ügyelettel nem valánk. Most azért, azt érdeklőleg, ezt mondjuk: van olyan eset is, midőn valamely eszme kihatási körének teljes kimutatására a mondatot (szükségkép) alkotó részeken kívül *eszmeegészítő* szót, vagy szavakat is használunk, mik rendesen helyét, módját, okát, idejét vagy más körülményeit mutatják ki a fő eszme valahová kihatásának. Ezeknek is kell már, s lehet, jellemökhöz ilendő helyet mutatni; s az igazságnak részökre kiszolgáltatása, logicus előtt, nem kisebb fontosságú dolog, mint, hogy az alany törvényszerű helyétől meg ne fosztassék.

Ennélfogva mi e cikkelyben tanítunk *először* a fő *azután* az eszme határát kimutató részekről; *végül* pedig az ide utasított kötszókról.

A)

A MONDAT MAGYARÁZÓKKAL ELLÁTOTT FŐRÉSZEINEK LOGICAI RENDE.

32. §. Egyetemes szabály: A mondat fő részeinek állásrendje függ az eszmék elméleti keletkezése rendé-

tól. A mellyek lételét tehát előbb gondoljuk, vagy tartozunk gondolni; pl. a természetben, azok a leírásban is kötelesek a később származtakat megelőzni. Tehát

a) Az *alany* létele elébb áll logice a mondományénál; azért tartozik azt megelőzni előadási rendben is; pl. a halandó ember halhatatlan lelkű. Ez a könyv Fáy Gyuláé. Én beteg vagyok.

Jegyzet. 1) Magyarázóiról a mi jegyzetek lehetnek, említettük eddig.

Jegyzet. 2) Ha az alany több, a logice elsőbb rendű áll elébb; pl. apa és gyermek mind meghaltak. Logica elleni vétség volna így: gyermek és apa sat.

b) Alanyhoz eszmében semmi közelebb nem állhatván a vele érintkezésbe hozott, ítéletkép kimondott *mondomány*nál; azért ennek, mondatban is, alany után kell következnie, így: a kutya hálados állat. Péter gyalogol. Várad megégett.

Jegyzet. Ha a mondatban nincs egyéb tag a lényegeseknél: *közvetlenül* következik alany után a mondomány; de ha eszmeegészítő is van: akkor lásd leebb.

c) A *kapocs* nyelvünkben — ha kitétetik — miért áll végül? A latin középére teszi: *deus est colendus*. A latin így szól, mert e két tagot összeköti, *kapcsolja*, *copulat*. Mi úgy véljük: ez esetben nem a nyelv alkalmazza magát a logicához hanem a logica a nyelvhez. Avagy pl. a latinnak nincs igazsága? Ő ez esetet *copulatio*, a szót *copula* névvel nevezte; magyarul *kapocs*nak mondatik: s vajjon a kapocs eszméje nem eléggé kifejezi-e hogy az *est* logice áll középben. Bizony más helyen nem lenne *kapocs*, *copula*. A miénk hátul áll, s mégis azt mondjuk: e hely *logice* övé. A mi copulánk *nem kapcsol*, csak irányt mutat, csak azt mondja: íme lássátok ez s ez tulajdon amaz alanyé volt (van), vagy lesz! Avagy nem méltán vonult-e azért hátra egy emeltebb külön helyre, hogy szavát mindenki meghallhassa, mutatását megérthesse? Ezért iszonyodunk mi a *copulának kapocs* nevétől, melly valóban acatholicus. Jó lenne újról, észszerűbbről gondolkozni.

B)

A FŐ ESZME TERJEDELMI HATÁRÁT MUTATÓ
SZÓK HELYÉRŐL.

33. §. Logikai köz szabály itt is az, mit (A.) mondtunk, s ez olly tekintélyes, hogy a szükségképeni részeket is elválaszthatja egymás mellől, ha rá a logica felhatalmazást adott; pl. színházba ment Péter; bárcsak ezt teszi, mit e másik: Péter színházba ment: még sem helyes; mert első az alany — Péter — utána kell állni a mondománynak; úgy de előbb volt színház mint menés, tehát a *színháznak* hátrább kell lennie Péternél, de előbb a *menésnél*: annak okaért

a) A személy, kire az alany mondománya kiható erőt gyakorol; pl. kinek az alany ad, tulajdonít, küld; kiért valamit tesz sat. minthogy létele előbb gondoltatik a mondománynál, azaz előbb meg volt a természetben; pl. a *küldésnél* a *személy* — elsőbb helyen áll mint a mondomány, így: Vörösmarty az eperjesi magyar társaságnak Salamon királyából egy példányt küldött, — sokkal okszerűbb, mintha célom nyomatosság nem lévén, így zavarnám el: Salamon királyából Vörösmarty küldött egy példányt az eperjesi magyar társaságnak. Az atyám nekem megengedett; jobb mint: megengedett nekem az atyám.

b) Az öszveg, mellyből egy egyént kiveszek, előbbi levén az egyénnél, megelőzi azt; pl. én királyaink közt Dobzse Lászlót nem sokra becsülöm. Nem: én D. L. nem sokra b. k. k. —

c) Az ok, miért valami történik, előbbi levén a történt dolognál, megelőzi azt így: én téged jeles tulajdonidért mindig becsültelek. Nem: én téged mindig becsültelek jeles tulajdonidért.

d) Az idő a dolognál, melly benne történik, elsőbb rangú, tehát előbb is tétetik, így: senki engem akkor meg nem vigasztalt; mert alany, a ki tesz: *senki*.

tehát első helyű; *engem*, kire a *vigasztalás* néz, ennél előbbi; *akkor*, — az idő mellyben esett, elsőbb rangu a *vigasztalás*nál: tehát csak az első helyes logicailag.

e) A hely, hol valami történik, hova valami irányoztatik, előbb tételessé a dolognál, mellynek színpadául szolgált, s mi őbenne csak későbbben született, tehát így: midőn Párisba mentem.

Jegyzet. Ha két hely van, mellyek közül egyikből a másikba történik az átmenetel: az elhagyott lesz az első, így: midőn Párisból Bécsbe jónék sat.

f) A személy, vagy dolog, mihez valami hasonlítottatik, mint alap, a hasonlítottat megelőzi; pl. Nálam tudósabb.

Jegyzet. A *mint* megfordítja: tudósabb *mint* te.

g) A visszahozó névmás főneve közvetlen előtte álljon a nevmásnak, így: nem dicsérhetem azokat, kik sat.

Jegyzet. 1) Birtokos szerkezetkor a bírószemély és visszahozó névmás közre járul a bírt dolog; pl. az *emberek száma*, *kik* Európában laknak.

Jegyzet. 2) E czikkely szellemében találjuk mi azon elvet is, miszerint az úgy mondatott *copula* nálunk hátul áll. Mert avagy nem tulajdonságnak kellett-e előbb lennie, hogy az valamely tárgyról elmondathassék, s annak, az alanyra bizonyos körülmények közötti tartozása kijelentessék? Bizony a mi nyelvünk nagy mértékben philosophiai; csak szükség, hogy műszavaink alkotásában is a philosophia elvét, nem pedig az idegen szónak szolgálai fordítását tartsuk szem előtt. Mennyivel illőbb pl. orvosi *kar*, D. Kovács M. régi: orvosi *tehetségénél* a *medica facultas* jelölésére? —

Több csetet is hozhatnánk még elő, de elégnek tartunk ennyit is a végre, hogy megértessék célzatunk, midőn e pontot is, — tudtunkra mi legelőször, — fölvevők a magyar szókötésbe. Innen is látható, mit kíván a logica, — ha nyugalmunkat még semmi erő nem zavará — szavaink helyőzésekor. — Az efféle egyetemes szabályok nagyot segíthetnek a kétértelműség (hyperbaton synthesis) elkerülésére is, miben olly szabad szószerkezetű nyelv, mint a miénk, gyakran belé eshetik, mint belé esett az ennél is szabadabb latin, különösen költői nyelv; hibázván azon közönséges elv ellen: minden szót ollyan rendben rakj egymás után, hogy hovatartozásuk egy pillanatra megtessék. —

Így vétett az érthetőség ellen Horac: „Ubi sedulus hospes pae-nae macros arsit dum turdos versat in igne“ — versében, e helyett: u. s. h. pae-nae arsit, — macros etc. mit némelly commentatorai valóban meg is igazítottak (Qu. Horatii Fl. opera cum interpretatione et notis L. Desprez. Editio correcta. Budae 1817. I. sat. V. 72.); így Ovid: „Mox ait: experiar“ e helyett: ait mox experiar (met. I. 222.). Olvasd meg mit mond a latin nyelvről e tárgyban Scheller (Compend. praelect. Stili bene latini, imprimis Ciceroniani. Lipsiae 1785.).

Mind ezekre azt mondja talán valaki, mit Fogarasi is mond (*ἐννοητα* Athenaeum 1838. 1ső félév), ha ezek nem hangsúlyos szók, a mondatban állhatnak akárhol, helyöket nem szükség pontosan kimutatni; erre semmi ok, sőt ésszerűtlen, mert nem enged szabad játékot a beszédnek. Az ész csak azt kívánja, hogy azon szó, melyre főképen akarjuk a mások figyelmét függesztetni, kiemeltessék. Mi hajlandók vagyunk az ilyen szabadságot rakoncátlannak mondani. Az ész nemesak azt kívánja, mit Fogarasi mond; az ész törvényt is tart a gondolkodásban, kell tartania, különben ésszerűtlenül cselekednék. Sha. kérdem: a *gondosabb előadásban* követjük a gondolatok szülemle-
se rendét, a benső logikai processust: vajjon ésszerűtlenül cselekedtünk-e akkor, vagy a nyelvet észhez emeltük fel? — Mert hogy úgy is ésszerű (philosophiai) volna az előadás, a mint a *közbeszédben* (elménkre az ideák) nyelvünkre a szók elébb vagy később jutnak, — bárha kimondásunk nem vét is a nyelvsajátság ellen: kereken tagadjuk. Ez nem hogy nem philosophiai, de még előadási választékosságnak sem nevezhető.

C)

34. §. Miért utasítottuk ide e §-t, megmondók. Tartsuk meg tehát egyetemesen

a) A *kötszókról*, hogy ők vagy alanyoknak és mondományoknak, vagy első és másodrendű mondatoknak levén vagy összekötői, vagy okadói, vagy viszonyjelzői: közölők némellyek elül, mások hátul, vagy közepett állanak, vagy némellyek ismét több helyen is. Név szerint

α) *Kötők*; *meg*, *és*, *vagy* — közepett; pl. én *és* te elme gyünk; *is*, mindenkor főszava után; pl. Beteg vagyok, a bátyám *is* az.

β) Választva különböztetők: *vagy—vagy, akár—akár, sem—sem*, azon szó előtt, mellyre vitetnek; pl. *Vagy* elmegyek, *vagy* nem.

γ) Ellenvetők: *de, úgy de, mindazáltal, mégsem, pedig, holott, hanem. különben, mégis*, a másodrendű mondat elején (nemcsak az ige, más szó előtt is lehetnek); pl. hallottam, *de* nem hiszem.

Jegyzet. *Különben, pedig, mégis, mindazáltal* utól is állhatnak; pl. megpróbáltam mégis, bár tudtam sat.

θ) Feltételezők: *ha, hogyha, hacsak* sat. elül állanak; *hacsak* szerit tehetem, elmegyek.

ε) Megengedők: *bár, noha, jöllehet*: elül; pl. *Bár* tudtam, *de* sat.

Jegyzet. Ezek: *csakugyan, bár, mégis*, az általok kimutatott szóknak utána is állhatnak; pl. Megtanultam *mégis*; végre *csakugyan* eljött. *Csakugyan* eljött végre.

ξ) Okadók: *mivel, minthogy*, az általok meghatározott főszó előtt közvetlenül; pl. *mivel* hallottam; — *azért tehát* utánok is: elmegyek *tehát*.

η) Tagadó: *nem*; mindenkor az általa meghatározott főszó előtt közvetlenül; pl. *nem* megyek. Így a kizáró *se-se, sem-sem*.—Meg *nem* látogathattam. Tegnap *sem színházba* voltam.

θ) Következtetők: *miután, elül; azután, azonközben, tovább, azalatt*, után is; pl. édes atyám, *miután* meghalt, eltemettetett. *Miután* édes atyám meghalt, megosztottunk. Tovább hallgatom *azalatt* a beszédet, sat.

ι) Világosítók: *tudniillik, például*, elül is hátul is; pl. tudtam, *t. i.* hogy nem jó el, sat.

κ) Kérdők: *hátha, hogyan, elül; vajjon, hát, elül is hátul is*, de így *e* nélkül soha; az *e* mindenkor közvetlenül a kérdés tárgyát tevő szó után; pl. voltál-e már Pesten? *Hogyan* töltötte a szünnapokat? Voltál-e *hát*? Eljön-e *vajjon*.

Jegyzet. 1) Az összeolvadó igeelőragra nézve mi hatást gyakorlanak? Fel. Mindnyájan, főleg pedig *is, pedig, meg, is-*

mét synonymjaikkal együtt, ha a nyomosító erővel bíró szó után állanak, a nyomatosság pedig az igeragra esik, nem a főigére: a ragot elöl hagyják; pl. a házat *is* eladta. Láss erről alább.

b) Az *indulatszók*.

34. §. Ebben mindnyájan megegyeznek (*o* és *ah*-n kívül) hogy értelemegészítőleg jöven a mondatba, csupán teljesértelmű mondat mellé tétetnek, annak részeit soha egymástól el nem szakgatván.—Nem jó volna tehát így: mit—*o ember*—tevél? hanem: mit tevél, *o ember*? Nevezetesen pedig

α) *O* és *ah* szót előznek, így: *o ember*! s egymástól soha el nem válnak, értődven, hogy azért a szó magyarázóit rendesen fölveszi, így: *o* vakmerő halandó!

β) *O* és *ah*, névvel előzhet is követhet is valamelly teljes értelmű mondatot, így: *o* istennek mély bölcseségét értő lelkek, könyörüljete! *O* erény! mennyire gúnyol téged a világ!

γ) *Vajha*, ohajtó, elül, így: *vajha* lennél érzéketlen, mint szikla. *Bár* rendesen *o* vagy *ah*-t is vesz maga elé; pl. *o bár* lennék érzéketlen, úgy nem vádlanának.

δ) *Hiszen*, elül mindenkor; pl. *hiszen* megmondtam.

Jegyzet. 1) A köt- és indulatszókknak ezen elszámolt tulajdonsági a nyomosított szókötésben is megmaradnak. Itt azonban legillőbb helyen láttuk a róloki tanítást.

Jegyzet. 2) Bővebb ismeretet részint az előadástan első részétől, a tulajdonképeni (grammaticai) stilisticától, részint, és főleg a gyakorlattól várhatni.

36. §. Az eddig mondottak vég eredményeül következőkben adhatjuk elő, a rendes mondat alkotó szabályait:

a) A mondatot alkotó főrészek tétessenek egymás után logikai renddel.

b) Adassék mindenik mellé saját magyarázója s értelmi határozója (névnek, t. i. határozó és magyarázó ige-nek határozó) természetükhöz képest, elül vagy hátul.

c) Az eszme egészítő részekre nézve (ha vannak) nézessék meg: vajjon, vagy a mondománynyal, vagy a köt-igével nincsenek-e olyan logikai viszonyban (pl. származhatási elsőbbség), minél fogva logice azok előtt érdemlenének állási helyet.

d) A köt- s indulatszónak is szolgáltatassék ki — mind az egész mondatot, mind annak egyes részeit, mind az egyes szók összekapcsolását illetőleg — illendő helyök. Továbbá

e) Az előragos ígére nézve (minthogy a mondatban súly nincs: önkényt értetik, hogy csak a jelentő-mód jöhet szóba, azért) szabály: A rag nem válik el. (Ez, ha *nyomatos* szóval kellene élni, így lenne; Ha a nyomosító erő az előragon, a nyomatosság az ígén van: nem válnak el. Így mond Fogarasi, de itt *impropius* beszéd.) Szónokra nézve: a hangoztatás az ígére esik.

f) Ha az ige ragtalan s benne mind a három tag (alany, mondomány, kapocs) egyesül: nagyon természetesen első helyt foglal a mondatban.

Ennyiből áll a rendes mondatok szabálya. Most példát: *voltam* a színházban. Teljes joggal áll első helyen az ige, mert benne mind a három egyesül. — A másikra: az úr most elmehet. És végre — ama főntebbi szabályokat illetőleg, egyetlent csak a nagy Kölcseyből: Csak az övéhez rokon lélek alkalmas magát, a nemzetiséggel jóltevő érintkezésbe hozni. Íme fejtegetésük ezt:

1) alany = lélek

magyarázója = az övéhez rokon

ennek határozója = csak

2) mondomány = alkalmas

3) kötige = az elhallgatott *van*.

magyarázó s határozója = jóltevő érintkezésbe hozni.
eszmeegészítők = magát, és: a nemzetiséggel.

Ha én ezen analysisre semmit nem tekintek is, közbeszédileg helyesen összerakhatom a részeket; pl. így: csak az övéhez rokon lélek alkalmas jóltevő érintke-

zésbe hozni a nemzetiséggel magát, s ki fogja azért szemre vetni, hogy nem jól volna magyarul? Ez Fogarasi tanítása szerint így is jó volna; de Kölcsey helybenhagyáná-e hogy logicáját így meggyaláztuk? Kétlenők. Bizony a természet vezérel arra, mit most tanítani is kezdünk; s Kölcsey bizony nem vaktában állítá ama sort; érzette ő hogy a gondos előadás felüláll a közbeszédén; hogy annak logica a lelke, s így lesz hogy ama szavakból csupán az ő mondása állhat elő, ha a *jó* s *helyes* nevezetre számot akar tartani. — Szólunk talán még erről egy szót.

MÁSODIK SZAKASZ.

A NYOMATOS SZÓRENDRŐL.

37. §. Több helyen adtuk már ennek meghatározását, de mégis szükségesnek tartjuk, hogy szokás szerint bővebbé tegyük, név szerint mutatván ki mindazon egyes részeket jellemző adatokat, mik a *csak odavetett fogalomban* rejlenek. A. o. a nyomatos szórend kérdése ez: micsoda helyváltoztatás, helycsere történhetik s kell hogy történjék a rendes mondatban előfordulható részint *részek*, részint *egyes szók* közt, ha a mondatnak nyugalma, csöndessége értelmi nyomatosság, súly által, e vagy ama szóra nézve megháboríttatik? Továbbá, a tett új sorozat szerint, *mellyik bír nyomosító erővel, mellyik nyer nyomatosságot*? Mi az academiai kérdés ezen pontját így értjük: az értelem s előadó akarat által nyomosító erőt nyert vagy nyerendő szót, az új szellemű mondatban, hová kell helyheznünk a nyomatoshoz képest? És ezzel vége volna a határkimutatásnak. De mi szeretjük az egész mondatot felfogni; ha pedig ezt tettük, ilyen kérdés is adhatja magát elő: hát a nyomatosságon kívül esőkkel mi történik? Mi azért ezeknek is szándékozunk, a mennyire lehet, helyét kimutatni, s annál fogva a meghatározás kerületébe ezeket is befoglaljuk.

38. §. Ezen elvnel fogva két cikkely támad e szakaszban, melyek *egyikében* a nyomatosság alá eső, *másikában* pedig az azon kívüli mondatrészekről szólandunk.

ELSŐ CIKKELY.

A NYOMATOS MONDAT NYOMATOSSÁGI RÉSZEIRŐL.

39. §. Itt első kérdés az: mit hívunk *nyomósító erő*-nek mit *nyomatosságnak*?

Természet törvényén alapúl, a súlyerőtől, elménk akaratától (ha lehet így szólni) függ, milyen hatással legyenek reánk a kültárgyak, események, viszonyok változásai. Így történik, hogy eszméink viszonyi közt is, a bennünket többiek felett érdeklő, társai közül kiemelkedik, uralkodói állást nyer fölöttük, míg amazok alárendelt szerepet vesznek föl. Ez értelmi súlyt már mi ki is fejezhetjük, ha t. i. az erőt az azon eszmének megfelelő szóra rá gondoljuk, sőt rá teszszük. Szavalk ez hangnyomósítással, hangsúlylyal vétethetik föl velünk, s minden egyes szón, külön külön, nem csak akkor ha azok mondattá egyesülvék. A grammaticus így nem tehet. Beszédeink célja *ítélet*. Hogy ítéletet tehessünk, mondatot alkothassunk: arra legalább is két eszme kívántatik, melyek annyira föltételezik egymást, hogy egyik elvételével a másiknak is szükségképen el kell enyésznie. Mint pedig föntebb egy szóval érintők, a mondat részei közül egyik mindenkor *ige*, úgy hogy míg a mondatban, titkon vagy nyilván, ez meg nincs, ítélet sincs. Hasonlítván ezt: az értelem nem elégszik meg azzal, hogy az eszmék közül egynek átadá az elsőséget (alany), hanem szükség hogy annak iránya, állapota, létele is kifejeztessek; mert mit ér az elsőbbség, ha hiányzik az eszköz azt gyakorolhatni (ige, mondomány)? Így kell az értelemnek az alárendelt eszmék közül egy másikat kiválasztani, főlebb emelni, — föl egészen a fő mellé, de azon

ban úgy, hogy ne az maga, hanem úgyszólván csak jobb keze legyen, s a többi közt első alattvalója. E szerint lesz e második szó is súlyossá (súlyosított); pl. vannak egyes eszméim: az *angolok*, *franciák*, *megverem*; hallottam a hírlapokból hogy a francia győzött, nem pedig az angol; tüstént így szól bennem az értelem: tehát ezek közt első rangú lesz: a *franciák*. Elmém, mellynek megtagadhatlan vágya mindenkor ítéletre törekedni, azonnal kiválasztja a megmaradtak közül, a mellyik e főnév lételetét, irányát, állapotját jelenti ki, — tehát az ígét, melléje tevéen egyszersmind így: a *franciák megverték*. Kész az ítélet. A másikat szabály szerént hozzájuk teszem: a *franciák megverték az angolokat*. E mondatban fő súly a *franciák*-on van, — a második a *megverésen*; minthogy pedig ez utolsónak létele csak annyiban jött az ítéletbe, mennyiben amaz elsőnek létele kívánta: súlyosított, tehát szenvedő állapotú lőn. A súlyosítotttság súlyosító erőt tesz fel: tehát amaz elsőnél súlyosító erő van, mit rá az én értelmem ruházott. Ez neveztetik más-kép *nyomosító erőnek*, — ennek következménye, mit másik társára gyakorolt: *nyomatosságnak*.

40. §. Az előhozott példából, valamint az adott fejtegetésből, először is kitűnik, hogy nyomosított, vagy nyomosítás alá eső szó *mindenkor ige*, mert ez jelent irányt, állapotot, lételt, mit a nyomosított szónak kell tennie.

Jegyzet. 1) Ha olyan példa jőne elő, mellyben a nyomosítás *van-*, *vannak*-ra e szókat illető szempontból esnék: ezek kimaradnak s csak oda kell őket értenünk; pl. halandó (van) az ember, de csak testére nézve.

Jegyzet. 2) Az eddig mondottakból az is nyilván van, hogy minden ítélet határozott értelmű mondás, — határozni csak határozott jelentésű ige képes; s így *határozatlan módra* nyomosítás nem eshetik. Annyival inkább, mert ez *alany természetű*, minden illyes pedig a nyomosítás alól kirekesztetik, következőleg a szabály így lesz teljesen: nyomosított szó mindenkor *határozott módú ige*. Még visszatérünk ehez.

41. §. Hogy a súlyt így kétfelé osztva vevé az academiai nagyon helyes. Eddigi grammaticusaink, Fogarasi is, ki legbövebben s nyomósabban írt e tárgyról, hihetőleg a szavakat nyomán, csupán egyet említ. Hiányosan. Van mondat, a legegyszerűbb, hogy hangsúly alá több szó is esik, kell esnie. Eddig így tanítottak: a hangsúly alá eső szót nyomd meg. Nem elég szabatossággal. Vajjon mindent-e? s talán egyformán? Tévedésbe visz az elv.— Így kell szólanunk: a hangsúly kétféle: első és másodrendű. Amaz tartozik a nyomosító ereű szóra, ez a nyomatosra. Helyesen; mert mindenikben van súly: amabban első, ebben másod rendű. Azért a kimondást illető nyomatosságot mindeniknek szükség kiszolgáltatnunk. Ezt a szavalókért.

42. §. Kérdés: valamely mondatban melyik szó bír nyomosító erővel? Erre kétféleképen felelhetünk; egyetemesen, a nyomosított, vagy igéből indulva ki így: mindent, mi az igétől és viszont, mitől az ige függhet; következőleg' a beszéd minden része (kirekesztvén tehetlenségek miatt az *indulatszokat*, továbbá az *összeolvadó ígehatározókat* azon esetben, midőn vagy összeolvadvák, vagy elváltan hátul állanak; mert ha elszakasztatás esetén is elül maradtak, lehetnek sőt lesznek is nyomosító ereűek. Lásd alább.) a meghatározott módú igen kívül. Közelebb térve így fejtjük meg a kérdést: e kimondott beszédrészekből alkotott mondat egyes részei közül az fog nyomosító erővel bírni, melyhez a körülmények s értelmem az elsőbbség rangját kötendik, legyen az a mondatnak akár fő, akár eszmeegészítő része s a nyomosított ahoz alkalmaztatja magát.

Jegyzet. Ezek szerint kimarad a határozott mód s állapotjegyző is, melyekről alább egy szóval emlékezendünk, miszerint magok elé mindenkor bizonyos határozott formáú pótigét vesznek föl.

43. §. Azon előbb kimondott elvünk azonban, miszerint, a nyomosító és nyomosított egymás lételet úgy feltételezik, hogy egyik nélkül a másik fen nem marad-

hat, bizonyos esetben nem gátolja, hogy mindketten azon egy szóban, nevezetesen az igében ne egyesülhessenek. Mert, pl. ha van nyilvános következmény, bár nem láthatom, mégis kell okának lennie, s felőle bizonyos lehetek. Így nem kell gondolni, hogy ez egyesülés által a nyomosító erő elveszett; csak elmaradt. De ez csak bizonyos esetben, nem mindenkor történhetik; akkor t. i. ha a nyomosító erő személyes névmásra esnék, s csupán egyszerű, nem pedig összetett mondatban; pl. *voltál színházban?* Itt az igébe belé olvadt a *te* névmás, — mert ezt tehetted — minthogy a mondat egyszerű. De ha pl. kizárva tagadó lenne a mondat, melly szükségkép többszerű: nem fogott elmaradni, így: *te voltál a színházban, nem én.* — Így, látszik, a kivétel a *takarékosság* elvén alapúl, mellynek nyelvünk nagy mértékben barátja.

44. §. Grammaticusink közül némellyek arról is adnak szabályokat, mi úton kellene megtalálni a nyomosító ereű szót, s kiválasztani a mondatot tevő többek sorából? Fogarasi pl. a mondat *kérdővé* vagy *tagadóvá* változtatását ajánlja. Egyetemes jegyzetünk ez: ő egy hangsúlyos szót tart, mi kettőt; mind kettőt pedig ezek közül a kérdés által ki nem találhatjuk; pl. az oroszok megverték a törököket, és az oroszok verték meg a törököket, két különböző szellemű mondat a nyomatosságnál fogva; azonban, ha az *alany* iránt teszünk kérdést: mindenkor ugyanazon egy feleletet adhatjuk. A tagadó elv inkább segíthet célhoz. — Mi is gondolkoztunk illyesmiről, — a nyomosított igéből indulván ki, de elhagyjuk; részint, mert nem olly egyszerű, részint s főleg, mert effélék nem annyira a szókötésre, azok összerakására, mint inkább resolutiojára, analysisére tartoznak.

45. §. Változhatlan állási rend mi lesz a nyomosító ereű szó és nyomosított közt? — Említők már, hogy mi e kettőt ollyan viszonyban látjuk egymással állani, mint alany, és mondomány vannak; ez elvünknel most is megmaradván, így szólunk: nyomosító és nyomosított egymással természeti viszonyúak, tehát a mint vannak logi-

ce — természetes következési rendben — alany és mondomány: úgy kell ezeknek is lenniök. Ott első az alany, a mondomány utána következik: és így első lesz itt a nyomosító erő, második a nyomosított. E rend pedig, mint mondtuk, soha köztük föl nem bomolhat.

46. §. Ugyancsak a közelebbi hasonlatból okoskodván, minthogy az alany, ha vannak, magyarázóit is mindenkor fölveszi maga elébe, azt mondjuk: itt is, a melylyik fél teheti, nem mellőzi azokat el. Minthogy pedig, mint az alább említendő szabályokból nyilvánvaló lesz, e szabadsággal csak a nyomosító ereű szó bír: így kell értenünk ez elvet: a nyomosító ereű szó maga elébe mindenkor fölveheti magyarázóit is, s azokkal együtt fog nyomosítólag egyet tenni; pl. nem a *nagy színházban* voltam. A mi csak onnan is kitetszik, hogy minden mondatban annyi egyes tag levén, a hányszor változtathatom őket *nem*-mel, ebből csak kettő telik így: *nem voltam* — a nagy színházban, és: *nem a nagy színházban* — voltam.

47. §. Ezen elv s példa nyomán, miszerént t. i. a nyomosított nem fogad el magyarázókat, következik az is, hogy tehát, mivel közte és a nyomosító ereű szó közt semmi sincs, nem lehet, mi a hízakot pótlaná, betöltené: a nyomosító ereű szó után közvetlenül a nyomosított szó vagy *határozott módú ige* áll, p. o. Nem — a nagy színházban voltam. Soha nem — voltam a párisi hídon stb.

48. §. Ha nyomosító és nyomosított azon egy igében egyesülnek, a mondat pedig vagy kérdő, vagy parancsoló, vagy kijelentő: legelső hely mindenkor és változatlanul *övé*, pl. *voltál* a színházban tegnap? *Vidd* a postára a levelet. *Változhatlanul*, jól megértsük; tehát eleibe soha más szót nem tehetünk úgy, hogy az értelem tetemes változást ne szenvedjen; pl. egészen más jelentésű volna mindenik mondat így: a postára *vidd* a levelet. Tegnap *voltál* a színházban?

49. §. A 47. §-i példában, figyelmes olvasó nevezetes sajátságát láthatá a tagadó kötszónak, a *nem*-nek; minélfogva, egyszer a *nagy színházat*, másszor a *voltam*-ot

előzte közvetlenül. Mindeniket megnézvén a feñförgő esetek közül: az első szót nyomosító ereűnek, a másikat nyomosítottnak találjuk; innen ez a tanuság: *nem* és *tár-sa: sem*, tagadó szók; ha a mondatban van nyilvános nyomosító ereű szó: közvetlenül azt előzi meg; ha pedig nincs: ő maga lesz nyomosító ereűvé, ha t. i. a mondat tagadó szellemű.

50. §. Az első szakaszban jellemzett rendes mondatot itt, főleg az alanyt és mondományt, továbbá a birto-kos szerkezetet, és végre az előragos igék természetét, vizsgálólag fogjuk e második szakaszban fölvenni, hogy kimutassuk azon változati különbséget, melly e két szakasz közt létezik, azon jellemnél fogva, mellyben az el-válík amattól; mi is a *megfordítás*ban áll. t. i. ezen egy-máshoz állandó rendben — szorosan — tartozóknak meg-mutatott részek kölcsönösen meg fogják helyöket cse-rélni.

Ennyi előismertetés után következik, hogy a saját-képeni szabályokat adjuk elő. De hogy ezt annyival vi-lágosabban tehessük; jó leszen e cikkelyt ismét kiseb-bekre szakgatni, mi főleg abban áll, hogy az előragos igékről külön beszélendünk. Tehát

A.

ALANY ÉS MONDOMÁNY, TOVÁBBÁ A BIRTO-KOS SZERKEZETI SZÓK HELYVÁLTOZTATÁSA.

(Az ige egyszerű.)

51. §. Itt is azonban hasznos lesz két pontot tartani figyelemben, t. i. egyesült-e a nyomatos előzőjével vagy sem? Annak okáért

a)

Ha mind a nyomosító ereű, mind a nyomosított ige külön szók, nem olvadtak egybe (megjegyezvén hogy a *van*, *vannak*, nyomosított ige ki nem tétethetik): köz sza-bály: a nyomosító ereű szó mindenkor megelőzi a nyo-mosított igét, még pedig, ha vannak, magyarázóival s

határozóival rendes helyen ellátva, és úgy, hogy a határozott módú ige közvetlenül fog amaz után állani. Nevezetesen:

a) A mondomány, ha benne fekszik az első súly, vagy nyomosító erő: megelőzi az alanyt, s közvetlenül utána nem az alany, hanem a nyomosított, mint az ő alanyhozi irányát mutató ige, fog állani, ha kitétethető, pl. *halandó* (van) az *ember*, de csak testére nézve. *Angyal volna az ember*, ha gyarlóság benne *nem találtatnék*.

Jegyzet. Fejtegetéskori eligazodásra egy utasítás nem lesz fölösleges. Ha olyan mondatok jőnek elő, melyekben a mondomány egyesült a kötigével: törvényszerűségök megérthetéseért szükség, hogy őket elemeikre szét szakgassuk; pl. *szaladt ő*, de *hiában*. Ez ebből van: *ő hiában szaladó volt*. Akarván most több erőt adni a mondatnak, a *hiában*, *szaladó*, két eszmét különösebben kitüntetni, — minthogy egyszeres mondatban csak egy nyomosító szó lehet: két felé vágom így: *ő szaladó volt — hiában szaladó volt*. Most amaz elsőben a *szaladó* mondománynak akarván első súlyt adni, — a köz szabály szerint így kell őket rendeznem: *szaladó volt ő*, — tehát alany és mondománynyal helyet cserélttettem; — majd összeírom így: *szaladt ő*. A másik, kötszóval így lenne: *de hiában szaladt*. Takarékoság elvénél fogva, ugyanazon mondatból azt a szót, mely többször is előjön, — ha az érthetőség kára nélkül eszközölhető, — kihagyom, s így áll elő viszont az eredeti mondat: *szaladt ő, de hiában*.

β) A birtokos szerkezet szavairóli tanítás épen ilyen úton s ide megy ki, minden sajátságaira nézve, megfelelően itt a bíró személy az amotti alanynak, — a mondomány szerepébe pedig a bírt dolgot állítván (nb. Itt nyomatos ige nincs szükségképen a birtokos szerkezetet illetőleg); de azért az ilyen megfordítás csak valódi mondatban jön elő; pl. *minden tettei* használnak a *jó embernek*.

b)

52. §. Ha a nyomosító erő és nyomatosság az ige-ben egyesültek: köz szabály az lesz, mit már föntebb is előadtunk a 48-ik §-ban, nevezetesen: az egész mondatot illetőleg változhatlanul övé az első hely. Ott és a 43-dik

§-ban az ilyen eset lehetősége alkalmát is eléggé kimutattuk; azért nem maradt egyéb fön, mint az olvasókat oda utasítani vissza.

B.

AZ ELŐRAGOS IGÉKRŐL, A RAG ÉS IGE KÖZTI HELYCSERE TEKINTETÉBŐL.

53. §. Az igehatározók, szókötésileg tekintetvén, két-félék. Mit, mielőtt elnevezésöket is megadnók, következőleg világositunk fel. Itt van két rendes szerkezetű mondat: *szépen hozták, meghozták*; mindkettőben azon egy ige;—s az igék előtt határozók állanak. A bennök levő szellem állító. Tegyük mindeniket *tagadóvá*. (Főbb említők, hogy elvek világosságra hozatalában hasznos és célravivő a *nem* szócska.) A tagadás mindenkor ellenkezővé, még pedig, hasonlóan az előbbihez, teljesen bevégzett értelművé változtatja mindeniket, tehát e mondatot is. Az állító határozók tagadókká tétetvén, a két mondat így lesz: *nem szépen, nem meg*, igéjükkel: *nem szépen hozták, nem meghozták*. Amaz első, veszem észre, hogy irányát megtartá; de az utóbbi vagy elvesztette, vagy nem jól van magyarul. Elvesztenie nem volt szabad, mert lám, amaz hasonló törvény szerint megmaradt; tehát a másik áll meg, t. i. nem jól van magyarul. S az igaz is, így kellett lennie: *nem hozták meg*. A másik meg e törvény szerint ez úton vesztene el irányát, pl. *nem énekelt szépen*. E vizsgálat nyomán e tárgyban ilyen ítéletet mondunk: minden igehatározó e két osztály valamelyikébe tartozik, tagadólagos mondatokban épen ilyen állást tartván az általok meghatározott igehez képest. Kikeresésökre ezen módot ajánljuk. Mint-hogy pedig a nyelvszokás, de az értelem is e határozók közül egyik fajt állandóan összeolvasztja igéjével, annyira, hogy az előragnak tekintethetik, a másikat nem: innen *amazt* a grammaticus összeolvadó igehatározóknak, vagy, alakjoknál fogva, *előragoknak* is nevezi, ezekre nézve az egyszerű *határozó* nevet tartván meg.

Ha már az ajánlott módon kikeressük az előraghatározókat, következők lesznek azok: *át, be, el, föl, meg, le, ki, szét* (külön, szerte, széljel), *össze* (egybe, együvé) *vissza, lenn, fenn, honn* (itthonn), *oda* és ez: *haza* (pl. haza megyek), melly azonban nem szokott olvadni. A többi, ezeken felüllevők, mind a második osztályba tartoznak.

54. §. Az előragos igék mikép jőnek súly alá?... Az előragos igének feltűnő sajáttsága, hogy kérdő mondatban, a kérdés szelleméhez képest, tagadásra tagadó *nem*-mel, állításra vagy *igen*-nel, vagy, ha a súly a ragon van, csupán az ige *előragával* felel, mi, ha egészen kitennők, ilyen formán lenne: *fölment Pestre? föl* (ment). *Nem* maradt itthonn? *Nem* (maradt). *Pestre* ment föl? *Pestre* (vagy, igen). Ezt tudván, a tett kérdésre, míg a bővebb fejtegetés elkövetkeznék, általánosan így felelhetünk:

a) Előragos igében, súly alá, túlnyomólag az ige is, az előrag is külön külön eshetik, egymás felett praedominálva. Nevezetesen pedig:

b) Ha inkább helyét, módját, idejét, körülményeit akarjuk az állapotnak kitüntetni: az értelmi súly, a határozottság nagyobb mértékben esik a ragra (mellyben, t. i. találtatik fel ama határozó tulajdonság), mint az igére magára, s e felett uralkodni fog amaz. — Szabály alkotásban tehát inkább figyelmezzünk ragra, mint igére.

c) Ha pedig az *ok* meg van fordítva: az elv is megfordul, mint ez a példából ki fog tetszeni. Röviden e kis előzmény annak tudtára visz, hogy előragos igék kétfélekép vehetik fel a súlyt: magára az *igére* s az *előragra*.

55. §. Előragot és igét mint kell egymáshoz képest rendezni? A következőkben ezt látjuk meg.

Minthogy pedig e változtatás a rendes mondati álláshoz képest történendik, azaz, az ottani rend megfordításával: emlékeztetésül az ott elmondott szabályt szükségesnek látjuk megemlíteni először is.

Első ez: ha a mondat állító: az előraggá vált *igehatározó elül áll* s igéjével összeforr; így: a macska *fel mászott* a fára.

Második: ha a mondat tagadó: az elvált *igehatározó hátul áll*; így: a macska *nem mászott fel* a fára, vagy: *nem mászott* a fára *fel*. (Mind kettő jó.)

Az itt alkotandó szabályok tehát e kérdés megfejtése körül forognak:

- a) Az előrag az *állító mondatban* mikor áll *hátul*?
- b) A *tagadóban* pedig mikor *elül*? Fogjunk azért a vizsgálathoz.

a)

56. §. Az előrag állító mondatokban hátul áll:

α) Ha a nyomosító erő (első súly) az alanyon van, a nyomatosság pedig inkább az igén magán, mint előragára; pl. a macska *mászott fel* a fára; Péter *jelent meg* a színpadon (nem más).

β) Ha a nyomosító erő valamelyik eszmeegészítőn van; a nyomatosság pedig inkább az igén mint a ragon, pl. a *fára mászott fel* a macska. A *színpadon jelent meg* Péter.

γ) A kérő s parancsoló-mondatban, ha a nyomatosság inkább az igén mint ragján áll, pl. add át barátom. Írják le önök (ellenkezője a tiltó parancs.) — Add át, parancsolom.

δ) *Mint, miképen, hogyan* aggodó szavakkal ellátott mondatban, ha ezeknél az első súly, nyomatosság alá pedig az ige maga esik, a minthogy másképp nem is lehet; pl. nem tudom, *hogyan* gyógyul fel. Oka: mivel az effélékben, a mondat másod része kérdés alakú, mint ha így tennék kérdést fel magamnak: *hogyan* gyógyul fel? Nem tudom, s így igen természetes, ha nem csak a fel hívott, hanem egyéb kérdő szócskák után is az ige, mint kérdő mondatban szokott, elválk előragátúl s azt hátul bocsátja; pl. tudom, *hány* ember *halt meg*. Hallottam, *ki* utazott el.

Jegyzet. A hátra eső rag, s igéje közt még közbevetett szavak is állhatnak, így: kinek *mondta* azt a dolgot *meg*? Nem tudom, hogyan *gyógyulhatok* olly hirtelen *meg*.

é) Ha két igehatározó levén egymás után, nyomosító erő a másodikon, nyomatosság pedig az igen van; pl. holnap *kétszer* írom *le* a Wesselényi pörét. Akár ha a két határozó közbe veszi az igét, pl. kétszer írom *le* holnap.

ë) Ha az első súly *osztó számneven*, nyomatosság pedig *igen* van; pl. két száz forintot *vette meg*.

ê) Tiltólagos kérő mondatban, ha nyomosító erővel a tiltó szó, másod súlylyal pedig maga az ige bír; pl. *ne* vidd *át*.

ò) Ha kérdő mondatunk olyan tulajdonú, miszerint rá nem az előraggal, hanem más fajú határozóval felelünk; pl. mikor *érkeztél meg*? Tegnap.

ó) Ha első súly, második fajú igehatározón, nyomatosság pedig az igen van, így: *jól* estem *el*.

Jegyzet. Kivétetik: *még, míg, majd, már, igen*; mert ezek, bárha rajtok az első erő, másod súly pedig az igen: nem választanak; pl. igen elfáradt.

Ez eredmények ilyen közönséges szabályt állítanak elő: bár melly szó bírjon nyomosító erővel a mondatban, de ha az inkább munkál magára az igére, mint ragára, s annak ad nyomatossági súlyt e felett: az előrag utána esik igéjének, attól elválván.

Jegyzet. Itt helyzetileg is megemlíthetjük, mit már föntebb egy szóval érintünk: ha a nyomosító ereű szó után közvetlen: *is, ismét, ellenben* s ehez hasonló szynonymok állanak; e szabály kivételt szenved, pl. Az *atyám is eladta* házát. De ha nem a nyomosító ereű szó után állanak: szabályunk sértetlenül áll, pl. *atyám is a házát eladta*.

E kivételi szabály, ha az ige határozatlan formában van, egészen megfordul; pl. az *atyám is házát adott el*, és, *atyám a házát is eladta*.

57. §. Van-e eset, hogy állító mondatban elül marad az előrag, de azonban úgy, hogy igéjétől elválasztatik?... Igenis, következő esetekben:

a) Ha az ige részesülöben van, mert minthogy ez nem határozott mód, határozott módú igének kell szük-

ségképen követnie a nyomosító ereű előragot. Az ide használtatni szokott ige: *van*, minden idejével, pl. *meg van löve*.

b) Ha az ige határozatlan módú (infinit. mód.): hasonló oknál fogva, miről már föntebb is emlékeznék, t. i. elősúlyos szót nem követelhet határozatlan módú ige. — Illyen segéd igék e végre: *kell*, *fogom*, *szoktam*, *akarom*, *méltóztatom*, *tetszik*, *lehet*, *szükség*, *illik*, egyéb idő- s módbeli változataikkal együtt, pl. *meg kell ütni*. *Meg fogom ütni* sat.

Jegyzet. Illyen esetekben *kérdés* kétféle lehet. Egyik, mellyre felelet maga az *előrag*. Ez a renden semmit nem változtat. Másik, mikor a feleletet második fajú határozóval adjuk. Ekkor visszateszi a ragot igéje elébe így: *Mikor* tetszett *elmenni*? Tegnap.

E § szabálya innen nyilvánvaló lehet.

b)

58. §. Az elvált előrag tagadó mondatokban elül áll:

α) Ha mondat két egymásnak ellenébe tett eszmét foglal magában, s a nyomosító erő a tagadáson, nyomatosság pedig az előragon van, pl. *ne át vidd* (hanem be). *Nem eladja* (hanem beszerzi). *Nem felmászott* (hanem le).

β) Ha a nyomosító erő a ragban, nyomatosság pedig a tiltó szóval ellátott igében van, pl. *át ne vidd*. *Meg ne mondd*. *Le ne szedd*.

Jegyzet. Mondatik ugyan így is: *meg* semmiféle embernek *ne mondd*; de ez igen tekervényes, szépségrontó s hasznos lesz útba igazítani azáltal, hogy kiveszszük a szépség s törvényesség országából.

γ) Szinte a β-val egy azon eset is, ha a nyomosító ereű rag után, az ige tagadással ellátva következik, így: a macska fel *nem* mászott; mit már mint rendestláttunk.

δ) Ha az előragos ige határozatlan módban van, *szokott*, *tetszett* sat igével ellátva s nyomosító erő a tagadásban, nyomatosság pedig a fölveti igében rejlik, pl. én *nem szoktam megállani minden szóra*. *Melly egészen*

ellenkezője a fentebbi §-i szabálynak, — ott választotta, itt egyesítették. — Ez kérdés esetében sem változik. Nem tetszik eljönni? Mikor nem tetszett megjelenni? — Fonákul van: mikor tetszett meg nem jelenni? amaz helyett, melly természetesebb.

Jegyzet. Szükségesnek ítéltük, hogy az előragos igéket így, külön választva, mint két külön szót vegyük vizsgálat alá; mert különben bajosnak láttuk az értelmesen beszélhetést. Reméljük azonban, hogy mindenki jóra fogja érteni tettünket s e két szóból ismét *egy igét* olvasztand.

Most térjünk át a még hátralevőkre.

MÁSODIK CIKKELY.

A MONDAT NYOMATOSSÁGON KÍVÜL ESŐ RÉ- SZEI HELYÉRŐL.

59. §. Mi e szókat úgy tekintjük, mint a mellyek szellemi rokonságban állanak a rendes mondatok eszmeegészítő részeivel. Bizvást aláírhatnak tehát rájuk nézve is azon szabályt, mit föntebb azokról tanítottunk. De elvünk felőlők bizonyos tekintetben különböző.

Az röviden ezekben határoztatik:

1) Tegyünk különbséget a mondatok közt, válaszszuk el nevezetesen, hol a nyomosító erő és nyomatoság egy igében egyesülnek, azoktól, mellyekben mindenik nyilvánosan ki van téve (a *van*, természetesen kivétel).

2) Az elsőbbrendűekre nézve, — mint föntebb is megmutattuk, miszerint a mondatbeli első hely másé nem lehet, csupán övé, — határoz tassék meg e törvény sértetlensége. Itt ismét Fogarasival találkozunk. Ő e tárgyban így szól: ha pedig az igének, mellyen hangsúly fekszik, előraga nincs: akkor az ige *legalkalmatosabban* előre tétethetik. — Javaslatunk ez ellen csupán az: törlőtessék ki a *legalkalmatosabban* szó, mint melly bizonytalanságba vezet, szinte úgy mint a példa: *tegnap voltam a színházban*; melly midőn ezt akarja mondani:

voltam tegnap a színházban, ezt is teheti: *nem máskor, hanem tegnap* voltam a színházban, s ettől csak abban különbözik, hogy értelmesítés végett vesszővel (,) van elkülönítve. Csak egy kevés gondatlanság, nyomtatási hiba, a vessző elmarad s kész az egészen más értelem. Vigyázzunk?... Helyes intés.—De szerintünk nem interi kell embert a vétkezésről, hanem a bűnre való alkalmat venni el.—Így származhattak régen is a vexatus locusok.—Az, hogy köz beszédben megtudjuk hangadással különböztetni őket, nem ok arra, hogy az írást hibátlaná tenni ne igyekezzünk.

3) A nyomatos szók utáni helyek ám osztassanak aztán fel a többek közt akárhogy, valamint a másféle mondat, nyomatosság előtti helyeit foglalják el az azonkívüliek: megengedjük; e kettőt ajánlván az íróknak: követését, a mennyire lehet, a logikai menetelnek, és a kifejezésbeli szabatosággal párosult széphangzást, miről, mint már említők, a stilistica tanít.

60. §. E pontban határozassék a. o. és ide utasíttassék a magyar nyelvnek csupán a latin előtt hátravonuló szabad szóhelyezése. Itt használták azt legjobb íróink is, a classicus Kazinczy, Kölcsey, kikről, ha amannak Sallustját, ennek Berzsenyi fölötti beszédét okkal megvizsgáltuk: bátran erősíthetjük, mit Kazinczy Dayka egyik odájáról mondott: így még nem zenge magyar lant!

Hogy e szakasz csaknem mindenütt nyomában van Fogarasinak: egy részt tiszteletből történt, — mert nyelvtudósaink közt ő egyedül, ki a magyar szóhelyezésről legnyomosabban tanított *Ευρηκα*-jában (1838 Athenaeum. első félév 13. szám); részint, mert mind egyetemesen, mind részletekre nézve gondolatink különbözők valának, — mit előadni szükségesnek láttunk.

HARMADIK RÉSZ.

A SZÓVISZONYRÓL.

61. §. A bevezetésben így szólottunk: a szók változása közelebbi és távolabbi. Amazt potentiának, ezt viszonyításnak nevezők, melly az egymásra hatásban áll. Első esetben, így tettük a záradékot: a léti nyugvó egység vagy többség;—másodikban az egymást határhozó egyes eszmék kölcsönös hatásának, *viszonyának*, szóval lehető legpontosabb kifejezése jó kérdés alá.

Ez utóbbi tételt így fejtjük tovább. Viszonyítani nem egyéb, mint két vagy több tárgyat, összetételi úton, egymással érintkezésbe hozni. Viszony s ennek fenállhatása, a *függés* eszméjét szükségképen fölteszik. Függés csak ott létezik, hol vannak függők, és olly uralkodó tekintélyű valami pl. személy, ki amazok felett hatalmat gyakorol, kihez a többi alkalmazkodik. Mert a tekintet csak akkor uralkodói, ha annak kísége (mivolta) elismertetik, s kívánatai előtt minden meghajól. Törvény, mellyre senki nem hallgat, nem ér semmit.

E nyomon, szókötésileg így szólunk: mert van függés, kell hogy legyen fő tárgy (szó, eszme), melly társai fölött álljon; de a hatalomnak ki is jelentésire, szükség, hogy a[másod rendűek alkalmazzák magokat a főhöz; pl. a szók ne maradjanak állandóul potentialis állapotjokban, hanem adják alá magokat a távolabbi változatoknak is, engedelmisségöket, a fő tárgy vagy szó természeti kíváнатihozi alkalmazkodásukat kifejező módosulati küljegyekkel. Ha *vonják* őket: engedjék magokat *vonatni*, menjenek, még pedig úgy módosulva, öltözködve mintegy, mikép a hívó szelleme kívánja.

A szók illy viszonya műszóval *vonzatnak* (regimen) neveztetik. A mondottak szerint pedig a vonzat kétféle: *activ* és *passiv*; azaz: némelly szók (alkotó részek, esz-

mék) a vonzatban *active* lépnek fel, mások *passive*. A *ctív* az, melly vonzó erővel bír, melly hatást gyakorol a többi felett, mellynek kívánatára a tagtársszók közül egy vagy több is *szenvedővé*, azaz vonzattá válik. Amaz *activ* vonzattal van e másodikra: ez pedig arra nézve *passiv*val.

62. §. Mi a vonzatás? Önkényt foly: semmi egyéb, mint a vonzottnak vonzójáhozi külső alkalmazkodása. Mi által esik ez meg? Ha a *potentialis* állapotú szó távolabbi: viszonyfejező módosulás alá szoríttatik. — Hány körülmény közt állhat elő *grammaticai* módosulás? Kettő közt, a mennyiben a módosuló szó vagy magában, vagy többek társaságában van. Fog-e ez a kettő egymástól különbözni? Igen; még pedig

1) Az *okfökre* nézve, mellyekből mindenik, mint eredvény áll elő. Ugyanis: változás *ható erő*től származik: így a szón történt módosulás is a rá munkáló erő következménye. Ha a szó *többed* *magával* van s köztük a legszorosabb, felbonthatlan viszony létezik: a ható erő nem másban, mint *egyik* vagy *másik szóban* rejtezik. — Ha pedig olly szót is találunk a mondatban, melly, látjuk, hogy módosult ugyan, társaitól mégis függetlennek érezzük, úgy hogy az ő módosult léte még akkor is megmaradhat, ha társait mellőle elszedém, midőn — a főtebbi esetben egyik leromoltával leromlik a másik is: ez annak jele, hogy a módosító erő nem a társszók közt, hanem azokon kívül, és így a mondaton is kívül van. Egy példával világosabb lesz. Öcséd nem jó lenne katonának: bár a húgom férjével már *egy idős*. E mondatban két kisebbet találunk. Bár a húgom férjével már *egyidős*. Itt két szó legelválaszthatlanabb viszonyban áll egymással, úgy hogy egyik módosulati jegyének enyészete, a másiknak egész lételét is maga után vonná; pl. a férjével-ben, a ragot úgy megkívánja az *egy idős*, hogy mással egy általában nem állhatna, nem pl. *nak*, vagy *tól*-lál. — Szintígy ha az *egy idős*-t ki-

kihagytam: a férjével-nek értelme nem lesz. Itt tehát a vonzó erő *szóban*, nyilván *kitett szóban* van, s a módosítót magában a mondatban nyilván feltaláltuk. — Nézzük a másikat: Öcséd nem jó lenne katonának. Ennek minden ereje, mint látszik, a *lenne* igében fekszik. Milyen tulajdonságú ez ige itt? *Feltételes szellemű*. Úgy látszik azonban, hogy a mondatban *szó*, melly e föltételes szellemet kívánná, nincs; annyira, hogy a nevezett jellemet illetőleg, ha társait mind elszedtük is mellőle: a föltételesség mégis megmaradt, meg az *értelme*, nem mint a másokban a rag eltörlésével. Sőt hagyjuk meg a társakat, az értelmet módosítsuk, pl. *lett volna*: ez által a többiekén mégsem követtem el jogsértést. — Jele ez annak, hogy itt a *vonzó*, a feltételesség oka *lap-pang* s a mondatnak kívül van, — s melly, ha vizsgáljuk, nem fog egyéb lenni a szoló akaratához képesti *mondatértelmenél*. Mert egyszer *jelenjövő*, máskor *múlt-jövő* szellemben adám ítéletemet az öcséről. Innen jó világosságra, hogy ez kétféle módosulás, azonkívül, hogy okfejtők különböző

2) *Eredményben is különböző színt ölt magára*; egyiknek jegye *pusztán ragi*, másiknak ezenfelül még *értelmi* is levén, ahhoz képest, mint az okfőveli viszony vagy csak szói (*külső*), vagy értelmi is (*belső*) volt.

63. §. A mondottakból következő igazságok fejlenek:

a) A vonzó erő kétféle: *szói* és *értelmi*, mihez képest a vonzat is e kettőre oszlik fel; valamint a vonzó és vonzott közti viszony szóira és értelmire.

b) Midőn a vonzott szóra szótársa hat: a viszonyfejezés *módosító ragokban* nyilatkozik; mihez képest a szói vonzat, *ragozási* vonzat nevet is viselhet.

c) Értelmi vonzat alá nem viszonyragilag, hanem értelmileg módosult (lét, tett körülményeit, idejét, helyét stb árnyékló) szó esik; mi az *ige*.

d) E szerint a szókötés e részének két fő szakasza

lehet: *szóviszony* vagy ragozási vonzat, és *értelmi viszony* vagy értelmi vonzat.

64. §. Van-e helye *tulajdonképeni* szókötéstanban értelmi vonzatnak? Szükségesnek látjuk, mielőtt tovább mennénk, e kérdést föltenni s megfelelni rá.

A bevezetésben ezt mondtuk: a lélek, mely a szókötest élteti, melyen alapúl — a külső, alaki változat; mert grammatica csak formálék körül forgolódik, a logica (eszmei viszony) segédül használja csak, hagyván annak fejtegetését az előadástanra, mely egy fokkal föntebb áll a grammaticánál. — A szókötés e kérdés alá vett része, mint az előbb nyilvánvalóvá lett, épen a logican alapúl.

Mikor lehet s kell, hogy a logica szókötésben helyt foglaljon? A föntebbi II. részben eléggé bőven megmutogattuk, mert a szóhelyezés vagy *szórend* azon része a szókötésnek, melynek szabályai logican leginkább alapíthatók; ott is azonban, mint látandjuk, csak bizonyos körülmények közt. Másuva kívánatai nem hatnak; de nem is követelnek másutt érvényességet, mert logica benső, grammatica külső. Innen az következik, hogy tulajdonképeni szókötésben értelmi vonzásnak helye nincs.

Továbbá. Ugyancsak a bevezetésben, több rendbeli okok láncolata után illy eredményt ragasztottunk: „Így jó világosságra, hogy minden nyelv szókötese két —, potentialiter *egyeztető*, és viszonyfejezőleg *egyeztető* részre oszlik fel.“ E szerint az egész szókötésben az egyeztetési jellem uralkodik, még pedig mint kihoztuk, a *külegyeztetési*. Illy egyeztetés megkívánja: a) hogy *nyilvánosan kitett factorok* közt történjék; különben akár-mellyik elmaradása az egésznek romlását vonja maga után. b) *Ragozásilag* menjen véghez; különben egyeztetés nincs, nem lehet. E két pont egymást szükségkép kölcsönösen fölteszi.

Az értelmi vonzatra térvén: két pontot, egyeteme-

sen nem tagadhatunk; mert van *egyeztetés*, van *ragozás*. De nem ide tartozó egyik sem. Nevezetesen

a) Az egyeztetés *nem külső*, mint kívántatnék; hanem *belső*. Ugyanis *α*) nincs két látható factor; ehhez képest *β*) a vonzó factor *nem szó*, hanem *γ*) a beszélő akaratja, az *értelem*; minden értelmet pedig a logicába utasítottunk, s így értelmi viszony tulajdonképeni szókötés tárgya nem lehet.

b) *Ragozás* is van ugyan; de az egyeztetés ezen ki nyilatkoztatása nem olly szellemű, hogy a szóviszonyéval egy rovat alá tehetnők. Itt ugyanis nem a tulajdonképen úgy mondatott rag (viszonyrag), hanem azon felül, az értelem hatási módosulatát jegyző változat teszi a figyelem tárgyát, s az egyezés ebben nyilatkozik (pl. megyek, mennék, mentem volna stb).

Ennek is, de meg, az eddig mondottaknak egyenes következménye: 1) hogy értelmi vonzat sajátképeni szókötésnek nem tárgya; s méltán hagyjuk ki belőle, ellenkezően több s majdnem minden grammaticusainkkal. 2) Hogy e rész csupán *viszonyragozási vonzatról* taníthat. 3) Értelmi vonzat, minthogy jellemző módosulata azután járul az ígéhez, miután már a ragozáson túl esett: fentebb áll rangban a szóviszonynál, s logikai jelleménél fogva a stilisticába tartozik.

65. §. Ez akadályok elhárítása után járúljunk közelebb a tárgyhöz, mit e rész homlokára tűztünk, a szóviszonyhoz.

Mi ezt *ragozási vonzat*nak nevezők; s e névhez képest úgy mutatjuk ki terjedelmi körét, melly szerint a vonzó beszédrészek azon sajátságaival ismertet meg, mellyeknél fogva a velők külviszonyban levő s vonzásuk alá eső szókat e vagy ama módosító raggal kívánják magok mellé. Innen ezt mondjuk: *activ és passiv* levén a vonzat, az egyes mondat szavai egymásra vagy *activ* vagy *passiv* vonzattal vannak. Módosulást, melly ragozásban áll, szabály szerint a *passiv* vonzatú, vagy vonzást szenvedő szók nyerne.

66. §. *Mik a vonzók? mik a vonzottak?*

Szóvonzás következménye *rag*. A. o. vonzás alá csupán *módosító ragokat* fölvehető szók jönnek: tehát *név* és *ige*. Ezek lehetnek azért vonzottak. Következőleg: *von-zók* mindenek, mik csak kényszerítő befolyással vannak a nevezett (vonzott) beszédrészekre, mik azoknak értelmi határozatai lehetnek; a mint ezt saját helyökön látandjuk.

Jegyzet. A név és igehatározó természetéről, miket *egy tekintetben* vonzottakúl mutatánk be, minthogy a nyelv szokás némileg megfordítva használja őket, saját helyökön különösb-ben fogunk szólani.

67. §. Valamelly mondatot tevő szók pedig nem mind esnek vonzat alá. Nem névszerint azok, mellyek a potentialitást és logicát egyesítik magokban, millyen az alany és (főkép ige) mondomány viszonya; mert e részben sajátság, nem logica tesz törvényt.

Mellyik lesz tehát vonzó? mellyik vonzott? —

Valamint eddig is alanyon, mondományon és köt-igén alapítottunk: úgy most is csak oda térünk vissza. T. i. azt állítjuk, hogy minden mondatban vonzó a) a *mondomány*, szabály szerint, még pedig mind a *név*, mind az *ige*-mondomány, melly utóbbiban a kötíge is egyesül. Ez azonban nem azt teszi, hogy ők már magok vonzottá nem lehetnének; sőt igen, mint meglátandjuk. Továbbá b) vonzók lehetnek a *magyarázók*, vagy a név-s igemondomány határozói. És végre c) *mondaton kívül*, de csak bizonyos körhöz szorítva, a *részecskék* s némelly eszmeegészítők. — Nem vonz a kötíge és alany.

Tudnunk kell pedig, hogy e vonzási erő, sajátság olly válthatatlan a kijegyzettektől, hogy még viszonyítatlan állapotjokban sem fosztatnak meg tőle.

Mellyik szón gyakorolják pedig hatalmokat? vagy: hozzájuk képest mellyik a vonzott? Az, melly értelmi terjedelmök határát (előbb közelebbit, azután távolabbít) mutatja, melly kihatásuknak képviselője. Nevezetesen pedig

a) Határozókhoz képest vonzott az igemondomány.

b) Melléknév-mondományhoz képest, az eszmeegészítők közül a *kihatást mutató*.

c) Igemondományhoz képest az eszmeegészítő *nevek* egyike. Pl. Ha ige a vonzó: a vonzott semmi esetre nem lesz más, mint azon főnév, vagy annak helyettese, mely alanyon és névmondományon kívül az eszmeegészítők közt találtathatik.— Én szeretem öcsédet. Öcséd megdicsértetett tanítójától stb.

Jegyzet. Magyarázók külön, nem esnek vonzás alá; mert mellékevek levén, azok főnebb említett törvénye alá tartják magokat; p. o. a tanító megdicséri a *szorgalmas* gyermeket.

68. §. Még némely adatot ezek záradékaúl.

1) *Ragok*, mik a vonzottak módosulását eszközlik, lesznek: *hely-, viszony-, szám-*, s az igékre nézve különösebben *határozott formarag*. Ezek közül melyik vonzassék: *először* a szóló akarata, *azután* a vonzó természeté határozza meg.

2) A kérdésekrőli azon köz szabály, melyre egyetemes nyelvtan szerint a természet vezérel bennünket, nyelvünkben is legelső s igaz: a millyen raggal kérdezek, ollyannal add a feleletet. Tehát: A *házban* voltál? A *házban*. — Kie ez a könyv? Péteré. — Kinek adtad a pénzedet? Jánosnak. — Kinek voltál tegnap? A *papnál* stb. Ugyanezt kell érteni a *ragatlan* alanyról is, melyre, ha rag nélkül kérdezteténk, szinte rag nélkül kell felelnünk, így: *Apagyi* volt tegnap nálad? *Apagyi*, vagy: *az* stb.

3) A mondathani vonzókat így osztályozzuk: *fő és alrészek*, melyek ismét alsóbb cikkekre oszlanak.

ELSŐ SZAKASZ.

A (FŐ RÉSZEK KÖZÖL, A) MONDOMÁNY VONZÁSÁRÓL.

69. §. A mondomány vonzási ereje (a mennyiben tudva van előttünk, hogy minden mondatban az alany bír fő ranggal, következésképen a mondomány vonzási

tekintetben is nekie hódolni tartozik, a nélkül hogy az alanyra visszaható erőt követelhetne magának, milly viszonyosságot az egyeztetésnél, némelly esetekben találunk) soha nem a fő mondatban magában vagy annak fő részei közt, hanem azon kívül, az eszmeegészítők körül gyakorolja hatalmát, még pedig az előre megmondott elvhez képest, mindenkor azon szón, melyet a beszélő célja legközelebb hozott vele értelmi viszonyba. Ily szempontból ekkor, a távolabbiakra semmi ügyelet, s ha azokon is látunk ragi alkalmazkodást, az ismét másokért, magokra nézve történik; pl. a *bűzát* fölcseréltem *árpával*. A két ragos szóhoz képest, az ige, mint vonzó mondomány kétszer jó ügyelet alá, — mert egyszer *szenvedő*, máskor *segítő* ragot vonz; és e két különböző rag, két különböző körben, mondatban jön elő, s egyik a másiktól függetlenül. Hogyan kell e kétféle vonzásról értenünk: alább megmondjuk.

A mondományt, minthogy kétféle: *név* s *ige*, két külön cikkelyben veendjük vizsgálat alá.

ELSŐ CIKKELY.

A NÉVMONDOMÁNY VONZÁSÁRÓL.

70. §. Mivel pedig névmondomány bizonyos esetekben főnév is, névmás is lehet; azonban ezek semmi sajtósága vonzással nem bírnak: szűkebb körre szorítjuk e cikkely tartalmát, s csak a *melléknév-mondományokat* vesszük kérdés alá.

Vonzanak pedig ezek a mondatbani *eszmeegészítők* közül, s vonzzák azt a szót, melly velök olly szoros viszonyban áll, hogy elhagyása által, az előterjesztteni szándéklott eszme teljességét elvesztené. Erejük egyedül a *főnevekre* hat, mellyeknek helyettesei azonban lehetnek főnevi rangra emelt *melléknevek*, *névmások* s *igenevek*.

Jegyzet. Az *igenevekre* (mult és jelen részesülő) szükségnek tartjuk, rövidség okáért megjegyezni, hogy azok mind-

nyájan *azon* *raggal* vonzanak, mellyel törzsökigéik; azért külön rókák nem fogunk tanítani, eredetükhöz utasítván a tudniakarót.

71. §. Történik pedig a vonzat *névhatározó ragi módosulás* által. Az önálló határozók közül csak néhány vétetik föl, valamint a ragadókból: némelyek innen az igékre szoríttatván. Ezek azok: *fordító* (vá vé), *szenvedő* (t), *kíható* (ból, ből).

Jegyzet. Miért rekesztjük el a *kíhatót* is: oka, mert többek által használt illy példákat: *könyrből tudós*, *fejből tudatlan*, fattyú kinövéseknek tartunk. Van illyen: *könyrből tanult* világismeret nem sokat ér, — s ez jó magyar mondat; de ez ide nem sorozható, mert a vonzó *igenév*.

72. §. Azon közönséges szabályok, mellyek szerint bizonyos szellemű névmondományok, e vagy ama névhatározóval módosítják a velök viszonyított nevet, a mennyire őket a nyelv szokásból, mint közönségeseket ki lehetne vonni, így következnek:

1) *Beható* (ba, be) *raggal* vonzanak a *be* előragos igéktől származott *igenevek* (multrészesülő) és ez a melléknév: *szerelmes*; pl. a testvér Mánuel önhugába volt szerelmes. *Bele* untam a sok körneri bombaszt hallgatásába.

Jegyzet. Igét illetőleg lásd alább.

2) *Benmaradó* (ban, ben) *raggal* vonzanak az *állhatatosságot*, *valamibeni foglalatatoskodást*, *részvevést*, *jártasságot* s ezeknek *ellenkezőit*, — továbbá *telhetetlenséget* jelentő melléknév-mondományok, millyenek: *akaratos*, *bűnös*, *bizakodó*, *gyanús*, *gyakorlott*, *részes* stb; úgy ezek is: *gyors*, *bátor*, *félénk*, *nagy*, *kicsiny*. Pl. Részes a király megölésében. Jártas a határban. Nagy vagy a nagyokban, bölcs vagy a kicsinyekben. Állhatatos föltételeiben.

Jegyzet. *Jártas*, *ismeretes* és ezeknek *ellenkezői*, ha *hely*-nevet kell vonzaniok, azt *alapító* (n, on, en) *raggal* is teszik; kivevén e szót: *haza*, melly mindig *benmaradót* vonz; pl. Nincsen ember a magyar hazában. Jártas a határon, vagy határban. Egyébiránt: a *helynevekről* láss alább egy külön §-t.

3) *Okadó* (ért) *ragot* vonzanak a *jótállás eszméi* szók, ha *személyről*, — a *híladatos* s ezek *ellenkezőit*

jelentők, ha az azt kívánó téteményről mondatnak; pl. kezes Péterért. Háladatlan az elvett jótéteményekért.

Jegyzet. A jótállási szók, ha a lekötött tárgy is fenforog: azt más raggal vonzzák; pl. kezes vagyok Jánosért — 20 forintig. Ezt csak előlegesen. Lásd alább.

4. Közéltő (hoz, hez) ragot vonzanak a hasonlóságot, hajlandóságot, jóindulatúságot s ezek ellenkezőit jelentő névmondományok; mineműek: hasonlítható, hajlandó, jó, rossz, hideg, meleg, kegyes, szelíd, kegyetlen, érzékeny (indulatú) stb. pl. Napoleon sokban hasonló volt Nagy Sándorhoz, Caesarhoz. A miniszter, midőn utólszor nála valék, igen leereszkedőnek mutatkozott hozzám.

Jegyzet. 1) Hajlandó, ha személyre vitetik, iránttal is vonz pl. Hajlandó irántam; de a másokban több sajtászerűség van. Ha pedig dologra néz: mindig ráhatóval (ra, re); pl. Hajlandó a rosszra (dologra).

Jegyzet. 2) Jó: épen ilyen pl. jó vagy arra, mire senki nem kér. Meleg, érzékeny, iránttal járnak.

Jegyzet. 3) Hasonló-nak, ha ezt veszem ellenkezőjeül: különböző, ez távolító (tól, től) raggal vonz; pl. Különböző az én apámtól.

5) Határvető—ig-ról láss 3 alatt.

6) Alapító (on, ön, en)-ről szólottunk egyet a benmaradó alatt. Erről is bővebben alább.

7) Tulajdonító (nak, nek) raggal vonzzák, az alkalmatosságot, tartozást, ártalmast, hasznost, illendőt, kedvességet, szükségést, s ezek ellenkezőit jelentő melléknevek, — midőn velők valakinek valamit tulajdonítunk, a személyt, kire a tulajdonítás néz. Ilyenek pl. adós, alkalmatlan, veszedelmes, unalmas stb; pl. magyarul tudni, mindennek, ki magyar alkotmány alatt él, szükséges. Kődös levegő ártalmas az egészségnek. Alkalmas katonának. Adós a papoknak.

Jegyzet. 1) Alkalmas, alkalmatlan s az illy jelentésűek, ha a dologjelentő névről mondatnak: felható (ra, re) raggal vonzanak; pl. Te nem vagy alkalmas azon térhes hivatalra. Szer a talvajságra. Ügyes a kapálásra.

Jegyzet. 2) Kedves, kiálthatlan eszmeűek: előtt névhatá-

rózót is vonzanak, sőt ez utóbbiak egyedül azt látszanak; pl. kedves *előttem*, úgy látom, a rabszolgaság eszméje, mint *én-előttem* kiállhatlan, vagy: gyűlöletes. — *Kiállhatlan* *nekem* — nincs.

8) *Veszteglő* (nál, nél) raggal vonz minden másod fokra emelt melléknév; pl. a bor jobb a víznél.

Jegyzet. 1) Értvén, hogy e mellett az első fok ragzati tulajdonsága sértetlenül marad; pl. Péter *hajlandóbb Jánoshoz* Pálnál.

Jegyzet. 2) A *mint*-teli hasonlítás is szokott kifejezés; pl. Péter nem szebb *mint* Emilia; de ez németesnek látszik, s alkalmasint onnan ragadt ránk. Azonban jó.

9) *Felható* (ra, re) ragot vonzanak az olly mellékevek, melyek *alkalmasságot* (személyről mondatván, dologra vitetve), *erősséget*, *érdemességet* s *ezekkel ellenkezőt* vagy *hasonlót* jelentenek, mineműek: *erőtlen*, *alkalmatlan*, *méltó*, *büszke*, *ügyetlen* stb és ez: *való*; pl. *Ügyetlen* a lovaglásra. *Erős* a dologra. Az én fiam gyenge még a munkára. Semmire való ember! Jutalomra méltó cselekedet.

Jegyzet. *Hajlandó*, *jó*, *rossz* lásd fentebb.

10) *Leható* (ról, ről) raggal vonzzák a *hírnév-jelentő* melléknév-mondományok azon *okmutató* nevet, mely lyen az ő lételők alapszik; pl. *ismeretes*, *nevezetes*, *híres*, *gyanús*, *emlékezetes* stb. — Tolvajságról ismeretes, vagy: gyanús stb. Tokaj boráról, Éjszak-America szabadságáról, Anglia alkotmányáról híres.

11) *Távolító* (től, től). — Mindazon melléknév-mondományok, melyek a mondatban valamelly ok eredményeül állanak, mely *ok* az eszmeegészítők közt van, — az *oknevet*, mely őket szülte, azaz: a rájuk hatással volt főnevet, melytől lételőket vették, — midőn lételőkről okláltatólag akarunk itélni, — távolító raggal vonzzák. Így akkor is, midőn valakinek vagy valaminek valamitőlí ártatlanságáról szólunk; pl. *tiszta* a bűntől. *Ártatlan* vagyok ez igaz ember véréből. *Mocskos* a munkától. *Részeg* a bortól.

Jegyzet. A távolító, mint eredményezettető rag, bizvást fölcserélthetetik az *okjelentő miatt*, *következtében* határozókkal;

megjegyezvén hogy az igenevek ide nem tartoznak. Pl. Szép a festék miatt: jó; de énmiattam függő dolog — e. h. tőlem függő — nem volna helyes.

12) Segítő (val, vel) raggal vonzanak az *egyenlőséget* (de nem hasonlóságot) *korban és tulajdonságban*, jelentő melléknevek, midőn a kor és tulajdonság szó, ha nyilván kitétetik: *u, ü* végzetű lesz; — továbbá a *határosságiak, bővelkedésiek* s ezeknek *ellenkezői*, ha nem tagadó szócskával képezvék. Ide számlálható azon eset, midőn a *rendelő szám* után *magam* stb névmás tétetik. Amolylan szók: *egyenlő, egykorú, ideű, határos, teljes*; pl. *harmad magammal* voltam a borral bővelkedő Tokajban, melly Máddal határos; s társaim közül egyik, épen egykorú vala *velem*.

13) Az *íránt*-ről volt szó.

14) Közöt-tel vonz a hasonlítási legfenső fok, pl. *Elvira legszebb a szomszéd leányai között*.

Jegyzet. 1) Némelly grammaticusaink vonzati ragok közé számlálják a *nélkül*-t is. Ez íránt mi azt tanácslanók, hogy a mondományok mellől, hol t. i. előhozatik, töröltessék ki; sőt igék közül is a *szükszködik*-nek ne engedjük meg, mert, nem tudjuk: más, mi legalább szerfölött erőtelen, sőt boszantónak látjuk az illy kitétel: *pénz nélkül szükségködik* e. h. *nincs pénze*. S minő czikornyás ez is: *Az arany nélkül ellehető*, pénz nélkül nem lehet el. — (Vajda).

Jegyzet. 2) Az illy kitétel: *tiszta lélekkel bíró*, úgy is változtathatik, ha a *bíró*-t elhagyván (mikor szabály szerint a vonzatnak is el kell maradnia), a megcsonkított szót *u (ü)*vel pótoljuk ki, pl. *tiszta keblű*. — Ez a változás csak olly mondatra tartozik, hol a vonzó *bírást jelentő* szó pl. *bíró*, van, stb.

MÁSODIK CIKKELY.

AZ IGE-MONDOMÁNY VONZÁSÁRÓL.

73. §. Az igemondomány, már említett tulajdonságához képest az eszmeegészítők közül vonz, s azt, mit többször is kijelentettünk; névszerint pedig *nevet és ígét*, mindenkor az előadandó módosúlattal.

Hogy pedig tanítmányunk annál világosabb, szabatosabb legyen: hasznos lesz mind két vonzatról külön értekezni.

A)

IGEMONDOMÁNY VONZ NEVET.

74. §. Nem lesz helyén kívül, megemlítvén előbb, hogy a vonzat, a már tudva levő ragadható névhatározók által megy véghez, meglátnunk, előbb hogysem magához a tárgyhoz fognánk: vajjon az igemondomány vonzó ereje meddig hat be az eszmeegészítő egyes nevek sorába?

Minden névszó, melly az eszmeegészítő sorában helyt foglal, viszonyban tartozik lenni a vonzó igével, már csak azon szempontból is, mert az egész mondat határozottsága az igén alapszik (*verbum regens*). A legterjedelmesebb mondatot vevén is föl: lehetlen a vonzott nevekre nézve észre nem vennünk, hogy a vonzó igével, logicaileg nem mind egyarányú távolságban állanak, — egyik távolabbi hatását érezvén csak vonzójának, míg a másik állapotját a legközelebről látjuk a főhöz köttetve. Nevezzük e vonzottakat *vonzás hatását felfogó* vagy mutató *tárgyneveknek*. És minthogy már rangoztuk őket: a közelebbi legyen *első tárgy*, a távolabbi *második tárgy* s így tovább (*objectum regiminis*). Azt azonban még megjegyezzük, hogy második s a többi még ott sem szükségkép jelen lenni kellő, — hol különben az első kitétetett; de másodrendű, első nélkül nem állhat. E szerint

a)

IGEMONDOMÁNY NÉVVONZÁSA A HATÁS ELSŐ TÁRGYÁRA NÉZVE.

75. §. Legyen legelső kérdésünk is ez: a vonzott nevek közt mellyik az első rendű vonzott, vagy első tárgy?

Emlékezzenek vissza olvasóink arra, mint a mondat részeinek logikai rendéről tanítottunk, s könnyen ki-

találhatják, hogy ez más nem lehet, mint mellyet a logica, az eszmeegészítők közt első rendüvé tőn; vagy: a mellyre van az igemondománynak egyenes kihatása, legközelebbi ereje; pl. a tanító, tegnap előtt, igen megdicsérte tanuló-társai előtt az én fiamat. E mondatban, bár milly hátra löktem is a *fiamat*, bár logica törvényei szerint szótársai közt leghátúl kelle is állania: de érzem, hogy a *megdicsérte* igének egyenes, legközelebbi hatása, sem egyikre, sem másakra nem tartozik, hanem épen őrá. — Az apám borral cserélte föl buzáját. E példában hasonlóan vannak nevek, miket ragos állapotba a *fölcserélte* ige tett = *borral*, *buzáját*. De ha az egyenes hatást, az első tárgyat akarom tudni, logikai rend szerint elfogadnom mást nem lehet, mint a *buzáját*. Innen látható, a fentebbi §-ra vonatkozólag, millyen s mi az, mit mi mondatban másodrendűleg vonzott név alatt értünk.

76. §. A különböző szellemű igékre nézve mellyek a hatás első tárgyai? E kérdést is jónak látjuk föltenni előzőleg s megfelelni rá. A vizsgálódás processusát megelőzve, csak az eredményt adjuk; s azt a következőkben:

a) A kiható *cselekvőnek* első hatás-felfogója azon tárgynév, mellyre egyenes vitetése van.

b) Visszahatónak: önmaga a szoló.

c) Míveltetőnek az a név, mellyre a mívelés eredménye tartozik.

d) A kihatóból lett *szenvedőnek* az, honnan a szenvedés származik.

e) A *középigének* az, mellyre logikai legközelebb vitetése van.

J e g y z e t. 1) Középigének nevezzük:

α) mellynek hatás-elfogadó neve nem szenvedő (t) raggal vonzatik.

β) Ha pedig valamely ige egyenes vonzattal, bár különböző jelentéssel, szenvedő s másféle ragot is vonz: jele, hogy az kiható is, közép is. Kihatónak vétetik a szenvedő, középnek a másféle raggal.

Jegyzet. 2) Némely közép-igéknek sem első, sem másodikrendű tárgyak nincs, — mineműek: *alkonyodik, kékül, sárgul, föllegesedik*; mert hogy ezek miatt, s több illy okjelentő határozókat vesznek az oknév mellé: azt nem nevezzük vonzásnak.

77. §. És így elértük a kérdést: az igemondományok micsoda ragokkal vonzzák első rendű hatástárgyokat?

Vegyük őket sorba.

CSELEKTVŐ IGÉK.

A melly igék kiható, visszaható és míveltetve cselekvő szelleműek: kivétel nélkül szenvedő raggal vonzzák első rendű hatástárgyokat; pl. Péter megverte makacs-kodó fiát. — Az oroszországi hadmenet *buktatta* meg *Napoleon*-t. Minden ember, ki társaságban él, köteles *magát* a törvényekhez *alkalmazni*. *Csináltasd* meg a kovács-csal az eltörött *lőcsőt*.

Jegyzet. A visszaható igék, nyelvsajátság szerint, egy-
gyé is lehetnek tárgyaikkal, így: alkalmazkodik, gyönyörködik
(—tatja, —teti magát), s akkor, mint látszik, hatás-tárgy nél-
küli középigékké alakulnak át. Mi esetben történhetik pedig ez
meg: a nyelvszokás mutatja; vizsgálni a szónyomozásba tar-
tozik.

78. §. *A szenvedő igékről.*

A kihatóból lett szenvedő ige *távolító* (től, től) rag-
gal vonz, pl. a jó szomszéd *szerettetik* szomszédjától.

Jegyzet. Néha, de csak ha szépséggel nem ellenkezik,
által is használtatik a név mellett, így: Napoleon, az egyesült
hatalmasságok *által* megeretett. De véleményünk szerint, jobb
lesz e szót, a másodrendű hatástárgyakhoz utasítani, mit az ér-
telmesség is ajánlani látszik; pl. Napoleon az egyesült hatalmas-
ságoktól, azok seregei *által* (től) igen megeretett; már csak a-
zért is, mert így tanítmányunk, s általa előadásunk is szaba-
tosabb lesz.

79. §. *A középigékről.*

Minthogy a középigék közül némelyek *állandóul* a-
zon egy raggal; — mások *most ezzel majd amazzal* vonza-
nak: ahhoz képest két külön osztályra különözzük őket
s úgy szólunk felőlök.

1) MINDENKOR AZON EGY RAGGAL VONZÓK.

a) *Beható* (ba, be) raggal vonzanak, mellyek *fogódzás*, *vegyülés*, főleg pedig *bele*-merülés eszmét fejeznek ki, mineműek: *ázalódik*, *avatkozik*, *bonyolódik*, *ízeledik*, *keveredik*, *bebocsátkozik*, *beötlík*, *fúlad*, *ereszkedik*; — továbbá: *bolondúl*, *bőszül*, *kerül*, *ütközik*, mellyek tehát *átvitt értelmű* belemerülés jelentésűek; végre ez: *szeret*, ha nem cselekvő ige; pl. az angol királynéba szeretett. Az ötlött eszembe. Rosz társaságba vegyülni. Vízbe fúlt. Sok pénzbe került a házépítés. Minek avatkozik olly dologba?

b) *Benmaradó* (ban, ben) ragot vonzanak: *részesülést*, *valamiben gyönyörködést*, *fáradozást*, *csalatozást* jelentők; pl. örvend szépen felnőtt fiaiban. Gyönyörködik a laptázásban. Téved kegyed abban a dologban. Mi-ben fárad az úr?

c) *Okadó* (ért) raggal vonzanak a *bűnhödés értelműek*, a bűnhödés okára, — a *jótállás eszméi*ek a személyre nézve, ki iránt a jótállás történik; pl. meglakolt a számtalan vétekért, miket mások ellen elkövetett. Kezkeskedem önért, ha igéri, hogy el nem szökik.

d) *Közelítő* (hoz, hez) raggal vonzanak a *közeledést*, *mozgást*, *vonzódást*, *hasonlítást* jelentő közép-igék, első és átvitt értelemben, mineműek: *ragaszkodik*, *sze-gődik*, *szít*, *pártol*, *férkezik*, *folyamodik*, *dörgölődzik*, *járul*, *közelít*, *közeledik*, *kívánczik*, *vonzódik*, *hasonlít*; továbbá ezek: *tud*, *ért*, *sejt*, *illik* (ha *tettről* van szó); p. o. a bíróhoz folyamodott, de az ki nem hallgatta. Nem szít hozzá. Tud, ért, sejt a dologhoz. Nem illett hozzád azt cselekednek.

e) *Határvető* (ig)-vel vonzanak a meghatározott pontig *hatást*, *jutást*, *menést* jelentő k. igék, minemű: *hat*, *küzd* stb; pl. szívíg hatott a pap beszéde. Halálíg küzdött a szerecsennel.

f) *Alapító* (on, en, n) raggal vonzanak a *valamin túlhágást*, *fennakadást*, *elígazodást*, *győzedelmeskedést* je-

lentő k. igék; — továbbá, melyek a *lélek aggodalmát, szánakozását és ezek ellenkezőit* jelentik, mineműek: *aggódik, könyörül, kikap, packáz, szánakozik, sajnálkozik, rágódik* (anyagi értelemben is), *kegyetlenkedik*; — amazok közül: *átresik, áthág, áthat, erőt vesz, győz, tágit* (ilyen testi értelemben is), *kiad, túlad, és tengődik* (dolog), *zörög*; pl. a jó király nem kegyetlenkedik jobbágyain. Átesett a censurán. Kikapnak rajta. Régóta látom, hogy szíveden valamely bú rágódik. Csonton rágódnak a kutyák. Nem tágitott az ellenségen. Nem lehet a bíró számadásán eligazodni. — Kórón tengődik.

g) Tulajdonító (nak, nek) ragot vonzanak: 1) a *hízelkedés, kedveskedés és könyörgés* eszmeü k. igék; pl. *kedvez, kedveskedik, köszön* (salutat), *tömjenez, istenkedik, rimánkodik, könyörög, esedezik, imádkozik*; — továbbá: 2) a *használás és ártás, kínálkozás, ajánlkozás, szolgálás, megfizetés és számolás* (személyre nézve, amaz még bosszú értelemben is), *ellenmondás, állás* jelentésűek, mineműek: *ellene árt, befizet, becsenget, használlok, megfélelek* (saját értelemben is, a személyt tekintve), *beszámol*; — továbbá: 3) valamely *állapotba állás*, ha a hivatal maga, annak egyik egyénében személyesítve van (p. királyság = király), mineműek: *születik, terem, felcsap, beáll sat*; — továbbá: 4) e személytelenül használt egyes igék: *lútszik, tetszik, izlik, fáj, neki ered és van*, mikor vele valami birtokát tulajdonítjuk; pl. Mátyás királynak született. Van neki pénze. Bőviben van a szalmának. Keserű (van) a szájnak. Hízelkedik az anyának, hogy a leányát elnyerhesse. Felcsapott a fiú katonának. Felesküdött ügyésznek. Beszámol a gazdának 10 malaccal. — Becsengettek neki (rosszul járt). Például (2od t.) szolgál neked.

h) Felható (ra, re) raggal vonzanak a *vigyázást, figyelmet* (felügyel, gondja van, vigyáz, hallgat, figyelmez), a *lélek rossz indulatait* = *haragot, irigységet, gyanakodást, társalkodást*; — továbbá *valamire véletlenül ta-*

lálást (rábukkan, talál, akad,) *alkudozást*, *hivatkozást* jelentő k. igék; végre még ezek: *buzdul*, *céloz*, *fakad*, *fanyalódik*, *felszorúl*, *igazodik*, *nehézkedik*, *rászorúl*, *vetemedik*, *tör*, *rúér*; pl. Vigyázz magadra. Tanítód szavára figyelmezz, hallgass. Nehezen tudtak a lovak helyre igazodni. Ki felebarátjára haragszik, irigykedik ok nélkül, torzsalkodik, fenekedik: nem jóra céloz tetteiben. Az erdőben jártomkor, olly sok kincsre bukkan-tam, ^hhogy szemem, szám elállott bele. Bélának András életére tört, s olly tetre vetemedett, hogy miatta a testvér méltán haragra buzdulhatott. Alkuszik a búzára (a zsidóval = 2-od tárgy).

i) Leható (ról, ről) raggal vonzanak a *gondoskodást*, *tudakozódást*, *elfelejtkezést*, *vélekedést* jelentő középigék, mineműek: gondoskodom, kérdezősködöm, tudakozodom, megfelejtkezem, gondotviselni, itélek, tartok, vélekedem sat; továbbá ezek: *lemond*, *letesz*, *leszokik*; pl. a melly nemzet apostolairól hamar elfelejtkezik, s letesz azon kötelességről, hogy emlékek fentartásáról gondoskodják: nem méltó hogy róla jól vélekedjünk.

Jegyzet. Az ide tartozók közül a némi kétséget jelentők *íránttal* is vonzanak; pl. hogyan vélekedel íránta? De a teljes bizonytságot jelentők épen csak lehatóval, pl. letesz a menetel-ről; rossz volna: menetel *íránt*. — Ugyan így kell értenünk némelly igékre nézve a *felől*-ről is; pl. Kérdezősködtem felőle; de nem tudták megmondani.

k) Távolító (tól től) ragot vonzanak, a mellyek akár testi, akár lelki *ellenszenvet*, elfordulást vagy *vonakodást* jelentenek, mineműek: elidegenedik, elmélyedik, elválík, elszakad, elfordúl, eloszlik, fél, irtózik, iszonyodik, elijed, elbucsúzik, menekszik, megszabadúl (tárgy, nem hely), elszökik, elfajzik v. elüt, és a *különlködést* jelentők; pl. meg nem menekszel a haláltól, ha a rossz társaságot nem kerülöd. Irtózik a bonctantól. Megijedt a katonaságtól. Anyám különbözik az apámtól.

Jegyzet. A különbözések, ha *nem*-mel képezvék: a fő-
ige természetét tartják.

l) Fordító (vá, vé) raggal vonzanak az átváltozás
szellemű középigék; pl. katonává lett.

Jegyzet. Ezt a ragot körülírással így lehet másképen
kitenni: Nagy ember lett belőle. Katona lesz még belőle.

m) Segítő (val, vel) ragot vonzanak az ismerke-
dés, barátkozás minden neveit, tréfálkodást, civódást,
értekezést, megegyezést s megegyezést valamivel, továbbá
valamiveli bánást, éleést jelentő középigék, a millyenek:
ismerkedik, barátkozik, szerelmeskedik, édeleg, ösz-
szeöllekedik, kötődik, komázik, bolondozik, ízetlenke-
dik, gyűlölködik, ellenkedik, tanakodik, értekezik, da-
col, civódik, veszekedik, beéri, meglegszik, megegye-
zik, megfér, bánik, bajlódik, bíbelődik, él, visszaél
stb; továbbá ezek: megjárta (rosszul járt), szembeszáll,
találkozik, felér, történik, felüt, kérkedik, eltelik, fel-
hagy; pl. ha korábban ismerkedtünk meg egymással:
most talán nem történik veled e szerencsétlenség; mert
megoltalmazalak vala e bal lépéstől. Értekezett a bíróval
(e dologról = 2-od tárgy).

Jegyzet. Történik = on (n)-nal is vonz; pl. mi történt
rajtad tegnap előtt?

n) Nélkül határozót kívánnak a szűkölködést je-
lentő elvan, ellehet; pl. Ellehet a nélkül. — A szűkölkö-
dik-ről föntebb emlékeztünk.

o) Után-nal szoktak vonzani: vár, várakozik, árul-
kodik, pl. várj utánam, míg kijövök. Mindig árulkodik
társai után.

Jegyzet. 1) Ezek közül az utólsó: ellen-nel is használ-
tatik, ritkán felható raggal; az elsőbbek vegyesen az utóbbi rag-
gal; pl. várakoztam rád, de el nem jöttél.

Jegyzet. 2) A föntebb elszámolt névmondományoktól
netalán származó szenvedő és középigék azon vonzó erővel
birandanak, mellyel névkorukban. Ennek példáját a most be-
végzett §-ban is láthatta az olvasó; de jónak láttuk külön is meg-
említvén figyelembe ajánlani, mert ha valami hiányosság talál-
tatik e tekintetben a közelebbi §-ban: az ennek tulajdonítandó.

Így lesz pl. *híres-től híresedni* —: Ez a katona bátorságáról *híresedett* el sat.

Jegyzet. 3) E négy középigét: *mulat*, *lakik*, *tengődik*, *fürdik* (helyről mondva) nem láttuk szükségesnek különösebben kitenni, s csak ez általános szabály alatt említjük meg, miszerint *helyben* maradó, *bármeltyi* raggal vonzanak. Némellyek egyedül *ban* (*ben*)ra szorították őket. De illy szó több is van; s így mint ezeket, csaknem minden igét használhatunk (a cselekvők ide nem tartozhatnak), valahányszor az állapot helye meghatározottatik. Az *ágyban* alszik, a *vízben* úszik, a *kórházban* táplál-tatik s több ilyenek, s az említett négy ige közt a vonzásra nézve semmi különbség nincs. Nem is az ige vonz ezekben: hanem a hely tétetik ki, mintha ez volna kérdés: hol? mert pl. a a mint mondhatom: a házban lakik, úgy mondhatom: ház mellett, ház tetején, ház mögött, ház alatt sbt lakik — a hol nekik tetszik. De nem így a többi közép igében, mert nem mondhatom: családokzik az *úr mellette*; hanem csak *benne*. Itt hát a benmaradó rag nem *helyet* mutat, mint amazokbau. Ide számlál-andók a *menést* (gyalog, hajón, kocsin), *állást*, *ülést* jelentő középigék is.

2)

A TÖBBFÉLE RAGOT VONZÓ KÖZÉPIGÉKRŐL.

80. §. Nem tartjuk szükségesnek hosszasan mutogatni, hogy valamint minden, úgy e nyelvnek is, melly miénk, kifejezési színezet-gazdagsága, a többek közt, itt rejlik; és nyelvünkre nézve alig állítanánk sokat, ha mondanók, hogy igéink ragos vonzását illetőleg, a gazdag latinnál is, aligha gazdagabbak nem vagyunk. De ezt mellőzvé, csak tárgyilletőleg kívánjuk középigéinkről kijelenteni, hogy közöttök némellyek, nem mindenkor és kirekesztőleg állandóan egy, hanem többféle ragokkal is lehetnek s vannak viszonyban, a mint t. i. a mondatnak részint árnyékata, részint változott értelme kívánja.

Hármat kívánunk pedig előre megjegyezni:

1) A melly igék itt előfordúlnak: azok a főntebbi \$-ból kihagyatvák.

2) Nem tartoznak ide az olyan igék, mellyek von-

zanak ugyan két különböző ragot: de úgy, hogy azon egy mondatban mind két rag megállhat; pl. jól mulatott a bálban, azzal az idegen úrral. Fő jelleme e cikkek: hogy a különböző ragok egymást kizárják. Nem mondhatom pl. szegbe akadt a ruhámra. Amaz eset, a hatás másodtárgy nevei közé tartozik.

3) Igaz, hogy illyesmi inkább phraseológiába vagy synonymiconba tartoznék: de azért jónak láttuk ide is betenni; részint hogy a tanítmány csonka ne legyen, részint hogy az érdekllett, de ránk nézve még csak születtendő tudományokra egy két adat itt is találtassék.

81. §. Az ide tartozó igék, egyenként így következnek:

AKAD.

Vonz két ragot: *ba* (be), *ra* (re).—Ha a szót első jelentésben (haeret) vesszük: a hatást elfogadó tárgy az alany, melyről az igemondomány állítatik, azon viszonyban lesz, miszerint első esetkor (*ba*) az alany *belül*,—másodszor pedig ugyan ő *kívül* esik a tárgyon. Pl. Horogra akadt a hal, azt jelenti: hogy a horog belül van a halon, mert attól elnyeletett; *beleakadt* ellenben azt jelenti: hogy a hal benne van (a hálóban), mert bele ment. — Anomalia tehát az ilyen: szegbe akadt a ruhám; mert nem mondjuk: akaszd a szegbe, hanem: szegre; és logice így kell szólanunk: ruhámba akadt a szeg.—A *ra* (re) tekintetéből még illy jelentéssel is bír: *talál*; pl. pénzre akadt. Ráakadt az elveszett jószágra.

BIR.

Vonz szenvedő (t) és segítő ragot.—A bírásnak nyelvünkben három jelentése van: *possidet*, *par*, *sustinet*. Első értelemben vonz mind-két raggal; pl. sok földdel bír, sok kincset bír. Másodikban csak segítővel; pl. nem bír vele, azaz: nincs olyan erős vagy gazdag. Nem bír vele kikötni. — Harmadikban, melly cselekvő: csak

szenvedőt; pl. nem bírna el hat mázsát. — Nem bír hat mázsával: vagy *par*, vagy *possidet* értelmű.

BÍZIK.

Vonz közelítő és *marasztaló* ragot. Ha a kettő okozatát egymástól meg lehet különböztetni: nem látunk más viszonyt, mint hogy a tárgy iránti bizakodás egyszer *irányzólag*, máskor *benne helyheztetőleg* munkálkodik. Azért, mikor a bizodalom, remény eltökélt, ingadozatlan, határozott viszonyú tartozik lenni, vagy az is: mindenkor *ban*-nal élünk; ellenkező esetben *hoz*-zal. Így istenhez csak *ban* (ben) illik, bár így is énekelnek: bízom *hozzád* erős hittel. Emberhez s istenen kívül minden lényhez, a mondat szelleméhez képest akármellyik; pl. ne bízzál a hajóban, se erődhez ne légy szerfölötti bizakodással.

Az efféle bizonytalanságok legnagyobb bajt okoznak a nyelvésznek; s mi is mondjuk, hogy sehol az egész munkában annyira elhagyatva nem érzők magunkat, mint illyes esetekben, millyen még lejjebb is található. Azért senki ne botránkozzék meg, ha egynél több véleménynyel is állunk elő. Így ragasztunk ide is egy másikat.

Gyakorlatban a *hoz* és *ban* többnyire vegyesen használtatnak. Értelmesség okáért: én bíznam *abban*, kitől *segélyt* várok; *hozzá* bíznam *ahhoz* pl. emberhez, kiből valami jeleset várok; pl. én azon gyermekhez, ki istenben s tanítóiban nem bízik, legkevesebbet sem bízom.

BOLDOGÚL.

Vonz *segítő* és *benmaradó* raggal. Egyszerűen világos, miképen *val* személy-, vagy legalább személyesített tárgyról; — *ban* pedig munka, igyekezet-, szándék- s több illy szellemű szókról mondatik; pl. nem boldogúl a *fiával* — azon dologban (2-od tárgy), mit olly elszánt akarat-tal kívánna kivinni. Ne engedd uram a hamist semmi dolgaiban boldogulni.

BŐVELKEDIK.

Használtatik, mint az előbbeni. Ragai egymással vegyesen fölcserélhetők; pl. borban bővelkedik (k. i. erőteljesebb ez: nincs szüksége rá). Magyarország borral, buzával igen bővelkedik.

BÜSZKÉLKEDIK (*kevélykedik*).

Mellynek erőteljesebb magyar formája ez: *büszke vagyok*; s itt épen így vesszük. Vonz *val* (vel) és *ban* (ben) raggal, mellyek értelem-változás nélkül fölcserélhetők; pl. mivel büszkélkedik olly nagyon? — A *büszke vagyok* forma *ráhatót* is vonz; pl. kevély, vagy büszke vagyok *e névre!*

ELÁMÚL.

Elámúl, *elcsodálkozik*, *elhül* stb s minden, a lélek meglepetését jelentő igék vonzanak *felható*, *alapító* s *beható* raggal. Különbség köztök ollyan forma, mint a *bíz*-ről említettük; pl. Elbámúlt rajta. Csak elcsodálkoztam rá hogy meghallám. Elhült bele, hogy meglátta. Majd meghalt szégyenében. És ezt mi igen szép idiotismusnak ismerjük.

EMLEKEZIK.

Vonz *le-* és *felható* ragokat, s fölcserélve. Mi szeretnénk illy különböztetést: *Emlékezni* vonzzon *felhatót* így: emlékezzél rám, fiadra, mondásodra. *Meg* előraggal vonzzon *lehatót* így: emlékezzél *meg* rólam, mikoron jól leszen dolgozod. — Az illyen: emlékezzél úr isten híveidről (ó zsoltár) még csak mehet; de ebben: *megemlékezzél* a szombatira, az erőtelenségen kívül még idegen szin is látszik.

ÉR.

Vonz *közelítővel* és *ráhatóval*. Első esetben a latin *tangit* jelentéssel bír; pl. ne érij hozzá. Másik esetben átvitt értelemben idő s alkalom létét mutatja, melly va-

lakinek valamelly dolog véghez-vitelére van; p. o. Nem ért rá, hogy Pestre menjen.

Ha *helyről* van szó: mindenféle helyragot vonz, a körülményekhez képest. Lásd lentebb.

ESKÜSZIK.

Vonz *alapító* és *felható* ragot. A kettő közti különbség csak az, hogy az alapító, bizonyos cselekvő színt szokott az igére öltetni. Egyébiránt ezek közül, határozott formáu ige egyiket sem vonzhatja; pl. nem jó: *azon*, vagy: *arra esküszí*; valamint *esküszik* nem jó volna szenvedő raggal. Használt kifejezés: *azon*, vagy: *arra esküszik*. Egy könyvben, melly 1639. jött ki, olvasom: *Azon esküszik* idvezítőnk szent János evangéliomi könyvében.

FOG.

Vonz *alapító* és *közelítő* ragot, s mindenikhez képest egymástól igen eltérő értelemmel. Alapítóval ugyan is *sikert*, közelítővel pedig valamihezkezdést értünk. — Fog *rajta* a szó; nem fog *öcsédén* a kérés — azt teszik, hogy szónak és kérésnek nincsen *sikere*, jó következtése. — Fog a *dologhoz*; mikor fog az *íráshoz*? — azt jelentik: *tett-e már lépést benne, hogy munkálkodjék? írjon?*sat.

FÜGG.

Vonz *alapító* és *távolító* raggal. Eredetileg, hihe-tően, csak az alapító volt meg, s értetett a természeti valahova felakasztás első következménye: lógás, csüngés. Minthogy pedig erkölcsi értelemben valamelly dolgot, eredményt szintúgy lehet viszonylatba tenni emberrel, okkal stb: azért vitetett által az eszme, hasonlatképen, az erkölcsi függésre. Ok és eredményi tekintetben tehát az abstractokra nézve akár mellyik rag vonzatik. De ha két vagy több személynek személyes, sőt általában minden személyes vagy dologi függés is, *midőn* az *bizonyos fensőségi elismerést*, engedelmességet föltételez, legyen az egy vagy több: egyedül távolító raggal vonz;

pl. *rajtam* vagy *tőlem* függ, elmenjek-e vagy sem jó; de ezek közül: Tőled három ország függ — ; -a magyar királyon sok nép függ — csak az első helyes. — Röviden: alattvalói függés = *tól*; — erkölcsi függés = *on*.

GONDOL.

Vonz *segítő* és *felható* ragot. Az első gondoskodás, második emlékezés eszméjét foglalja magában, s használatuk módjára épen ez vezérel; pl. nem gondol magával (=nem gondoskodik, elhagyja magát). Rá sem gondol. Kire gondol a kisasszony (emlékezik) ?

GONDOLKOZIK.

Alapító és *leható* ragot vonz, mellyek használatában semmi értelmi különbség; pl. nem gondolkoztam még róla, vagy rajta. Valamelly vérizgató tárgyon, vagy: tárgyról sokat gondolkozni, tüzes képzeletű és rajoskodásra hajlandó embernek káros.

Jegyzet. Egyszer és mindenkorra megemlítjük, hogy a *ról* rag, synonym a *felől*-lel; s így többször fölcserélhetők.

ILLIK.

Vonz *közelítővel*, *ráhatóval* és *tulajdonítóval*. Első esetben bizonyos *méltóság*; — másodikban *külső alkalmazottsági* eszme, — harmadikban *alkalmasság* rejlik a mondatban, bizonyos harmoniával a fenforgók közt; pl. nem illet *hozzád* olly alávalóságot cselekedned. — Nem illik *rá* a zeke, azaz: nem neki való; vagy nagy, vagy kicsin. — Nem illik *neked* a palást. — Ha a közéletben nem minden példánk illy szellemű: jó volna rájuk nézve illy határozottságot alkotni.

KÉTELKEDEM.

Vonz *leható*, *marasztaló* és *alapító* raggal. Személyre vitetik a marasztaló; pl. kételkedem *benned*. Dologról mind a három mondatik; pl. A dolog valóságán, va-

lamint a körülményekben is kételkedem. Kételkedem e pénz igaz voltáról.

MEGBETEGSZIK, MEGBOLONDÚL.

Marasztaló és távolító raggal vonzanak, amaszt belső, ezt külső erő hozzá-járúltakor; pl. megbolondúl, megbetegszik bűvában, vagy az orvosságtól.

ÖRÜL, ÖRVEND.

Vonzanak *alapító* és *tulajdonító* raggot. Ha az örvendés tárgya *személy*: *nak*-kal; ha dolog: mindkettővel élünk; pl. úgy örültem *neki*, mikor megláttam. Örvendek rajta.

SEGÍT.

Vonz *alapító* és *tulajdonító* raggal, különbség nélkül; pl. Péter segít a bátyjának. Segít a bátyján. Ennyi azonban a nyelvszokásból ki jó; hogy ha *emelés* eszme forog fenn, s az, tárgyra nem személyre vonatkozólag: mindenkor *alapítóval* vonz; pl. segíts azon a *fán*, azaz: emeld.

SZÁMOL.

Vonz *tulajdonító* és *ráható* raggal. Első a személyt érdekli, ki részére a számolás történik. Vagy: első esetben a *kiadás*, másodikban *bentartás* eszme a fő; pl. számolok a grófnak (számot adok). Számolok az úr segítségére (számot tartok).

TART.

Négy különböző: *íg*, *t*, *val* és *tól* raggal vonz. Két első az alany bizonyos ideű fenmaradását jelöli; pl. három hétig tart a gyűlés. Két órát tartott a lecke.— Harmadik az alanynak egy másikhoz társalgási viszonyát mutatja; pl. Péter Palival tart.—Negyedik az alanynak, más ellenébeni félelmét, pl. tart az istentől. Tartottam tőle. Tart a kutyától.

TARTOZIK.

Vonz *közelítő*, *tulajdonító* és *ráható* raggal. Első az alanynak valaki birtokában létét jelenti; pl. Esterházy uradalmához tartozik.—Második az alanynak, nem csupán kereskedői szempontbóli adósságát; pl. tartozik Péter neked megfizetni. Tartozol mindennek megadni az illendő tiszteletet.—Harmadik azt mutatja, hogy az alany belső egybeköttetésben van egy másikkal; pl. a nemzet sorsa minden hazafira tartozik.

TÉR (fér).

Vonz *minden helyraggal* és határozóval, meg *annyi különböző értelemmel*, a *hány* a vonzott rag. — Nem térsz el mellette? Nem tér fölibe. Térj be hozzám. Nem fér (tér) a bor egy hordóban.

TÖRŐDIK.

Vonz *négy ragot*, u. m. *közelítőt* és *tulajdonítót*, *alapítót* és *segítőt*; melyek közül a két elsőt, valamint a két utolsót is jelentésoknél fogva egygyé vonhatjuk. Mert pl. *neki törődik* és *hozzá törődik* épen úgy egyek, mint *azon törődöm* és *azzal törődöm*. Az első osztályuak külső alkalmazkodást, az utolsók benső lelki munkaságot jelentenek.

TÉPELŐDIK.

A *törődik* két utóbbi ragával vonz s épen úgy, mint amannál.

URALKODIK.

Ha *népre* hat az uralkodó hatalma: *alapító* raggal vonz; pl. a jó fejdelem igazsággal uralkodik alattvalóin. — Ha pedig országra, városra szól: *alapítót*, vagy *benmaradót* kíván. Mellyiket, mikor kelljen használni: alább egy külön cikk tanítand róla.

VÁGY (ik), ÁHÍTOZIK.

Ha vágyaink tárgya *személy*: *hoz-zal*, vagy *után*-nal; — ha pedig dolog: *ra*-val vonz; pl. igen vágyom az

apámhoz. Nagyra vágy; pedig koldús. Áhítozik testem lelkem, *tehozzád* élő istenem. —

82. §. Középigeink fölvett osztályába nemcsak a mondottak tartoznak; vannak még többen is, melyeknek egy csapatját ismét itt adjuk. Megjegyezvén

a) Hogy ezek két értelemben vonzanak, u. m. *tulajdon* és *átvitt jelentésűleg* (*proprie et inproprie*).

b) Hogy a tulajdon jelentés mindenkor *helyrag*, vagy *helyhatározó* által nyilatkozik, kijelentvén, hogy ezek elő sem fognak alább adatni, s csak magára az olvasóra bízatik a próbák megtétele, ilyen formán: Házba *iparkodik*; a pad alá *szorult* stb.

c) Kéretik az olvasó hogy a mozgásiakhoz, helyben maradást jelentő igékhez nekiek megfelelő ragokat s határozókat vegyen példaúl.

Azon igék pedig így következnek:

HAJLIK.

A helyragokon kívül az abstractokat *ráhatóval* vonzza; p. o. az úr fia igen *hajlik* a rosza. *Hajlik* a bolondságra. *Hajlik* a rossz emberekhez — azt jelenti, hogy a *személyeket*, mint személyeket tekintvén, *hozzal* veszi; de *ha azoknak helye is* figyelemben van: már akkor visszakapja helyhatóságát; pl. *mellém* hajlott. *Fölíbe* hajlott a halottnak.

IPARKODIK.

Helyragokon kívül, a valami utáni fáradás eszméjét jelentő nevet *alapítóval* vonzza; pl. Erzsébet azon *iparkodott*, hogy Stuart Máriát megölethesse.

KÉSZÜL.

Midőn nem *helyről* van szó: *közelítőt* és *ráhatót* vonz. Ez utóbbi, úgy látszik, tárgyát pontosabban kijelöli. *Készül* valamihöz, — *készül* a harcra. *Lakomához* és *lakomára* készül. Köztük igen finom a különbség. Ha

egyébíránt a *ráható* olly abstractot jelent, mit ha concretté változtatunk, belőle *személyes* állapot lesz, pl. katonaság, katona; a concret akkor *nak*-kal vonzatik; pl. papnak készül. Papságra készül.

MEGNYUGSZIK.

A tulajdonképeni, testi értelem különböző helyragain kívül, vonz *alapító* és *marasztaló* raggal. A *bizodalom ban*-nal, — a *tett on*-nal vonzatik; pl. megnyugszom benned, és vállaidon. Dolog illetőleg vegyesen használható. Egyébíránt az erős elhatározottság, akár állítólag, akár tagadólag, mégis inkább *ban*-nal vonz.

MEGÜTŐDIK, MEGÜTKÖZIK.

A különböző helységeken kívül, átvitt értelműleg *alapítóval* vonz; pl. megütődtem a dolog hallásán. Megütődtem rajta. És így a lélek meglepetését fejezte az ige ki. A hajó, a part *mellett*, egy zátonyon, igen megütődött a homoktorlatban. *Megütközik* — *ban*-nal is vonz.

SZORÚL.

Erkölcsei értelemben csak *ráhatóval* vonz; pl. adja isten, hogy *rám* ne szorúljon. Víz közé szorúlt. Fába szorúlt féreg. Megszorúlt a karó közt a kutya stb.

TÖREKEDIK.

Egyezik az *iparkodik*-kal, azon különbséggel, hogy ez *ráhatóval* is vonz; pl. *arra* törekedett, hogy csak egyszer vágghassa földhöz tanuló-társát.

b)

AZ IGEMONDOMÁNY NÉVVONZÁSA A HATÁST FELFOGÓ MÁSOD TÁRGYRA NÉZVE.

83. §. Némelly igéink nem elégesznek meg azzal, hogy erejük az első stadiumig elhatott, túl is terjednek azon; azt is kívánják nevezetesen kimutatni, hogy ők, mint vonzók, a már említett s tudva levő (első rendű)

vonzottakra hatásokat mi ok, mód, körülmények között, mi eszközzel, mely időben és helyen tevék; ilyenkor azért a mondat egészítő részei közt szükségkép kell taláztatnia olly tárgyszónak is, mely a ható igének egész állapotját, teljes legtávolabbi terjedelmi körét s annak határát kimutassa. — E szó által egyszersmind a beszélőnek egész célja, eszméjének teljes kifejezésével előadva, befejezve van, hogyha t. i. ez az első hatást felfogó tárgyszó által még megtörténve nem volt.

A kérdésben forgó szót nevezzük: *hatást felfogó másod rendű tárgynak*; pl. a tolvaj megverte az apámat *bottal*. Az öcsém fölcserélte árpáját *buzával*. E példákban a: *bottal* és *buzával* másod rendű eszmeegészítők.

Hogy lehessen pedig megtudni, melyeket tekintünk ilyenek gyanánt: mit már egyszer mondtunk, most is oda utalunk, t. i. figyelmezzünk a logicára, s a mint az rendezi előttünk a tárgyakat, szókat: ahhoz képest sorozzuk őket első vagy másod rang alá.

Jegyzet. Sok igére nézve a 3-ad, 4-ed sőt 5-öd rendű tárgyszókat is kimutatjuk; de ezt tenni fölösleges munkának tartanók, mert arra különben is ezek tudása után maga az értelem vezérel.

84. §. Előadási rendszerünk az leend, mit az igék-nél föntebb követtünk. Mihezképest nincs egyéb hátra, mint a mely igéket (nem állítván hogy több nincs, nem lehet) ide is kihatóknak találtunk, számláljuk el, hogy megláthassuk: millyen ragozati változatokat okoznak hatásokat felfogó tárgynevökön. Tehát

I.

CSELEKVŐ (kiható) IGÉK.

85. §. Azon ragok, mellyekkel a cselekvő igék vonzzák másod rendű tárgyaikat, következők:

- 1) *Ban* (*ben*), *n* (*on ön en*), *nál* (*nél*).
- 2) *Ba* (*be*), *ra* (*re*), *hoz* (*höz, hez*).
- 3) *Ból* (*ből*), *ról* (*ről*), *tól* (*től*).
- 4) *Val* (*vel*), *ig*, *nak* (*nek*), *vá* (*ve*).

Mivel azonban ezek közül a kilenc első (1, 2, 3) mint helyjelentők, inkább ezen kérdő szócskák által: *hol* (1)? *hová* (2)? és *honnét* (3)? látszatnak vonzatni; ezen részecskék vonzása szabályai pedig, alább, a magok helyén előadatnak: csak annyiban fogjuk őket itten tekintetbe venni, mennyiben nem azon három kérdés alá eshető mondatban, — és így nem tulajdon értelemben vett helyjelentőleg — jönnek elő. Lássuk azért:

1. *Ban* (*ben*) raggal vonzanak: a) átvitt értelemben az ilyenek: *maraszt*, *marasztal*, *vesz* (részt), pl. *részt vesz a mulatságban*. *Alperest* elmarasztották a perköltésben. b) A szív s lélek indulati kifejezésére intézett cselekvő igék; pl. *néném könyeket hullat fájdalmában*. *Bort* iszik *bújában*, vagy *jókedvében*.

2. *n* (*on*, *ön*, *en*) raggal vonzanak: a) az *aggódást*, *gondot*, *búslakodást* jelentők; p. o. *azon* töröm a *fejemet*; b) az adásvevést jelentők; pl. *eladta a házát* 20,000 *forinton*, és *falut* vett 15,000-en.

3. *Nál* (*nél*) raggal átvitt értelemben csak akkor vonzanak a cselekvő igék, midőn ezen szó: *fogva* rövidség okáért kimarad; pl. *engem orromnál* (*fogva*) nem ránthat senki. Azonban, tulajdonképen ez is máshova látszik tartozni.

4. *Ból* (*ből*)-lel vonzanak: a) A *ki* szócskával összetett szinte minden cselekvő igék; pl. *kítették hivatalából* (az *ispánt*). Egy *utazót kifosztottak minden pénzéből*. A *prókátort kiforgatták minden tudományából*. b) A *szeretetet*, *gyűlölséget*, *félelmet*, *útálást*, *undorodást*, *megűnást* s e féleket jelentők; pl. *szeresd az istent teljes szívedből*, *lelkedből* és *minden erődből*. A *bűnt lelkemből* *útálom*. c) Midőn: *kevélység*, *hiúság*, *szeretet*, *gyűlölség* s más ilyen, *indulatjelentő abstract szó* van a cselekvés okául felállítva; pl. a *majom fiát szeretetből* *agyonszorítja*. Az ember legtöbb dolgot *hiúságból* tesz.

5. *Ról* (*ről*) raggal vonzanak: a) A *mellyek vélekedést*, *ítélést* jelentenek; pl. *roszat* *ítélnek róla*. b) Az *intést*, *dorgálást* jelentők s *le* szócskával összetettek, át-

vitt értelemben is; pl. intsd a gyermeket a pajkosságról. Lebeszéltek a mestert szándékáról. — c) A híresztelést jelentők; pl. apját *elhírlette* torkosságáról.

Jegyzet. A *le* szócskára nézve, az igaz, illet is mondanak: *letették* hivatalából. Azonban ez jobb így: *kítették* hivatalából: tehát rendre igazítandó.

6. *Tól (től)*-lel vonzanak: a) A *megtudást, hallást, értést, kérést, nyerést, remélést, függesztést* jelentők; pl. újságot *hallottam* a bátyámtól. Tíz tallért *nyert* a hadnagytól. b) Az ilyenek: *sajnál, félt, irigylet, megfoszt, megkímél, megvon*; pl. irigylem *öntől* e szerencsét. c) Midőn a *től* ezekkel: *höz, vagy nél* felcserélhető; pl. *főtől* egy nagy, *lábtól* két kisebb fát tettek neki.

7. *Ba (be)*-vel vonzanak az ilyenek: *ejt, avat, igtat, helyez, bevezet* (mind átvitt értelemben); pl. a gyermeket *kétségbe ejted*. Miért *avatsz* asszonyt *titkodba*?

Jegyzet. Midőn több *individuum* van szóban: *avat közé*-vel vonz; pl. ne *avasd* magad olyan emberek közé.

8. *Ra (re)*-vel vonzanak: a) elvont értelemben az ilyenek: *vet, tart, segít, ösztönöz, int, nógat, magyaráz, csábít, kapat, szán, mutat, tanít, bír, számottart, ad, érdemesít, fordít, pazarol* s a hozzájuk hasonló; pl. nagyra *tartja magát*. Férjét *rá bírta*. Keveset *ad* a mulatságra. Nőjét *halálra szánta*. b) Minden igék, ha a *ra* ezzel: *vételre, fölcserélhető*; pl. pénzt *kapott ruhára*. (ruha-*vételre*).

9. *Hoz (höz, hez)* raggal vonzanak átvitt értelemben: a *hasonlítást, összemérést* jelentők; pl. miért *mérnéd te* magadat a nagyokhoz. Embert *istenhez* hasonlítani vétek.

10. *Val (vel)*-lel vonzanak: a) Minden igék, midőn a cselekvésnek valaki társaságában története jelentetik ki; pl. *verset ír* a bátyjával. b) Azzal vonzza minden cselekvő ige az eszközt, mellyel valami csináltatik; pl. *árkot ás ásóval*. c) *vádol, kínál, űz* (tréfát stb), *számol, illet* stb elvont értelemben t. i. mikor akár a társaság akár az eszköz eszméje csak abstracte gondoltatik; pl. a *rosz*

fiú atyját gyalázzal (eszköz elvont értelemben) illeti. Őt tolvajság bűnével (vádlat eszköze) vádolták. Számot vetett a tisztartóval (társaság, de elvont értelemben).

11. *Ig-gel* vonzanak szinte minden cselekvő igék, midőn a csekvésnek határa mutattatik ki; még pedig: a) *Helyjelentőleg*; pl. lovaít Váradig küldte. b) *Számjelentőleg*; pl. ezer forintig tették a számadót adóssá. Ötven forintig verték fel az árat. c) *Időjelentőleg*: várlak tavaszig, de nem tovább. d) *Millyenségi fokozatot jelentőleg*: pl. nőjét bolondulásig szerette. Az ételek gőze étvágyát kínzásig nevelte.

12. *Nak (nek)* raggal vonzanak: a) Az adást, tulajdonítást, hívést, mondást, köszönést, irigylést, sokallást, kevesellést, csinálást s több ilyeneket jelentők; pl. A boldogság érzelmének ez erejét neki köszönöm. Irigylem a pénzt a fősvénynek. b) Az effélék: *tesz, koronáz, kinevez, ken, választ* sat, midőn valamely hivatalba lépésről van szó, s midőn a *nak* rendesen *vá*-val felcserélhető; pl. Hildebrandot tették pápának (vagy pápává). Szeretné, ha alispánnak választanák. Pétert aljegyzőnek nevezték ki.

13. *Vá (vé)* raggal vonzanak az ilyenek: *változtat, tesz, kinevez, felken*; pl. Saul, midőn atyja szamarait keresné, Sámuel próféta királylyá kente.

II.

SZENVEDŐ (kihatóból származó) IGÉK.

86. §. A szenvedő jellemű mondatban következőket lehet figyelembe venni: a) a szenvedőt; b) a szenvedtetőt; c) magát a szenvedést (ige). Ezek itt nem esnek kérdés alá. — Továbbá d) a szenvedés *okát* és *eszközét*. Ezek alkalmazására nézve szólunk itt.

Oka a szenvedésnek, valamint a szenvedtetésnek is, mint ok, természetesen nem konstruáltathatik mással, mint: *ért*, vagy: *miatt*-tal. Tehát: az én fiam igen megdicsértetett tanítójától jó tanulásaért. A *miatt* nem anyyira szép, sem szokott.

Eszköz, mellyel valamit teszünk, csak *val* eszmét foglal magában; minthogy azonban *által* is gyakran előfordúl: a kettő közt így kívánnók felosztani a szerepet: *val* ragasztassék *dolognévhez*, *által* *személyre* vitessék. Tehát így: e szép haza honkereső őseinktől karddal szerezteték. — Első felvonás után szavaltatni fog: *Eleven szobor*, *Vörösmartytól*, *Egressy Gábor által*. Olvasd ide a föntebb e tárgyban előhozott példát is.

III.

87. §. Középigéink közül nem sokan bírnak túlhatni az első tárgyon; a mellyeket kifürkészhetünk, így következnak:

ÉRT,

Okadó raggal vonzanak: *esdeklík*, *rimánykodik*, *istenkedik*, *könyörög* (*hálát ad*); pl. hiába esdeklelt a kormányzónak apja életeért.

RA (re).

Ráható ragot vonz: *megfelel*, *alkudozik*, *egyezkedik*. Pl. Csak engem hívasson, majd megfelelek én *neki* az elődott vádra. Mire alkudoztál azzal a zsidóval? stb.

RÓL (ről).

Leható ragot vonzanak: *számol*, *számadol*, *megfelel*; pl. számolj sáfár istennek sáfárságodról. Arról megfelelek én akárkinek. Ha elvitted: számolj róla a gazdának.

VAL (vel).

Segítő ragot vonzanak ezek: *uralkodik*, *ítél*, *kegyetlenkedik*, *kedveskedik*, *elmegy* (az indulás és társra nézve) *kínálkozik*, *hízelkedik*, *árt*, *használ*, *beszámol*, *szolgál*, *tartozik*, végre mellyek az első tárgyat *ig* gel vonzzák; pl. a jó fejedelem igazsággal uralkodik és *ítél népén*. Barátnéjának egy gyűrűvel kedveskedett. Jó kedvvel, és sokad magával ment katonának. Bottal kegyetlenkedett rajta. Egészséges léggel hízelkedik és kínálkozik az utasnak

Provence. *Mivel* árthat vagy használhat nekem? *Mivel* szolgáljak? tartozom az uraknak? Halálíg küzdött az el-lenséggel.

Ide tartoznak még: *lakik, tengődik, mulat*; pl. hogy mulatott ön a *bálban* azzal a szép idegennel? Ő, ki ez-előtt palotában lakott a legnagyobb kényelemmel, most alig tengődik apjával egy rongyos viskóban. (A hely, hol valami történik, előbb való rangu a benne történtnél, a-zért adtunk elsőseget a *ban* ragnak.)

Jegyzet. 1) Az *összetett igék* vonzásáról, minthogy ott fő szerepet az *előrag visz*, az előragok, vagy határozók vonzása közben szólandunk.

Jegyzet. 2) A mult és jelen ideű részesülők törzsök-igéik-hez hasonlóan vonzanak: azért feleslegesnek tartjuk őket kiírni, a tudni vágyó önmaga is kikeresheti; ez egyet jegyezvén meg, hogy a velük való élés, a mennyiben lehet, cum grano salis történjék, mert a gyakori s ügyetlen használat elrútítja előadá-sunkat.

B)

AZ IGEMONDOMÁNY VONZ IGÉT.

88. §. Ha az ige egyszerűen vonz igét: a vonzott mindenkor *határozatlan módban áll*, így: *szeret gyalogol-ni; szeret dicsérni, szeret dicsértetni* (ha szenvedője is van); szeret mást gyalogoltatni (műveltető). Ez eset ak-kor is megmarad, ha a vonzó határozott, vagy ragos for-máu; pl. szereti az apját, magát dicsérni; de csak a cse-lekvő formában. Szenvédő formában állandóul, valamint első esetben is, szépség kedvéért *hogy-gyal* vonz, midőn a vonzott határozott formában lesz; pl. szereti, hogy dí-csértetik, - tessék stb. Szereti az embert meggyalogol-tatni: szereti, hogy más gyalogoljon.

MÁSODIK SZAKASZ.

A MONDAT ALRÉSZEI VONZÁSÁRÓL.

89. §. E nevezet alatt befoglaljuk mind azon szókat, melyek csak valamely mondatban, a fő részekén kívül

feltalálhatók, — és így a magyarázókat is. Minthogy pedig megmondtuk, mikép ez utóbbiak nem vonzanak: azért, keskenyebb értelemben, az értelem s mondat teljesbbé tételére szolgáló beszédrészek teendik e szakasz tartalmát, és így: a fő részek tulajdonképeni határozói közül az *igehatározók* (a nevek úgy, mint névhatározók nem vonzanak), és az *egészítők*. Ezekről két külön cikkben fogunk beszélni.

ELSŐ CIKKEL Y.

AZ IGEHATÁROZÓK VONZÁSA.

90. §. Igaz ugyan, hogy igéink előragai, magokban állva fölötté ritkán használatnak, s legfőlebb is, sajátos feleleteink alkalmával, pl. *ki* voltál a mezőre? *ki*; a honnan előrag és ige egymással annyira egybefűzöttek, hogy nem külön, hanem együtt véve *előragos ige* név alatt mennek nyelvtanainkban: mindazáltal ez ellent nem állván, mi vonzást illetőleg, sokkal értelmesebb eligazodást látunk, ha őket egymástól elválasztjuk, s az igét tekintetbe sem vevén, minthogy minden erő egyedül ezektől függ, minden figyelmet és súlyt a *ragokon*, vagy a ragadható igehatározókon központosítunk. Eddig felhozott igepéldáink is, mind egyszerűek e tekintetben; s ha elvétele, egy kettő elegyedett is közéjük más forma: az nem szükségéből történt; mert a tanítmány, kimaradásuk esetén is csak úgy egész lesz. Ezért hagyattak ki összetett igéink, az ige-mondomány vonzásáról tanító cikkből. Itt is, a netalán közbejöhethető olly igékre, szabályt illetőleg semmi ügyelettel nem leendünk.

Mivel pedig az igehatározók, szintűgy mint más vonzók vagy *név*, vagy *ige* felett uralkodnak: azért e cikket ismét kétfelé osztjuk.

A)

IGEHATÁRZÓ VONZ NEVET.

91. §. Midőn a névszó lételének, tettének stb módját, helyét, körülményeit igehatározóval s (többször együtt) igével határozzuk meg: az a határozót kétképen fogadja el; t. i. vagy pusztán, minden változás nélkül járul ez utána, pl. a ház *fölött*; vagy pedig a név, névhatározó ragot vesz; pl. a Körös, a kerten *alúl* foly; túl a Dunán lakom. Első esetben, hogy a kötés helyes legyen: — mivel az a helyzettől függ, előadtuk a szabályt a második részben; az utóbbinak törvényét tanítandjuk most meg.

Itt tehát a névvonzás rag által esik, azaz: hogy név és határozó egymással viszonyulhassanak: szükség a névnek, a vonzó sajátságához képest, önhatározói közöl egyet vagy mást fölvennie.

92. §. A névvonzó igehatározók már, renddel így következnek:

ALÁ — RÓL (ról).

Valahonnani lemozdulást jelentőleg; pl. *alá* bukott a házról.

J e g y z e t. Nem zavarandó ide: *alá* ment a háznak; mert ez birtokos szerkezet; mellyről alább.

ALÚL — on (ön, en).

Helyben lételt jelentve; pl. *alúl* van a Dunán; lejjebb mint az.

ÁT, ÁTAL — ON (ön, n).

Helyjelentőleg, synonymja s magyarázója: *keresztül*; pl. *át*ment a vízen. *Át*löpült a tornyon. *Keresztül* a tón.

BA (be, bele) — *BA* (be).

Valahova mozdulást jelent; *bement* a házba. *Be* csak, *be!* a házba!

J e g y z e t. A megfelelő több is lehet, ahoz képest, mint a mozdulás iránya van; pl. *be ment a királyhoz, mellé —, az öcsésével stb.* De ezek távolabbi hatás-felfogók.

BAN (ben) — BAN (ben).

Ben lételt jelent; pl. *ben szorult a várban. Ben* vannak még a templomban?

BELÜL — ON (n).

Helyjelentőleg, a hely korlátját, külkerületét tekintvén; pl. *Belül van a ház falán. Nem voltam a házon belül.*

EGYBE, EGYÜTT, EGYÜVÉ — VAL (vel).

Társasítás, összeköttetés eszméjével; pl. *együvé* zárták a lovakkal. Egybe adatott már a mátkájával? Elment, a tens úrral együtt.

EL — RA (re).

A felhatás eszméjével egybekötve; pl. *Eljött a piacra?*

EL — BA (be.)

Behatást jelentőleg; pl. *eljösz a színházba?* Nem jösz *el* a szőlős kertbe?

EL — TÓL (től).

Távolítólag szólván; pl. *elment tőlem, még jókor reggel. El! az oltártól! El! szemeimtől e fáklya világot!*

EL — BÓL (ből).

Kibatási eszmével; pl. *el innen barátim! El e templomból.*

J e g y z e t. Különböző árnyéklatokhoz képest többféle ragokkal vonz; pl. *el e helyről. El szemeim etől. El a többi mellől stb.*

ÉRTE — ÉRT.

Például: *Menj érte öcsédért.*

FEL — RÁ (ra).

Felhatási értelemben; pl. *felmentünk a hegyre. Ki megyen fel a szent helyre? Az úrnak ő szent hegyére?*

J e g y z e t. Ha a *hely*nek belsejébe irányoztatik a hatás, *ba* (be); pl. *fel*menn *Jeruzsálembe*; a torony*ba*.

FELÜL — ON (*n*).

Helyben lételt jelentve; pl. *felül* a templom*on*.

FOGVA — NÁL (*nél*).

Okadólag és *tenus* értelemben; pl. annál fogva: nem megyek. Imre kezénél fogva vezette ki Andrást táborából. Melly példák formájából az látszik, hogy a két határozó rendben megfordíttatik.

HOZ — HOZ (*hez*).

Mellé mozdulási értelemmel; pl. *hozzá* ment a serfőzőhöz feleségül.

HOZ — KÉPEST.

Hasonlítólag; pl. ehhez képest így osztályozzuk őket; Péteréhez képest még kicsin szakálla van.

INNEN — ON (*n*).

Helyet jelent; pl. *innen* lakik a Dunán.

KI — BÓL (*ből*).

Helyből kihatólag, pl. ki ment a házból. Szintúgy, mint *ba*, *be*, *el*: másodrendűeket, többeket is vonz.

KÍVÜL — ON (*n*).

Megfordítása a *belül*nek, de amaz szellemének meghagyásával; pl. *kívül* a házon. *Kívül* lakik a városon.

KÖZEL — HOZZÁ.

Mellé mozdulást, vagy mellette mozdulást jelentve; pl. *Közel* van a folyóhoz. *Közel* ment el *hozzám*; melly utóbbi esetben *mellett* is használatos.

KÜLÖN — TÓL (*től*).

Valahonnan elmozdítást s mozdulást jelentve; pl. *külön* választották a többitől. Hasonló az *el*-hez.

LE — RÓL (*ről*).

Egyenesen lemozdítással; de távolabbi hatásra nézve hasonló az *el*-hez; pl. *leszállították a lóról*. Le a kalapokkal uraim! Hely bensejét illetően egyez a *fel*-l; pl. a pap *leszállott a papszékből*.

MESSZE — TÓL (*től*).

Elmozdulás vagy annak eredménye; pl. *messze tőled szülő földem!* Komor búban fogy életem. *Messze mennék e hazától*, ha lehetne.

NÁLA — NÁL (*nél*).

Például: *Nála* lakik az *ipánál*? bárha ezt, mint póriast, mással is fölcserélhetnők. Egyébiránt *helyben léte*lt jelent.

ODA — HOZ (*hez*).

Mellé mozdulással; pl. *Oda* ment *hozzá*. Rosz tehát: *amoda van!* és semmivel nem jobb: a *Karancsiéknál megyek-nél*.

ODA — NAK (*nek*).

Midőn physical célozás (puskával pl.), vagy tulajdonítás forog fen; pl. *oda* célozott a *nyúl*nak. *Neki* céloztam, mégis más felé ment. Add *oda neki* ezt a könyvet.

OTT — helybenlératig.

Ott voltam *nála benne* stb. Nem jó tehát: ott voltam *hozá*; vagy egészen más értelme lesz, a célzottnál.

ÖSSZE — VAL (*vel*).

Például: *összeveszett vele*.

RÁ — RA (*re*).

Felható értelemmel, pl. *rá* ütöttek a házára.

RAJTA — ON (*n*).

Például: *Rajta* kapták a lopáson.

RA (re) — NÉZVE.

Okádólag, megfordítva használtatik; pl. *erre nézve* mondtam én, hogy jó lesz el nem menni.

SZÉT, SZÉLJEL — ON (n).

Pl. Elmegyek, hogy szétnézhessek a tengeren. Ha a kifejezés úgy alkalmasabb lesz: a *ban* (ben) is használtatik.

TÁVOL — TÓL (től).

Messzeséget jelent, mozdulással vagy nyugodalommal; pl. ha *tőlem messze* jársz: emlékezzél rám.

TÚL — ON (n).

Helybenmaradást jelentő; pl. *túl* a Dunán. Erre a kérdésre: honnan, *ról*-al felel pl. Dunán *túlról* jövők. *Túl* a Dunáról gyűvök (Vörösmarty).

VISSZA — HOZ (hez).

Visszament szüleihez. — Ezen kívül, a különböző körülményekhez képest, másodrendűekül több ragot is vesz; pl. *Visszament* hazájába. *Visszaadta* a kalmárnak pénzét.

93. §. Itt van helye megemlíteni, hogy, ha a vonzott, személyes névmás: annak a vonzásrag nem utána járúl, hanem ő fog ragadni a névhatározókhoz, mint ez már említve is volt; pl. leesett *rólam* a ruha. Az alapító *on*: *rajta* lesz; pl. belül *rajtam* (én-en) van a szív.

Mellyek legyenek pedig az illy ragozható névhatározók, s mi különbség köztük s az igehatározók közt: az a szónyomozás dolga.

94. §. Nem lesz szükségtelen a névhatározók birtokos szerkezetére is megemlíteni (hova azonban csak az önállók és a ragadók közül a *ban* számláltatik), hogy az, kivált emphaticus mondatban, ha előjön: a névre magára mindenkor *nak* (nek), a határozóra nézve pedig 3. személy birtokragával történik; pl. *belőle* a háznak; *alatta* a folyónak stb.

B)**IGEHATÁRZÓ VONZ IGÉT.**

95. §. Nem minden igehatárzó jön itt kérdésbe, s a vonzott ige is csak *szám* tekintetéből. A szabály így van:

Ha a szám és soksági nevek *an*, *en* képzőkkel vannak határozólag alakítva: mint vonzók, igéjüket mindenkor többes számmal vonzzák; pl. *sokan vannak* a hívatalosok, de *kevesen* a választottak. *Tízen* estek el, *hármán* sebesítették meg.

MÁSODIK CIKKELY.**AZ ESZME (mondat)-EGÉSZÍTŐK VONZÁSA.**

96. §. Eszme- és mondat-egészítőkként beszédünkben részint *nevek* (névmások), részint *részecskék* jelennek meg. Azért e cikkely kétfelé oszlik.

A)**ESZMEEGÉSZÍTŐ NÉV VONZÁSA.**

97. §. E vonzás csupán *igére*, még pedig vagy *formaragos*, vagy *személyragos* tekintetben tartozik. Ezt ismét két külön osztályban látjuk meg.

a)**ESZMEEGÉSZÍTŐ NÉV VONZ IGÉT, FORMARAGOS TEKINTETBEN.**

98. §. Hogy szabályunkat kellőleg világosíthassuk fel: előre e két jegyzést ajánljuk az olvasó figyelmébe:

1) Formális változás alá csak *cselekvő* (kiható s műveltető) ige esik. Itt tehát csak ez forog fenn.

2) Tudjuk, hogy az ige vonzott állapotában sem tagadja meg azon kitünő sajátosságát, miszerint vonzójára visszahatással van. Mivel pedig minden cselekvő ige, a hatást felfogó első nevet, mint ezt maga helyén láttuk, szenvedő raggal vonzza: következik, hogy a vele viszony-

latba tett első név (s itt épen arról van szó), ha vonzóvá válik is, a most vonzattá lett igéhez csak szenvedő raggal fog alkalmazkodni.

3) A forma *határozott* és *határozatlan*.

α)

A HATÁRZATLAN FORMÁRÓL.

99. §. A szenvedő ragú név határozatlan formába vonz cselekvő igét

1) Ha, *mint tárgyszó* ki nem jelölve, társai közül (*köznév*) ki nem emelve, közönösen, szóval: határozatlan értelműleg jelen meg (a számnév sem vétetvén ki), s ha előtte (ha különben fölvehetné is) névmutató nincs; pl. könyvet olvas. Hús medvét öltek meg. Ha pedig *tulajdon név*: úgy magyarázójával ezek állanak: *valami, bizonyos* stb. Pl. az ifjú, ki a felső emeletben lakik, estvéneként *bizonyos Emiliát emleget*.

2) Ha *mit, kit, hányat* stb egyszerű, nem pedig birtokragos szóval kérdezzünk, vagy jelentünk; pl. mit mondott? Hányat hozott? A hányat csak hozott (nem hozta), mind elvették tőle.

3) Ha a hatás-felfogó első tárgy *első vagy második személyű névmás*; pl. igen *kért engem*, mennék el hozzá. Téged kértek olly esdekelve?

Ide számlálhatók a viszonttagló névmások; pl. egyedül magamat kértek meg.

β)

HATÁRZOTT FORMÁRÓL.

100. §. A szenvedő ragos név, határozott formába vonzza a ráható cselekvő igét:

1) Ha tulajdon név, s épen meghatározott személyről értetik; pl. gróf Széchenyit nagy honfinak ismerem. Ez a tagadó (*nem-meli*) mondatról is értetik.

2) Ha köznév, s névmutatóval, vagy mutató név-mással is, titkon vagy nyilván, el van látva; pl. tudom

(azt), hogy eljönél. Azt a kapitánt értem, ki török fog-ságban volt. Ferdinánd király, a magyar academiának ajándékozta, koronázási ajándékának egy részét.

3) Ha a vonzó név bírragos szó; pl. Voltaire megvetette Fridrik ajándékát.

4) Ha harmadik személyű név, névmás, ide értvén a viszontaglókát is; pl. gyűlölik egymást. Magát szeretem, de viseletét nem.

5) Az *ik* végű nevek; pl. a jobbikat vette meg. A harmadikat nem szeretem. — Ide jó az *első* is; pl. az *első*t megajándékozta, de az *utolsót* nem.

b)

ESZMEEGÉSZÍTŐ NÉV VONZ IGÉT, SZEMÉLYRAGOS TEKINTETBEN.

101. §. Két eset jó elő; egyik a *határtalan*, másik a *határozott módot* illetően.

a)

HATÁRTALAN MÓD.

Szabály: Midőn valamely mondatban, a hatás első tárgya vagy felfogója *főnév* (fő vagy annak rangjára emelt melléknév, névmás) s *tulajdonító raggal áll*: az, a ható ige határtalan módját (a melly, mint említők, mindenkor határozott mód által előzendő meg nyilvánl vagy titkon) szám- és személyileg neki megfelelő személyraggal vonzza; pl. jó (van) minekünk itt *laknunk* (nem lakni). (Nekem) haza kell *mennem* (nem: menni). Péternek nem szabad oda *mennie*. Jó a katonáknak itt *lakniok*.

Jegyzet. 1) Nyelvemlékeinkből tudjuk: hogy e szabály egykor az *igéknél* is adott illy vonzási szabadságot. Ne *menj* egyéb mezőre *gabona* főket *szedned*. — Mikor *meg akarnám vigyázatnom* Izráelt (Bécsi Codex 151. lap).

Jegyzet. 2) Ha a vonzó személyes névmás: az, gazdálkodás és szépség tekintetéből ki is maradhat; pl. holnap jókor kell *fülkelnem* (nekem).

β)

HATÁRZOTT MÓD.

102. §. Ezt illetőleg ez egy sajátságos törvényünk van: Ha mind az alany, mind a hatás első tárgya személyes névmás és ez utóbbi második személyben, még pedig, természetesen szenvedő raggal van: a cselekvő *lak* (*lek*) ragot vesz; pl. én *szeretlek* téged. Ez rövidebben így van: én *szeretlek*; vagy csak: *szeretlek*.

B)

ESZMEEGÉSZÍTŐ RÉSZECSKÉK VONZÁSA.

103. § Részecskék közül csak a *kötszók* vonzanak. Vonzanak pedig vagy *nevet* vagy *igét*.

a)

A KÖTSZÓK NÉVVONZÁSA.

104. §. Minden dolgot *tér* és *idő* határoz. Tér- és idő tekintetben lesznek azért meghatározandók a kötszók által vonzott nevek is. Más kötszók, s ahhoz képest a többi ragok is kirekesztetnek.

1) HELYHATÁRZÁSOK.

105. §. A hely-vagy térkérdő kötszók valamennyien e 3 fő alá sorozhatók: Honnan? Hova? Hol? Ugyanis, a tér momentumai *nyugvás* és *mozgás*; a nyugvás pedig az elhagyott s újan elfoglalandó helyre nézve kétféle. Honnan jött (nyugvás)? Hova megy (mozgás)? Hol van (nyugvás)? Pl. A *birótól*, a *paphoz* ment, s most a *papnál* van. A *házból* a *templomba* ment, s most a *templomban* van. — (Az itt nem jöhet tekintetbe, hogy valaki a *templomra* is mehetett; itt szabályos, logikai progressiója van adva az eszmefejlődésnek.)

106. §. A helyhatárzó kötszók nyelvszokásos rendbe, a nekik megfelelő helyragokkal, következő táblában adatik:

<i>HONNAN?</i>	<i>HOVA?</i>	<i>HOL?</i>
1) <i>Padról</i>	<i>Padra</i>	<i>Padon</i>
2) <i>Birótól</i>	<i>Bíróhoz</i>	<i>Bíróndt</i>
3) <i>Templomból</i>	<i>Templomba</i>	<i>Templomban.</i>

Ennek jelentése abban áll, hogy a mely nevet ezen kérdésre: *honnan?* *ról*-lal ragoztam: az a *hova*-ra felhatóval, a *hol*-ra alapítóval vonzatik; és ezen módon a többi is, a táblában egymásnak megfelelő módon. — Az már a kérdés, — s ezen cikkelynek is feladata: hogy a nevek, mint helyjelentő vonzottak, a nevezett ragok közül, az előadott három különböző kérdésre, mellyikkel (osztálylyal t. i.) fognak szövetkezni?

Itt mindenekelőtt két dolgot kívánunk megjegyezni:

1) Az említett, három rendbeli ragok, egyetemesen tekintve kétfélék, u. m. egyik osztály (1. 2.) épen *bele mutat a helybe*; pl. Debrecenbe Pestről; másik annak csak *mellé, hozzá, kívül* azon, p. o. a királyhoz ment; a templomhoz szaladt (kívül azon, csak azon, csak mellé). Ez utóbbi, látszik, egészen határozott: egy irány, egy cél, egy rag; s így iránta kétség nem lehet. Nem úgy az előbbieik. Egy irány, egy cél és *két rag*. Itt szükségkép fennakadásnak kell előállania. Közelebb járulván célunkhoz: e cikkely épen ennek eldöntését tűzte ki.

2) De még innen is közelebb jöhetünk a sajátképeni kérdéshez; mert ám próbáljuk, s meg fogjuk tapasztalni, hogy a kétség nem mind a három, hanem csak egyik kérdő kötszóra tartozik. Ez a harmadik: *hol?* Úgy hogy, miután ezt eldöntők: a többi a mondott rendben, szabályszerűen fogja a kérdés-változáskor őt felváltogatni. Mondja pl. valaki, hogy *Pest* alapító raggal vonzatik: mingyárt tudom, hogy *Pestről* és *Pestre* lesz a többi momentum. E cikk tulajdonképeni feladata tehát ez: Erre a kérdésre: *hol?* melly szók vesznek *alapító*, mellyek *benmaradó* ragot?

107. §. De mielőtt e kérdésre, minek megfejtését a végetlenül tétovázó nyelv szokás, sok tekintethen, föltötte nehezé teszi, nem ugyan még most kielégítő, de

legalább megközelítő próba feleletet adni megkísértenők : különbséget kívánunk tenni és tétetni az ide tartozó nevek között, azaz: megismernünk őket *helytekintetben* s osztályoznunk, hogy, mi nélkül el nem lehetünk, elvet vagy okfőt állíthassunk rájuk nézve fel. Értsük meg tehát e következőket :

a) Némelly nevek úgy mondatott (földrajzi) *topographiára* tartozók, *köz* és *külön* osztálylyal; pl. falu, erdő, város, Pest, Bakony.

b) Mások épen csak tárgy-, nem topographi nevek; pl. szív, lélek, isten stb, de mellyek *improprie*, olykor lehetnek tárgyai a *hely*-kérdésnek.

c) Húzamos és több oldalú vizsgálódás után, minek processusát előadni semmi tanulságos nem volna, azon alapszabály felállításának szükségére jöttünk, hogy az említett, két rendbeli nevek közül, némelleyek jelentés vagy *értelemhez* képest, mások *végzetökhöz* képest vonzassanak.

d) Szükségesnek tartjuk pedig előre is kijelenteni, hogy *végzethez képesti* vonzás alá tartoznak a *magyarországi faluk, városok nevei*; a másik osztályba a *többi név mind*.

ELSŐ FŐ ELV.

JELENTÉSÖKHÖZ KÉPEST VONZATNAK MINDEN HELY- ÉS TÖBB HELYILEG VETT NÉVSZÓK, A MAGYARORSZÁGI EGYES FALUK ÉS VÁRASOK NEVEIN KÍVÜL.

108. §. Azok pedig rendszerben így következnek:

Nem topographi tárgynevek. Ezekre nézve a hol? kérdés többször határozatlan; pl. hol van baja? In capite Fején-e? vagy fejében? Illy neveket illetőleg, ha a mondat kérdő: legcélszerűbb a *min*-t vagy *miben*-t kitenni; vagy ha csakugyan *hol*-lal tétetik a kérdés; — valamint akkor is, ha a mondat nem kérdő: a körülményekhez képest adjuk a feleletet vagy nyilatkozunk; pl a

csillagok az *egen* tündöklenek. Isten, azt mondja Móses, az *égben* lakik. Szívemen fekszik terhes adósságom. Keblemben él a szív, melly keblemen ápoltalak tégedet, haladatlan gyermek; és e szív dobbanása, minden nap bizonyosságot tesz ellened a mennyekben lakó istennél.

109. §. *Topographi tárgynevek.* Még pedig először: *topographi köznevek*; a millyenek: erdő, víz, megye, ország, nem jelölván ki, hogy in specie mellyik erdő (Bakony), víz stb. De az értelmesség még ezek közt is választást javal tenni, sőt parancsol; mihez képest némelyekről jegyezzük meg, hogy *természeti topographiához*, másokról, hogy a *politikaihoz* tartoznak. Illyenek: falu, város stb; amollianok: kút, tenger, hegy, erdő stb. És így:

Természeti topographi köznevek. Minthogy már ezeknek *rajtok* is, *bennök* is lehetünk, s ahhoz képest *két különböző* álláspontba, *viszonyba* tehetjük magunkat velök: innen a kérdésre úgy adandjuk a feleletet, mint helyeztünk kívánja; pl. *tengeren* utaztam, de *benne* nem voltam (t. i. vízében). Hol voltál? a kúton, nem a kútban. Hol voltál? vizen. (Igy tesz ki Biharmegye déli tájékán a *vízért* menetelt.)

Jegyzet. Az *erdőfélék*, *mezőfélék*, *puszták* kivétetnek s alább tartozni látszanak.

110. §. *Politikai topographi köznevek.* Physicailag ezeknek *felettök* nem, csak *bennök* szoktunk lenni: mihez képest logicitlanság, hogy a nyelvszokás a már említett mind két ragot használja, fölveszi. De ugyan csak az elvből az is világos, miszerint *a két, egyébiránt különböző ragnak, két különböző jelentése, a mondott kérdései felelet irányából egy általában nem lehet*, s a velök élés promiscue történhetik; pl. *falun* lakni, *faluban* lakni. Várason, vagy: városban tölteni a nyarat sokkal egészségteleőbb, mint falun.

Mégis nem lehet tagadni, hogy magyar fül e vegyes használatban érez némi szokatlanságot; de mit érezni inkább, mint kimagyarázni lehet. Falun lakni egész-

ségesebb mint nagy várasón: érzem, *tudom* is hogy jó. Inkább ellaknám én a faluban mint azon kívül: érzem hogy jó. Hova ment a gróf úr Párizsból lakni? Faluba. Itt már a magyar fül jobban szeretne: falura-t hallani. Nyárban az udvar faluban lakik, szintúgy idegen előttem. Ha tehát érzés után ki lehetne puhatolni egyik vagy másik helyességét: talán ebben állapodhatnánk meg: Ha teljes meghatározottan értek *egy* falut (helyet): a név vonzathatik bármellyik raggal; pl. nincs olly derék legény az egész faluban. Száz pusztá faluban párja nincs. Kerestetem az egész várasón, de nem találták. — Ha pedig határozatlan értelemben veszem a falut (helyet): *on*-nal marad; pl. falun tölteni a nyarat jobb mint várasón. Amaz még névmutatót is vehet; ez nem.

J e g y z e t. 1) Az *erdő* stb a fentebbi §ból ide vág.

2) *Megye* csupán benmaradót vesz.

3) *Vidék* csupán alapítót. Összetételéről alább.

111. §. *Külön vagy saját topographi nevek*; pl. Afrika, Bécs, Kunság. Ide tartoznak a világrész- s országnevek, vidékek, s egyes, szintúgy külföldi, mint magyar birodalmi helységnevek.

Ezekről egyenként így :

a) *Világrész- s országnevek*, ha 1) minden toldalék nélkül állanak: *benmaradót* vesznek; pl. Angliában, Ázsiában. 2) Ha *hon* toldalékkal vannak: *benmaradóval*; — ha *ország* toldalékkal: mind a kettővel vegyesen; pl. Angolhonban. Spanyolországban. Magyarországon. Olaszthonban lakik a pápa.

b) *Vidék-, tartománynevek*, 1) ha *ság* (*ség*) végzetűek: a nyelvszokás mind kétfelé vág; pl. Kunságon, Kunságban. De vonassék *alapítóra*. Ide jó: *Hátszegén*. 2) Ha *kerület* vagy *vidék* toldalékuak: *benmaradóval*; pl. túl a dunai kerületben. A szabolcsi egyházvidékben. 3) Megyék akár pusztán, akár toldalékkal, *benmaradót* vesznek; pl. Aradban, vagy Arad megyében.

c) *Egyes, nem magyar birodalmi városok*, faluk, ki-

vétel nélkül mindig benmaradóval vonzatnak; pl. Bécsben, Bagdadban, Aleppóban, Alexandriában.

MÁSODIK FŐELV.

VÉGZETÖKHÖZ KÉPEST VONZATNAK MINDEN EGYES MAGYARORSZÁGI VÁRASOK ÉS FALUK.

112. §. Sajnálunk kell valóban, hogy, midőn eddig minden tételünknel philosophiai alapot rakhatánk: itt pusztán mechanizmusra kell szorúlnunk, hogy biztosan, legalább a mennyire lehet, célhoz juthassunk. De jelen körülményinkben, bizony! másképp nem lehet, nem tudunk. Jelentés itt előttünk feltárva nincs; mert topographi neveink eredeti jelentése még csak hihetőleg is, annyival inkább bizonyosan meghatározva nincs. (A pályázási sikert sem tudjuk, mert az academia nem közlé). Most tehát csak a mechanizmus segít rajtunk némileg. Egyébiránt előre kijelentjük, hogy ez is szűkkörű tapasztalás eredménye; a mellett a nyelvszokás, itt is, mint mindenben, sőt itt legtöbbit, sok ellenvetést, anomaliát gördít elénk. — Az osztályozást itt is szükségesnek találván: e három fő szabályt állítottuk fel, miszerint némelly városnevek 1) benmaradó ragosak; 2) alapító ragosak, és 3) vagynak, melyek két felé vágók; a hova azokat számláljuk, mik valóban olly számú kivételekkel bírnak, hogy a kivételekből, ha egygyé tételnek, egy hasonló terjedelmű és erejű szabály állhat elő. — Ha valamellyik fő szabály alól csak néhány, s a mellett nem osztályozható kivételt leltünk: azokat meggytuk kivételeknek. Ezek szerint

ELSŐ SZABÁLY.

BENMARADÓ RAGOSAK.

113. §. Benmaradó raggal vonzatnak az ollyan magyarországi helységek nevei, mellyeknek végbetűje: *i, m, n, ny, u*, bármi legyen is ezeket megelőző; pl. Piskiben, Esztergamban, Újfaluban, Szederkényben, Sebenben, Bökönyben.

Kivétetnek:

1) *m*, ha az előttei magánhangzó kiugratása által a szó eredeti alakját visszanyeri; pl. Szeghalmon, Kóhalmon. Ezt az értelmiség is így kívánja; mert pl. *halomja* nincs, s ha az usus illyesmit mutatna: etymológiánál s euphoniánál fogva köteleességünk az igaz utat megmutatni.

2) *öny* alapítóval vonzatik; pl. Szönyön, Bönyön.

3) *An n*-re vannak egyesek; pl. Tetétlenen.

MÁSODIK SZABÁLY.

114. §. A melly városok és faluk *j*, *l*, *ly*, *r* végbe-tűjűek, azok közül a mássalhangzók előtt, magánhangzókhoz képest, némellyek benmaradót, mások alapítót vesznek.

1) BENMARADÓ RAGOSOK.

A *ger*, *or*, *ir*, *ör*; — *ál*, *él*, *ol*; — *oly* végűek; pl. Csengerben, Váiban, Bátorban, Örben, Predemirben, Szakállban, Beelben, Szakolyban.

Kivétel. Egyes példák az *ál*-ra; Szent - Pál-on. Általában jegyezzük meg, hogy a keresztnévet viselők, tudomásunk szerint legalább, mind alapítóval vonzatnak.

2) ALAPÍTÓ RAGOSOK.

Az *úr*, *ér*, *ór*, *ter*, *gyer*; — *al* *el*, *ul*; *ely*, *uj*, *aj* — végűek; pl. Kolosváron, Móron, Siteren, Megyeren, Kis-Éren, Szent-Antalon, Tarcalon, Ekelen, Szakulon, Tedelyen, Sajón, Bujon, Bajon, Muzsajon.

Kivételek: *ely*. Székelyben. De rendre igazítható.

aj. Gyulajban, Tokajban, Kótajban.

Jegyzet. Az *úr*, szabálytalannak látszik; pl. Keresztúrbán, Túron. De legyen = on.

HARMADIK SZABÁLY.

115. §. A többi végzetek ezeken kívül, mindnyájan alapító ragosok; csak a következőket találtuk egyes kivételek gyanánt.

Ó. Kálló-ban. Ez egynél többet nem tudunk; de geographusaink ezt is alapítóval használják.

Ó. Kis-Jenőben, Boros-Jenőben.

S. Belényesben. Eltörölhető.

Sz. Karászbán, Halászbán. Ez is.

T. Nagyszombatban. Erről még maga a városbeli typographia sincs tisztában; írja mind a kettőt.

TOLDALÉKÚL.

116. §. A két *t* (tt) végzetről ezeket mutatta az usus: Alapító helyett, *tt*-ét vesznek fel

1) a *hely* végűek; pl. Maros-Vásárhelytt.

2) a *vár* végűek; pl. Kolosvártt.

3) a *hály* végűek; pl. Szent-Mihálytt.

4) a *vásár* végűek; pl. Jász-Vásártt.

5) Győr és Pécs.

Egyébiránt jelen szabályoknak mi annnyival inkább nem követelünk csálhatlanságot s eldöntő tekintélyt, mert az egész ország ebbeli szokása előttünk tudva nem levén, csak egy-két ismeretes megyéről vettük át s próbáltuk őket általánosítani. Itt az egész hon szokásainak tudása, azoknak egybevetése foghat csak eligazítani.

2) IDŐHATÁROZÁSOK.

117. §. A dolgok *időben* is vannak. Ezekre is szükség némi figyelmet fordítanunk; mert nyelvünknek itt is vannak sajátságai, mikről egyetemes nyelven nem értesíthet bennünket. Az időt kérdő kötszók más nyelvben is sajátságos vonzattal bírnak; pl. a latinban a *mikorra*: ablative-vel felel, praepositio nélkül stb.

Kérdést, többet is vehetni fel; de a mellyek, szinte mint a föntebbi esetben, csak három momentum alá vonhatók. Így: mikor? mi alatt? = hol? — mikorról? mikorból? = honnan? — mikorra? meddig? = hova?

Ezen elszámolt kérdések közül sajátságos raggali vonzata csak a: *mikor*?-nak van; a többi, a vonzott időnevet, saját ragával fogja vonzani; pl. Mikorról való kölcsön ez? A múlt évről. A most folyó évből még három nap

van hátra. Mikorra fizetendi meg a zsidó adósságát? Jövő hétre. Meddig fogsz Pesten mulatni? Három napig.

E cikkecskének sajátképeni kérdése tehát csak ezen egyre terjed: Mi raggal kell felelnünk a mikor? (mi alatt, hol?) kérdő kötszócskára? Erre a nyelvszokás négy különböző ragot mutat, u. m. *ban* (ben), *on* (en), *val* (vel) és *kor*. Kérdés: mikor melyik járuljon a vonzotthoz?

Felelet tárgyai azon nevek lesznek, melyek az *év*, *hónap*, *hét*, *nap*, *óra*, *évrészek* — közönséges nevek alatt, mint alosztályi egyének befoglaltatnak. Ezekről egyenként.

118. §. *Év*, *hónap*, és *óra*.

Együvé vontuk ezeket azon okból, mert mindnyájan, kivétel nélkül mindenha *benmaradó* raggal vonzatnak; pl. minden időben féljed az istent. Századokban, sőt ezredekben is ritkán történik. A múlt hónapban egyszer sem voltam ki a faluból.

Jegyzet. Ha az idő *tartás* (duratio) eszmét foglal magában: akkor *alatt* határozó járul utána; pl. három év *alatt* sem végzi el. Öt óra és hat másodpercz *alatt* ment végbe a szertartás. Tudod, hogy egy órában 60 perc van, s öcséd a 60 perc *alatt* alig csinált annyit, mennyit máskor egy negyed óra alatt.

119. §. *Hét* s *annak napjai*.

A hétnek egyes napjai mindenkor *alapítóval* vonzatnak; pl. hétfőn mondtam meg, hogy csőtörtőkre kész legyen; s még pénteken haza sem jött. De maga a *hét*, ha úgy vétetik mint több egyesekből álló egész, s az egyes részek mintegy számvevés alá jőnek: *benmaradót* vesz; pl. egy hétben van hat nap, hetedik a vasárnap.

Jegyzet. Egyszer mindenkorra megjegyezzük, hogy, ha a *nap*, akár egyszerűen, akár összetételben álljon, alapítóval vonzatnék: a rag el is maradhat; pl. vasárnap semmit sem ettem.

120. §. *A nap* s *annak részei*.

1) *Hajnal*, *dél*, *éjfél*: *benmaradóval* vonzatnak; pl. hajnalban jött haza. Délben szoktunk ebédelni.

2) *Szürkület*, *alkonyat*, *napkelet*, *napnyugta*: *kor* végzettel vonzatnak; pl. alkonyatkor jőj el hozzám. Napnyugatkor jön a ló.

3) *Reg, nap, est, éj*: segítő ragosok; pl. reggel jókor és a késő este (l) stb. A múlt éjjel semmit sem aludtam.

Jegyzet: A nyelvszokás *estre*-t használ *est*-tel helyett.

4) *Esthajnal, éjszaka*: alapítóval vonzanak.

Jegyzet. *Éjzaka* rag nélkül is áll, nyelvszokás szerint.

121. §. *Az év részeiről.*

1) *Ünnepek*; pl. karácson, húsvét, böjt stb. *kor, ban* végzetűek. Ez utóbbi szebbnek látszik. A *duratio*-eszmé itt is *alatt*.

2) *Tél, nyár*: benmaradóval és alapítóval. Ha a név határozatlanul vétetik: mind egy, akár melyik; de ha épen megjegyzem, kimutatom, egyet a többi nyarak közül kiemelek: akkor alapítóval áll. Télben nyárban egyaránt hasznos. Télen nyáron fűtenek. Az elmúlt télen (nem télben) történt, hogy stb.

3) *Ősz, tavasz*: alapítóval és segítővel. Határozott gyanánt vétetvén: mind kettő állhat; de, határozatlanság esetében csak a segítő. Az elmúlt tavasszal (tavaszon) jött haza Pozsonyból. Ősszel, tavasszal (nem őszön) egy formán virágzik.

4) *Évszakaszi munka idők*; pl. szántás, vetés, aratás stb. *kor, vagy on* (n)nal vonzatoak, mely utóbbi *duratio* eszméjével bír.

Jegyzet. 1) *Lakodalm, keresztelő*, az *on-t, ban*-nal is szokták fölcserélni.

Jegyzet. 2) Az *időjárást* (Wetter) nem határozhatni meg ennyire mint ezeket.

Jegyzet. 3) Helylyel helylyel voltak ugyan már effélék említve: de a rendszer úgy hozza magával, hogy itt is, és pedig bővebben, előadassanak.

b)

A KÖTSZÓK IGEVONZÁSA.

122. §. Igét vonz a többek között: *mintha*; vonzza pedig azt *foglaló móddal*; pl. *mintha látnám* berceidnek barna föllegét: Elragadva tárom árva karjaim feléd stb.

Úgy de ez *értelmi vonzat*: tehát nem tartozik ide!

Igazsága van, ki így szól. Ez által csak azt akartuk kimutatni, hogy itt a határ, hol az értelmi vonzatnak kezdődnie kell; és e szót: *míntha*, s még nem sok társait, tekinthetjük azon kapesoknak, mellyekkel a két rész egymáshoz láncoltatik. Figyelmes olvasó, a mű folytatában, néhány illy átmeneti szócskákat találhatott.

BEREKESZTÉS.

123. §. És ezzel be van rekesztve a magyar szókötés szabályainak előadása. Mielőtt pedig tőle megválnánk: ezeket mondjuk olvasóink s illetőleg bírálóinknak;

1) Rendszerünkhöz képest soknak ki kellett maradnia, mit mások felvevének. Így: az ornata syntaxis, körmondatok stb.

2) Nem állítjuk, hogy a szükségesek közül is, tévedésből valami ki nem maradt.

3) Kihagytuk önként a nyelvhasználat, a magyar szókötés historiáját; csak néhol, hol fölötte szükséges volt, említvén meg.

4) Rendszerül a kiadott kérdés rendét tartottuk meg; de a logicához képest újon alakítható belőle az új, s természetesebb rendszer.

5) Végre: mi a *stiliztikát külsőre és belsőre* osztjuk; amabba a *nyelvi*, ebbe a *logikai* előadást tevén. Illy szempontból hivatkoztunk mindig e tudományra.

A'

MAGYAR SZÓKÖTÉS

SZABÁLYAI.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
ÁLTAL
DÍJAZOTT PÁLYAMUNKA.

IRTA
FÁBIÁN ISTVÁN
SZÉPLAKI PLEBÁNOS.

PESTEN,
EGGENBERGER J. ÉS FIA ACAD. KÖNYVÁRUSOKNÁL.
1846.

**Heil dir! unsichtbar Kind des Menschenhauchs
Der Engel Schwester, süsse Sprache Du!
Ohn' deren treuen Dienst das volle Herz
Erlaege unter der Empfindung Last.**

HERDER.

A' MAGYAR NYELVTAN ALAPVONATJAI.

Minden cselekvésünk körét, módját a' célra nézvén, melyre irányoztatik, határozhatni meg legbiztosbban. „Quidquid agis — respice finem.“ Így van ez nyelv körüli vizsgálódásinkkal is. Hogy e' foglalkodásban törekvéseink célhoz vezessenek, ezt szükség mindenek előtt kijelelni.

A' nyelv, mellynél semmi jobbat nem nyerünk a teremttől, minthogy nélküle rajtunk az ész is keveset segítene (Quintilian libr. I. de inst. orat.) azért adatott, hogy az anyag kötelékeibe szorított isteni emberszellem ezáltal magát kijelentse, kinyilatkoztassa. 'S ím ebben van kifejezve a' nyelvvizsgálat célja, mely abban áll, hogy a' több évszázados ezredes kijelentést széttaglalva felfogjuk egész kiterjedésében, 's ezt egyéb mellékcélokon kívül azért, hogy megértvén e' szellemi kijelentés minőségét, tudjuk, millyennek kell beszédünknek lennie, hogy ez eszképeink tökéletes rajza legyen. E' célhoz képest a' tudományos grammaticának — hogy különbözzék az empiricaitól, mely csak azt érti, a' mit jelen-

leg lát — az alapot, az igazságot kell megismer-
nie, vagyis, a' lett nyelvet felfogni leendőse-
gében.

Az út e' célhoz maga a' nyelv természete
által van kimutatva. A' nyelv kicsi alapon állva
folytonos képződésben, emelkedésben vagyon. A'
képződés jelen álláspontjáról leszállni a' nagy
mélységbe, ez természetes útja a' nyelvbuvárnak.
Ha lejutott az alaphoz: onnét felfelé halad, mint
a' nyelv, reconstruálva a' szétaglaltat, 's minden
fokozatain át kísérve a' szellemet, melly él a'
nyelvben, egy szóval: utánélni (nachleben) a'
nyelvnek életét — ez a' miről itt szó van.

Ez igen messze terjedő mezőnek több, a'
szónak különféle viszonyai által határizott osztá-
lyai vannak. A' szó t. i. a' tudomány tárgya lévén
több oldalról vizsgálathatik, egyszer alakja sze-
rint elemeire nézve; másszor beltartalma szerint
mint a' benlétező eszmének képe, teste; végre
ugy tekintethetik, mint az emberi beszédnek egy
része. Tehát a' szó I) mint egy leendő (das Wort
als ein Werdendes) vizsgálathatik; II) mintegy
képzett egész, melly III) mint ilyen végre a' be-
szédnek egy részeként tűnt fel. Az első részben a'
hangokkal és szótagokkal foglalkodik a' nyelvtu-
dós, a' másodikban a' szókkal, a' harmadikban
a' beszéddel 's ennek füzetével; de mind a' há-
romban csak a' szóval. Czimeik e' szakaszoknak:
Hang-,Szó-, Mondattan (Laut-Wort-Satzlehre), má-
sok szerint: Elemi-,Forma-,Szókötéstan (Elemen-

tar-Formen-Wortfügungslehre). Ez osztályzat a' nyelvek közös természetéből foly; t. i. minden nyelv hangokból áll, melyek betűk, szavak, mondatok által jeleltetnek.

I) A' hangtan, mint neve is mutatja, a' hangokkal, 's ezeknek jegyeivel, a' betűkkel foglalkodik. Tehát olvasásra, vagyis a' betűk hangoztatására, kimondására (orthoepia) 's helyesírásra (orthographia) tanít. De e' foglalkodásnak, hogy e' tan tökéletes legyen, a' hangok' genesisével kell kezdődnie, másként azt, a' mi' utóbb azok' történetét képzi, megfogni lehetetlen. E' foglalkodásban a' legelső kérdés: hogyan, 's minő irányban képződnek a' hangok? 's mely viszonyban állnak egymáshoz, midőn szótagokká, szókká alakúlnak? E' pontra nézve a' grammaticusnak néha a' physiologustól szükség tanácsot kérnie. Csak ezek után láthatni át, mikép változhattak el a' hangok, és mi nem eredeti hang (originalis, organicus) a' szóban? melyhez ennek értéke, jelentése vagyon kötve; mert a' szóknak azon tulajdonságaik, mik szerint változásokon mentek, 's mennek át eredetük óta, részint bizonyos hangok és hangosztályok természetén alapúlnak.

Jegyzet. Illy változások a' tájbeszédnek, 's más (főleg rokon) nyelvek összehasonlításából, tekintettel a' régi nyelvemlékekre, kimutathatók. Többire e' változások illy módon esnek meg: a) bizonyos hangok egymással fölcseréltetnek (Vertauschung), b) összeolvadnak (Assimilatio), c) a' szókban elvetés történik, d) azokhoz valami toldatik: α) be-

szökelés, v. β) kifejlődés által; e) végre a' hangok áttételnek (Versetzung). E' változások a' kijelelt okon kívül a' széphanzgat vagy történeti befolyás okából is történtek, 's történnek meg.

II) A' szó elemeire nézve megvizsgálatván más oldalról jó tekintetbe. Itt a' szótan kezdődik, melly a' szókat azon oldalról nézi, mellyről beszédrészekké képződnek, 's ez magában foglalja a) a' szóképzéstant (Wortbildungslehre) vagyis ezen kérdést fejti meg: mikép támadnak a' beszéd különféle részei a' gyökerekből, 's egymásból? és b) a' tant a' szavak hajlításáról (Wortbiegungslehre, flexio, declinatio, coniugatio) vagyis azon különféle alakokról, mellyeket a' szók egymáshoz, 's a' mondathoz viszonyaik szerint öltenek; a' mi nyelvünkben ragozás által történik.

Jegyzet. A' beszédrészek gyökerekből való képződésére (Wortbildung) 's az elsők hajtogatására (flexio) kétféle út ismeretes: a) a' törzsökszók belső képződése, főleg hangzócserék által (p. o. a' heberben: katal, katel, katol, kittel, kuttal) 's b) a' szónak külső képződése képzők, ragok által. A' harmadik (körülírási) mód a' szókötésbe tartozik. Nyelvünkben, hol úgy nevezett declinatiók (Abwandlung in casus) nincsenek, minden ragozás által. Nagy férfiak (Humbolt, Bopp) a' grammaticai structura azon módjának, melly ragok és képzők által megy véghez, tulajdonítanak a' régiségre nézve elsőséget. Bizonyos, hogy a' nyelvek ifju korukban (régibb epocháikban) általán több képző ösztönt mutatnak, melly később mindinkább eltűnván, a' módosítások kifejezésére a' szókötési körülírás lőn szükségessé. Hebr. Gramm. von Gesenius. Halle 1834. 68. lap.

III) A' szókötés, vagy mondattan (Satzlehre,

Syntax) a' szót már nem magában, hanem úgy vizsgálja, mint a' beszédnek egy részét, összeköttetéseiben, 's érintkezéseiben, melyekbe már kiképzetten más szókkal lépni képes. Ez összeköttetésben a) a' szók, 's beszédrészek bizonyos sajátságokat nyernek; b) bizonyos rendet tartanak, melly szerint a' mondatban egymás után állnak (szókötés szoros értelemben); c) a' fogalmak egymáshoz viszonya is különféleg módosúl, 's e' különféle viszonyok, *nuance*-ok, jelelésére a' viszonyragok különféleg használtatnak, a' mellyek jelelésére pedig a' nyelvben ilyenek hiányzanak, körülírás által jeleltethetnek meg egyedül.

J e g y z e t. E' szerint a' mi egy nyelvben a' szótanban végeztethetik, a' másokban a' szókötés körébe tartozik. Nyelvünkben a' hasonlítás (*comparatio*) részint a' szótan, részint a' mennyiben körülírás által történik, a' szókötésbe tartozik, a' latin-'s görögben csupán a' szótanba, a' heberben csupán a' szókötésbe. Egyébiránt az éles különválasztás néha nehéz, sokszor, kivált elemi könyvekben, alkalmatlan is, minthogy általa az egy tárgy körüli szabályok különféle helyekre szórtnak el.

'S ím e' körül forog a' tek. tudós társaság azon nyelvtudományi kérdése, mellyet az 1840-ik évi szeptember 8-án tartott köz ülésében megfejtésre ekképen hirdettetett ki:

„Fejtsenek ki a' magyar szókötés' szabályai név szerint:

a) Adassanak elő a' beszédrészek' ebbeli sajátságai.

b) A' szórend' szabályai, vagyis: mi sorban kell az egyes mondatok' szavainak állani, 's e' so-

rozat szerint mellyik bir nyomosító erővel, 's mellyik nyer nyomatosságot.

c) A' szóviszony' szabályai, vagyis milly vonzattal vannak az egyes mondat' szavai egymásra, 's e' vonzat szerint milly ragozási változást szenvednek?"

E' kérdésre készített feleletem részletei alább következnek; itt nem mulaszthatom el eleve azon megjegyzést tennem, miszerint ez a' szónyomozattal szorosan van összekötve, melly ennek számtalan esetekben elébe dolgozik. Feltéven, hogy itt más valamiről is van szó a' szabályok pusztá felhordásánál, mennyire aránylag csekély előkészületim, 's időm engedik, világosítás kedvéért jegyzetimet szónyomozati észrevételekkel kísérendem. Ezért itt előlegesen kifejtem a' szónyomozat célja, 's módja iránti csekély nézetimet.

J e g y z e t. A' nyelv hiv kinyomása a' lélek fogalmainak, a' szó teste, anyagja, látható formája a' benlakó szelleminek, erőnek, gondolatnak. Ezt a' szellemit az anyagi szóból ki- és megismerni végcélja, fő feladata a' nyelvtudománynak. Ennek okát már említém, a' nyelvvizsgálatról általánosan szólván. Más az, hogy a' nyelvalkotó szellem körül, ennek kijelentését elemeire felbonczolván, vizsgálódunk, 's e' nemünk' eredetével iratni kezdett oklevélből (nyelvből) a' kornak, mellybe semmi történeti emlék fel nem vezet, eszméit, gondolkozását napfényre hoznunk az egyetemes tudomány magas érdeke parancsolja. 'S hiszen mi már ezt megkezdők, de még mindig bolygó tüzek után mondatunk futkozni. Legyen. Épen ezért nem tartom (e' helyütt sem) feleslegesnek az újabb és újabb megkísér-

tést, miglen egyikünk ezt, másikunk ezt legelfogadhatóbban fel nem fogja deríteni.

A' mód, melly szerint én a' szóban létező szellemi jelentést, vagyis annak eredeti jelentését kinyomozhatónak vélem, az ismeretes összehasonlító, összesoroló (l. Nyelvtud. p. mkk. II köt. Nagynál). Tudnillik a' hangokkal (betűkkel) véghezmenni szokott különféle változásokra ügyelve (l. fenebb a' hangtan alatti jegyz.) a' nyelv törzsök szavaival magából a' nyelvből, 's az idegekéből, főleg a' mindenkép atyafiasakból a' rokonszónak össze kell soroltatniok, hogy egyenkint ügyesen, 's minden oldalról vizsgáltatván a' mindnyájokat (gyökércsaládot) összekötő általános (genericus) eszme kitalálthassék. E' munkához élesség kívántatik, hogy rokonnak tetsző szók épen nem rokonokkal össze ne soroltassanak például: a' *fél* = dimidium a' *fél*-lel = amicus, 's egyik se a' *fél* = timet igével. Ezen fölül tudni szükség, hogy ámbár csupasz hangzó is birhat jelentőséggel (mint például ezekben: i-tt o-tt e-z a-z); mégis általán a' szó jelentése a' consonákhoz vagyon kötve úgy, hogy a' mellettök álló hangzók tekintetbe sem jőnek. Nyelvünknek ez a' semiticaikkal közös tulajdona, 's mint ezeknek, nekünk is egy — három 's több betűs (mássalhangzóju) törzösszavaink vannak (p. o. korbács, bocskor). Példákat hozok fel világosításúl a' mondottakra.

Vegyük fel e' szót: ég = coelum; mi vétetek eredetileg ennek elnevezésénél tekintetbe? Ennek kitudhatása végett összesorolom vele következőket: ég = ardet, őg = öeg = üeg = üveg v. öveg (a' tájbeszédék különbsége szerint) = vitrum 's (aspiratioval) hig stb; melly összesorolásból kitetszik, hogy e' szókat a' fény, világosság eszméjével lehet összekötni. Az őg v. üveg felvilágosítására vö: heber zacucith = vitrum a rad. zakah, splenduit; a' hig szóéra vö: lat. pellucidus a lucendo *) Idegen nyelvek-

*) A' szók eredeti jelentésének kikutatásában az idegen elnevezésekre sokat építhetni, mert ámbár a' tárgyakat

ből e' törzsökhöz vonatkoznak: ἄγιος, ἄγρός a' lehetet átmenvén sziszegőre, latin: sac-er (beszökkelvén az n), sanct-us áttéve hihetőleg: cast-us heber: zac-ah a' tisztaság, fényesség fogalmával.

Az áp-ol, ép, a' heber apah (coxit, deinde maturus, completus et integer fuit) mellé sorolandók, 's a' főlés, melegség fogalmából indulva áp-olni annyi, mint melengetni (mint fiait a' madár szárnyaival); ép pedig a' melegség által megérlelt, kifejlesztett, egész (integer, completus, plenus) 's innét függ az ép-it, ép-ül, aedificat ige, 's innét határozó végzettel épen = integre, plene, plane: épen úgy van = plane sic est, egészen tökéletesen úgy van (vö: német. vollends) 's a' heberben is van illy használatú szócska ap a rad. apach.

Az öl ige a lő-hez szít, 's ha jól látok: mind kettő az l betűnek a' j-hezi rokonságát 's kölcsönös felcserélődések módját (mell és mejj) tekintve, az ej-t ige gyökeréhez, melly kétségen túl egy az es-ik igeével (a' j gyakran átmegy sziszegőre p. o. ném: Jude m. zsidó gör: ἔρπω lat. serpo stb). Az utóbbi két igének igen világos, 's más-hol nem keresendő értelme engem arra vezet, miszerint azt vélem, hogy a' kijelet négy ige: es-ni, ej-teni, öl-ni, lő-ni egymáshoz úgy áll, mint a' kad kat hangutánzó gyökből képzett lat: cad-ere, caed-ere = ej-teni, t. i. vágva elejteni (vö: ném. fallen és fällen igéket is), oc-cid-ere = öl-ni (elejteni); melly fogalom aztán világos a' löni (nyíllal [lövők = sagittariusok a' régi iratokban] puskával elejteni) igében is. A' latin nyelvből felvett ezen olly világos analogia nyomán tovább haladva kiviláglik, hogy a' mint a' latin mondja: cadere de matre, Stat. Thebaid. 1, 60. úgy a' külalakra nézve is az öl-hez vonatkozó ell-ik (ellenek

mindenik nemzet eredetileg saját nézete szerint nevezé is el, mégis e' nézet igen gyakran több nemzetnél ugyanannak találta t. i. a' tárgy legjellemzőbb 's így legszembe-ötölőbb tulajdona, mellynek jelelésére a' tőnyelvből más és más de hasonjelentésű gyökér vétetett, gyakran ugyanaz.

a' juhok) igében is az ejtés fogalma vagyon; vö. még a' heber: napal's német: werfen igék ebbeli használatát. Végre a' lat. occidere igének ilyen használata: sol occidit, sol est in occasu, mellynek tökéletesen megfelel a': leáldoz-ik a' nap, ide vonatja velem az áld, áldoz (öldöz üldöz) ige gyökerét is a' leesés' v. leejtés' fogalmával, mellyből származékai: áldás, áldomás (a' Régi magyar Nyelvemlékek 1. köt. = sacrificium), áldozat a' régiség szokásainak tekintetbe vételével könnyen értelmezethetnek.

Összesorolandók ezek is: or (v. orr, orcza), őrr, ér-t, 's a' heberben fenlevő ur = pastor, aram: har szókból indulva ki, következő eredményhez jutunk. Ezek t. i. a heber: raah (gr. ὁράω =) vidit igéhez vonatkoznak. Tehát or v. orr, orcza = visage (a' voir, videre igétől) ném: Gesicht (a' sehen igétől), aztán ennek (arcznak) része = nasus; őrr = vigil a vigilando, aspiciendo; ér-t = intelligit szinte a' látás, nézés fogalmából stb.

Honnan lett a' könyv (hajdan kono)? A' könyv összevettethetik ezekkel: kony-ít, kony-ul, kunyó (v. kunyhó), guny-a (genye gunya), könyök, kín, stb stb; mellyek mind a' kony-ul ige gyökerében világos hajlás (flexio) fogalmából értelmezendők. Tehát: könyv = volumen a volvendo (flectendo) összekonyított író hártya = tekercs ném. Buch a biegen, beugen; heber: megillah a rad. galal = liber more veterum convolutus; kunyó = iv alakra épült lak = camera a camerando; ehhez vonatkozik a' gunya = causape, mint a' lat. casa-hoz (kunyhó) a' diminutiv: casula (öltözet, papi ruha); könyök is a' kéz hajlásáról van elnevezve; vö. ném: Bogen (ivhajlás) és Ellbogen lat. cubitus a cumbendo (hajlástól); kín = tormentum, franczia tourment a torquendo.

A' könyű (köny v. könyv) lacryma összesorolandó ezekkel: nyák (nyákás, seimig) enyek, geny-edség, mellyekben a' liquor értelme vagyon; vö. lacryma s liquor (lkr, lgr, lqr).

A' t ö k é l (tkl) szónak eredeti jelentése, sem a' gömbölyűségben (tök) sem a' mérésben, fontolásban (chald: takal ad trutinam exactum), a' mint némelyek mondják, nincsen. „A' t ö k é l j meg engem uram! = confirma me Dne! Régi m. Nyelvenlékek 1. köt. Judith 13, 7. megtökélem = perficiam; — hol t ö k é l e t t e d meg műedet = ubi fecisti opus?“ szólás-formákat inkább a' kötés' fogalmából értelmezhetni. 'S valóban a' t ö k é l ezekhez vonatkozik: kötél, telek v. telenk, lakat, kalit-ka stb. A' kötél szó a' köt: ligat igéből ered (az / hihetőleg csak időjárástával kifejtett, 's így jelentéstelen betű, mint a' telenk-ben a' beszökelt *n* is) 's értelme világos. Hozzá legközelebb áll a' telenk v. telek (ostor telenk, telekes bocskor) 's a' szíjakat, kötőket jelenti, mellyekkel az ostor nyélre, a' bocskor szára-ra köttetik; ebből foly ki aztán a' telek = ager értelme, így neveztetvén a' föld, melly *telekekkel kötelekkel* méretett; vö. heber: chebel a) funis, b) ager fune admensus, hinc: possessio, haereditas. Innét: Mikó telke (Kresznerics Szótárában) = Mikónak kimért föld, annak birtoka. A' kötés fogalmából a' t ö k é l - é úgy értelmezendő, hogy egy egésznek minden részeit összevéve, foglalva, *kötve* fogjuk fel, mire a' lat. consummatus (consumo = összevenni, foglalni, kötni) 's perfectus (perficere, finire) szók etymológiája is fölvilágosításul szolgál. A' lakat és kalit is könnyen értelmeztethetnek a' kötés, bezárás fogalmából.

A' bilincs, bölcső, bölc s t b a' kötés fogalmából értelmezendők; bilincs = compes, vö. hebr. (arab. syr.) kebel = compes a rad. kabal = vinxit, ligavit, constrinxit; bölcső = pólya, mellybe a' kisedő takartatik, mintegy köttetik; bölc s = sapiens, sajátlag: magus, fascinator, praestigiator a nodis ligandis; vö. heber, kabar = vinxit, ligavit, dein fascinavit, gr. καταδέω, καταδέσμος (l. Gesen. Lex. Man. 317. l.) Hogy a' bölc s szó alatt magust, jóst, tátost (tát = aperit, tehát aperientem scil: futura videntem, prophetam) kell, legalább lehet értenünk, előttünk

hihetővé, sőt bizonyossá leend, ha megvizsgáljuk, minő észtehetségeket, erkölcsöket foglalt legyen az ó világ a' bölcsesség körébe. 'S nincs abban kétség, hogy a' jósok, álombüvelyzők, tátosok, bűvösök is bölcsei közé számtattak. (I. Mózes. II. könyv. 7. 11.) A' magus szó is fordul elő a' sapiens értelmében: venerunt magi ab oriente = bölcsék jöttek keletről (Máté. 2, 1.).

A' böjt: jejunium, a' bojt: nodus (a ligando) hihetőleg ab ore ligando mondatik; vö. heber: tzum, cuius origo est: in ore clauso. I. Lex. Man. Gesenius. A' ful, fulad, (fú-l) a' fú fujni heber: phuah, spirare, mellé sorolva annyi mint: efflare (animam, vitam), fujt, (fojt fuit) pedig annyi mint (animam) exspirare facit = enecat.

A' tárgy (obiectum) már az arab: natar, nadar = figyelmes nézés (honnét nadir) szóhoz soroltatott. Honi álláspontból indulva a' tárgy összevettethetik ezekkel: gyertya (régí iratokban: gorta), tükör (tkr, gtr v. gytyr, trgy) ném: Kerze, mellyben a' latin candela (a caudeo) analogiájára az égés (heber: charah kur = arsit, exarsit) világosság fogalma vagyon. Tehát gyertya, candela a caudendo; tárgy sajátlag = idea ab; εἶδω, lat: video; tükör = speculum, Spiegel ab aspiciendo.

Példa, lepedő, pendel, lapta v. labda, laboda stb heber: tapal, sajátlag (mint a' talmudi szójárásban) sarsit, assuit (átvitelesen: mendacia concinnavit, δόλου ῥάπτειν = suere dolos), aztán föld, borít, takar, rejt. 'S e' fogalomból értelmezendők a' felsorolt szók, maga a' példa is; melly régibb használatát tekintvén, rejtett, eltakart beszédet, parabolát, allegoriát jelent, minők a' sz. írásbeli példabeszédek.

A' zsisvány a' zseb, suba sipka, v. sapka (mitra = fascia), szoba, zubony stb szókhoz vonatkozik, mellyek szinte a' rejtés, takarás, földés értelméből fejtegetendők. T. i. zsisvány = latro (a latendo), zseb = valaminek rejtésére való hely a' ruhán; suba és zubony = test fedésére valók, az első: causape, casula, 's mint ez a' casa-hoz

ugy áll amaz (suba) a' szobához. A' *sípka* értelmét felvilágosítja a' ném: Hut (pileus) a' Hut = custodia (őrzés fogalma a' rejtéséből) mellett, mellyekhez a' ném. etymologusok a' Haut (bőr, borító) stb szót is sorolják.

A' bor a' for (forr), heber: fur (l. többet Nagynál Nyelvtudományi Pályamunkák. 2. k. 192. l.) ném. 's franczia: bier stb szókhöz sorolandó, 's valamint a' bier (sör, cerevisia) a' megforrástól (brausen, braxare hangutánzó br gyökérből) nevezteték el, ugy a' boris. Vö. heber: join (gr. οἶνος lat. vinum, ném. Wein) a rad: javan = aestuavit, ferbuit; tehát bor ab aestuando, fervescendo. (Ilyen jelentésű a' sör is a' sár = lutum (és zsír) mellett; vö. heber: javen = lutum és join = vinum, vagy: chomer = lutum és chemer = vinum szokat a' chamar: ferbuit, aestuavit igétől.

A' *fordulás* (verto) fogalmából értelmezendők: *fortély* (fortélyos = versipellis), *fürd-eni* (vertere, volutare se in aqua) *fodor*, *pödör*, *pörd-ül* gr. τροπος (honnét tropus) m. *tréfa* = gondolatok, szavak, cselekedetek elfordítása stb.

A' sas, aquila a' heber: schusch = exultavit igéhez szít, mellytől a) schusch, equus ab exultando dictus (szinte illy viszonyban állnak lat. equa 's aquila), b) hirundo a hilari et voloci volatu dicta est, mint a' sas is.

A' számos keleti és nyugati nyelveken átvonuló *vd* stb (lat. video, goth. *witan*, ném. *weten*, *wis-sen* m. *biz-onyos?* stb) gyökök családjához, melly alatt a' tudás fogalma, ennek kezdetétől fogva (das Kennenlernen, Erfahren, videre — actio inchoata —) végső fokáig (das Kennen, wissen, weise seyn, tudni — actio finita —) rejtezik, nyelvünkéből tartoznak: *véd-eni véd-elmezni*; vö. lat. tueri (védeni), intueri (nézni); a' d betű gy-re menvén át: *vigy-ázni*, 's a' v f-re változván: *figy-elni*. A' *vidám*-ban a' látás 's rokon világosság eszméje átviteték a' kiderült arcra; *vidám arc* = vultus serenus (laetus, hilaris). L. az idegen nyelvekből összesorolt gyökök se-regét Gesenius, Lex. Man. p. 404.

A' szép, heber: *japah* = *splenduit*, m. bót v. bolt a' fr. *voute* (*vouter*, *camerare*), m. puszta a' néin. *Wüste* (*vasto*), m. derék, lat. *truncus*-hoz (a *truncando*, fr. *trancher*) mint szinte a' kard = *gladius*, heber: *carat*, gerenda = *trabes secta*, *dolata*, 's gerendely és dorong szók is stb. 'S ez így megy keresztül az egész nyelven!

Ezeket előre bocsátottam, hogy alább, hol hasznosnak, vagy szükségesnek találandom, ragasztékainkat főleg viszonyragainkat, mellyeknek eredete 's jelentése nyelvünk mélyében gyökerezik, homályos rejtekükből elővonjam, 's mai használatukat a' természet-vetette alapra építeni én is megkísértsem.

A' kijelelt három részszel még nincs a' nyelvtudomány bevégezve, hátra van t. i. még egy lényeges rész, mellyet jelentéstannak (*Bedeutungslehre*) lehetne nevezni. Ennek a' tudományosan kidolgozott szótár egyes czikkek alatt tesz eleget, melly a' szókötéssel párhuzamosan halad, 's a' két elsőhez szorosan ragaszkodik, hogy pótolja a' hiányt, melly támad, midőn a' szónyomozva kipuhatolt eredeti értelemmel az ebből időjártával kifejlett, ma már határozott (*fixirt*) 's a' szokás által megszentelt, 's történetileg kimutatható különféle jelentéseit a' szónak összevetjük. Fájdalom! hogy eddigi szótáraink mind felette szárazak, 's hiányosak. — „Es wird aber eine Zeit kommen, da das verwachsene Gebüsch ein angenehmer Palmenhain seyn wird. . . . Die Wurzel des Mutterworts wird in der Mitte dastehen, und um sie her der Hain ihrer Kinder. Man wird in den Wörterbüchern durch Geschmack, Fleiss, gesunden Verstand, und die Zusammenhaltung

mehrerer Dialecte dahin kommen, das Wesentliche, und Zufällige in der Bedeutung zu unterscheiden, die sanften Uebergänge zu finden, und auch in Ableitung der Wörter, in Anwendung der Metaphoren eine wahre Erfindungskunst des menschlichen Geistes, die Logik der Bildersprache früherer Zeiten inne werden. Ich freue mich auf die Zeit, und auf das erste Wörterbuch, das dies in vorzüglichem Grade thun wird.“ Herder vom Geist der Ebräischen Poesie. 16. l. Mennyire tehetségemben áll, annak helyén valamicskét eből is fogok kiemelni.

ELSŐ SZAKASZ.

A' BESZÉDRÉSZEK SZÓKÖTÉSI

SAJÁTSÁGAIKRÓL.

A)

A' NÉVRŐL.

1. §.

A' FŐ-'S TÁRSNÉV, ÉS AZ ABSTRACT 'S CONCRET ÉRTELMŰ NEVEK KÖZTI VISZONY.

1) A' magyar nyelvben főnév gyanánt állhat a' társnév p. o. a' szépnek, hogy hasznos legyen, jónak is kell lennie; a' gyermekek szeretik az édeset. 'S ekkor a' főnév természetét követi.

Jegyzet. A' beszéd egyéb részei is lehetnek főnévvé (3. §. 1.).

2) Viszont a' főnevek is állhatnak társnév gyanánt; mi megtörténik főleg: a) az anyagot jelentő főnevekkel (cum substantivis materiae), p. o. arany kehely, vas kard, fa kapu, posztó nadrág stb. b) a' mérték-nevekkel (akó, messzely, icze, font, mázsa stb), p. o. tiz akó bort adtam el, búzát pedig husz mérőt. c) a' nemzet-nevekkel, p. o. angol aczél, franczia divat, török kaftan stb.

Jegyz. A' heber nyelvben, hol a' társnevekre nézve szükség, 's azok némelly nemeire nézve épen hiány vagyon, ez eset azon módon fejeztetik ki, miszerint az anyagot jelentő főnév hátul áll a' birtokesethen, p. o. kheli cheschep = ezüst kehely; vö. des vases d'or. Ugy látszik,

nálunk is hátul állván az anyagnév, birtokviszony értelmével van összekötve, p. o. kardvas (kardvasa), kapufa (fája) stb.

3) Mint minden nyelvben, miénkben is felszeréltetik az abstract értelmű név concret értelművel, 's viszont. Így: Istenség Isten helyett, Gottheit Gott, Deitas Deus; hitványság hitvány, Nichtswürdigkeit, Einfältigkeit, Einfältig helyett; uraság = ur, herczegség = herczeg stb; p. o. nagy adó által a' szegénység (szegények), cselédség (cselédek) igen nyomatik.

2. §.

A' TÁRSNÉV, ÖSSZEKÖTTETÉSBEN FŐNÉVVEL, 'S NÉMELLY TÁRSNÉV KÜLÖNÖS SAJÁT- SÁGAIKRÓL.

1. Midőn a' társnév főnévvel egy fogalmat teszen, ekkor mint társa (qua epitheton) 's kivén-a' hasonlított (comparatiót), ragozatlanul előtte áll a' főnévnek, p. o. a' fris víz egészséges ital; a' rossz társaságtól őrizzék.

2. Midőn a' társnév praedicatumúl áll a' mondatban, vagyis ha mellette ott lappang a' létige (verbum substantivum): a' főnév száma szerint egyes vagy többes nevezőbe tétetik, p. o. ezen ember jó, ezen emberek jók vagy jók ezen emberek; szomorúk a' napok; az éjszakák hidegek.

3. Minden egyéb esetben az igétől kívánt ragokat felveszi, követván a' főnév számát, melyre vonatkozik; p. o. vettem lovat, pedig szépet; a' huszárokat minden katonák közt legvitézebbeknek tartják; milyen kalapot vettél? fejéret stb.

4. Az *ú*, *ű* 's *nyi* végzetű főnevekből képzett társneveknek azon tulajdonságuk van, miszerint magok elibe mindig más társ (v. fő)- nevet kívánnak p. o. jó illatú, rózsza színű, hat ülnyi széles stb.

Jegyzet. Néha ezek elől v. után elmarad a' név, de akkor ezt oda érteni szükség, p. o. (egy) maroknyi liszt; (egy) arasznyi széles stb; anyányi (nagy), parányi (kicsiny).

5. Különös tulajdonságokkal birnak ezek: mind, mindnyájan, minden, mindenik.

a) mind, ném. all, csak egyesben jó elő. Ha főnévvel van kötve: az articulus ennek elibe tétetik, 's állhat egyes v. többes számban; p. o. az ökör mind elfutott, v. az ökrök mind elfutottak. Néha a' mutató névmással van összeköttetésben, p. o. az mind, v. mind nem igaz; mind ezt neked adom. — Gyakran áll határozatlan névmás gyanánt is, önállóság, főnévre vonatkozva; p. o. mind elmentek innét hazól (t. i. az emberek); már mind tudom (azt), a' miről beszélsz. 'S ez esetben áll a' mindnyájan helyett is.

Jegyzet. A' *mind*, számnevekkel így szerkeztetik: mind az öt, hat. Azonban az articulus néha el is marad; p. o. János és Pál mind ketten jó fiak.

b) mindnyájan = alle, többes jelentésű, ezért az igét úgy a' főnevet (vagy névmást) mindig többesbe kívánja, többnyire személyekről fordul elő; p. o. az emberek mindnyájan halandók. Felveszi a' személyragokat is: mindnyájunk, -atok, -jok, de, mint látszik, csak a' többesben; de ekkor is, ha subiectumúl áll, praedicatuma egyesbe té-

tetik; p. o. mindnyájunk éhes, mindnyájok gazdag, mindnyájatok szeret játszani.

c) *minden* az egyesben = jeder, a' többesben = alle társnévkint áll; p. o. minden állat = jedes Thier, minden állatok = alle Thiere. Dolog és személyre egyaránt vitethetik. Önállólág is fordul elő, ha t. i. egy alattomban értendő főnévre vonatkozik; p. o. minden tudja (t. i. ember), mindenek tudják (t. i. emberek); a' historicusnak mindent (t. i. dolgot) csak szárazon kell előadnia. Felveszi a' ragokat is: mindenem, -ed, -e stb.

d) *mindenik*, distributiv értelmű = omnis singillatim, unusquisque személy 's dologra vonatkozhatik, de csak az egyes számban, mellybe kívánja az ígét is, többnyire önállólág, névre vonatkozva jó elő p. o. meghagyom, jól viselje magát mindeniktek = jeder von euch; mindenik gyermekét szereti stb.

3. §.

A' NÉV MEGHATÁROZÁSA IZKE (articulus) ÁLTAL.

Az izke alap értelme szerint a' tárgyra mutat *) annak közelebbi meghatározása végett, a' miért névmutatónak és határozónak is mondatik.

*) A' magyar izkének, szinte mint a' heber articulusnak (א, ה, ו, י, ך, ם, ן, ב, ד, ו, ן, ם, ן, ב, ד, ו) eredetileg mutató értelme volt (der, dieser; vö. a' lat: hic, haec, hoc, 's ném. der, die, das, articulusok eredeti jelentését) 's egy a' mutató névmással (az, ez). Utóbb határozó tulajdonságot vón (abiit in articulum definitivum) 's mint ilyen főnevek elibe tétetik egyedül, 's a' beszéd egyéb részeit is főnevekké teszi; p. o. a' szép még az ostobát is megilleti; jobb a' van a' nincsennél.

Erre nézve nem áll ott, hol a' tárgy határozatlanúl, általánosan, egyebektől meg nem különböztetve gondoltatik; p. o. fát vág, házat épít; monda Isten: legyen világosság, Gott sprach: es werde Licht (or). Mozes I. 1, 3. — áll pedig ott, hol határozottan, mintegy megkülönböztetve szólunk a' tárgyról; p. o. látá Isten a' világosságot, Gott sah das Licht (eth ha or); ugyanott. 4. v.

1. Jegyzet. Ez utóbbi esetben az izke csak a' poézisban, 's jeles mondatokban (sentenciák- 's példabeszédekben) maradhat el; p. o. lassu víz partot mos; pénz emberség, ruha tisztesség. Általan az izke a' magyar ('s heber) poésisban ritkábban áll, mint a' prosában; p. o.

Martalékaúl (a') kaján időnek

Áll a' sírdomb, 's disztelen kereszt. Honműv.

1840. 95. sz.

2. Jegyzet. A' német határozatlan articulust (einer, eine, ein) mi határozó nélkül fordítjuk; ich habe einen Löwen gesehen = oroszlányt láttam. Mégis az ennek megfelelő egy szinte mint a' heber: echad fordul elő, főleg elbeszélésekben, határozatlan mutatóúl; p. o. ein Prophet: egy próféta; nabi echad (propheta quidam). — Egy kutya darab hust vitt egyszer mészárszékből, nem pedig: egy kutya egy darab hust vitt egy mészárszékből.

A' magyar tehát azon esetekben teszi vagy hagyja ki az izkét (határozót), mellyekben a' heber, német stb; de nem általán 's minden különbség nélkül.

I. Az izke nyelvünkben rendszerint nem áll:

1. A' személyek (kereszt- 's vezeték-, p. o. János, Gyula, Deák, Klauzál stb), világrészek (Európa, Ázsia stb), országok (Magyarhon, Magyarország, Helvetia, Sardinia, Italia stb), megyék

(Bihar, Gömör), környékek (Csaló-, Rába-, Muraköz), városok (Bécs, Pest, Buda), várak (Visegrád), faluk (Szerdahely, Abony, Királytelek), puszták (On-dód) stb tulajdon nevei előtt p. o. Columbus Kristóf találta fel Amerikát; Pesten jártam oskolába stb.

J e g y z e t. A' személyek tulajdon nevei köz nyelven gyakran izkével fordulnak elő: a' Józsi, a' Károly, a' Pázmán. A' görög nyelvben is nyernek néha articulust a' tulajdon nevek: *Πλατων* és *ὁ Πλατων*. Következő esetekben pedig mind szói mind írói nyelven izkével fordulnak azok elő: a) ha a' tulajdon név több személynek tulajdonítottatik; p. o. mostani időkben ritkák a' Platók, Cicerók. b) ha előttök birtokos vagy mutató névmás áll különböztetés végett, vagy midőn megvetést, fenyítést, barátságos megnevezést kifejezőleg szólunk; p. o. az én Jánosom; azt a' Jánost egyszer emberségre tanítom; annak a' B—nek mindig valami kifogásának kell lenni. c) ha társnévvel állnak a' beszédben; p. o. a' híres London Anglia fővárosa; a' szerencsétlen Belizár, a' vak Homér stb; de ez esetben is elmarad az izke, ha a' társnév ismeretes és annyira szokott, hogy a' tulajdon névhez mintegy mivoltosan látszik tartozni; p. o. nagy Sándor, sz. András, kopasz Károly, vak Béla; nagy péntek, nagy hét stb.

2. A' hónapok, napok, ünnepek nevei előtt (ez eset egy az előbbivel), p. o. majust, juniust Priznicznél töltém; karácson't Krisztus születésének emlékére üljük; husvét változó ünnep; huszagyókor vége a' farsangnak; keddre várlak stb.

J e g y z e t. Ha társnévvel köttetnek: ezek is felveszik az izkét: p. o. a' tavali majus nagyon hideg volt. l. a' fönt. jegyz. c) al.

3. Átalán azon tárgyakat tovább meghatározatni nyelvünk nem kívánja, mellyek máshonnan már eléggé meg vannak határozva, ismertetve, kimutatva, vagy magokban elég ismeretesek (allgemein bekannt). Illy meghatározás hozatik a' mondatba:

a) a' felhívás által; p. o. igyál ökör! tóvíz; Egek! stb; a' felszólításoknál ismerjük, látjuk azt, a' kit megszólítunk.

b) a' birtokragok által, mellyek személyes névmások (igy határozó ragocskák = Bestimmungssylben) levén, meghatározzák a' birtokost; p. o. nem kertedben termett e' virág; apám eladta lovait (n. az apám a' lovait) stb.

Mégis helyesen áll az izke ezekben: minden botnak végén a' feje; jó asszonynak boldog a' férje stb. Illy mondatokban a' birtokragos név az alattomban értendő létigére következik.

1. Jegyzet. Ha a' birtoknév előtt a' névmás kitétetik, kitétetik az izke is; p. o. az én szolgám, a' ti kertetek. Hajdan ez esetben is elhagyták; p. o. Tehát Nabukodonozor király megharagvék mind a' földre, és eskevék ő országára, és ő székire, hogy ő magát megdiadalmazná mind e' vidékekről. R. m. Nyelvemlékek. 1. köt. a' Bécsi m. codexben. Judith. 1. fej. 12. lap.

2. Jegyzet. Ha mind a' birtokos mind a' birtoknév kitétetik: ekkor a' birtokos előtt álló izke csak a' birtokosra mutat, a' birtoknév ragja által különben is meg levén határozva; p. o. a' kelet népe, az ur angyal, a' király embere. Ezért nem tétetik izke a' birtoknév elibe, ha ez áll elől; p. o. népe a' keletnek, embere a' királynak.

c) A' nevek, ha cziműl állanak (könyvek,

értekezések stb felett) ez által egyéb tárgyaktól meg levén különböztetve, nem kívánják az izkét, p. o. Aurora, Dalhon, Hirnök, Jelenkor, Pesti Hirlap, Magyar Grammatica, Első rész, szakasz stb.

d) Ezen névmások: valaki, valami, valamely, valamellyik, néki, némelly, néhány; akárki, akármi, akarmelly, akarmellyik, senki, különféle, mivel alapértelmöknél fogva határozatlanok — ezek pedig: ennyi, annyi, — mivel ugy is kimutató értelműek (aznyi, eznyi): szinte nem veszik fel az izkét. A' kérdő névmások sem engedik magok elibe tétetni az izkét; p. o. mi az? könyv! — kik vannak künn? emberek; 's ebben különböznek a' visszatérő névmásoktól (a' ki, a' melly), ámbár ezek elől is elmaradhat az izke, ha az értelmesség megengedi; p. o. az a' férfiu, ki engem nevelt, hálámra érdemes.

1. Jegyz. Általános szabályúl lehet tenni, hogy az: én, te, ő személyes —, úgy a' ki, mi, és melly visszavivő névmások 's a' főnevek elibe, kivált ha ezek a' hirtokos névmást vevék fel ragúl (l. e. §. 3. sz. b) alatt) nem tétetik, ha csak az „azon, ezen“ mutató névmás eszméje, vagy egy szélésb értelmet rejtő kifejezés szorosb meghatározása szükségkép meg nem kívánja — mond a' nyelvtudományi kalászok szedője (Jászay) a' Münchener Codexből. „Hol vagyon ki született zsidóknak királya. — Hirdessétek meg Jánosnak, mellyeket hallottatok. — És elvágá ő jog fülét.“ l. 1840-ki Athaeneum 6. sz. 85. h.

2. Jegyzet. Ha a' kérdő névmásokra magán álló személyes névmással felelünk: kitétethetik az izke; p. o. kié ez a' ház? az enyém, a' tied, az övé; de el is maradhat. l. b) alatt.

e) A' rendszámok is elég mutató ('s kimutató) erővel bírván, nem kívánják magok elébe az izkét szükségképen; p. o. én Jánostól ötödik vagyok, vagy az ötödik vagyok; — a' sarkszámok sem kívánják; p. o. két szökött katonát megvesszőztek; 's ha ott áll előttök az izke: demonstrativ értelmű, p. o. a' két szökött katonát megvesszőzték (die zwey, und nicht jene).

f) A' határozók elöl is elmarad az izke; p. o. tegnap nem leltelek hon stb; de a' határozatlan értelműek felveszik; p. o. mint vagy? a' mint vagy: a' hogy(an) látod; a' mint, a' minap, a' mennyire stb. Azonban azok elibe izkét tenni, mellyek határozatlan értelműkből ki nem vetkeznek, nem szabad.

g) E' szó: Isten, mint egyetlen tárgy magában eléggé ismeretes 's határozott, 's ezért előle elmaradhat az izke; p. o. Isten teremte az eget, földet 's mindeneket; monda Isten: legyen világosság stb. Mégis köz nyelven többnyire izkével fordul elő; p. o. az Isten mindenható, megver az Isten, az Isten atyánk stb; 's ezen csak némelly szólásmódokban, 's a' köszöntés formularjaiban találjuk a' nélkül; p. o. Isten verjen meg, mentsen Isten, Isten hozott, Isten veled, Isten úgy segéljen. Többire a' mythologiai istenkékre nézve, ezeknek ellenében megkülönböztetésül mondathatik: az Isten; vö. heber: יהוה , gör. ὁ θεός , der einzige wahre Gott.

II. Az egyes esetek közül, mellyekben az izke kitétetik, ezeket említjük meg:

Áll ez:

1. A' nemzetek nevei előtt, ha azok gyűjtő értelemmel (collectiv Bedeutung) az egészet jelelik; p. o. a' török, az orosz. Így a' ném. der Russe, der Türke, 's heber: ha ibrim = a' zsidók, die Hebräer stb.

2. A' köz nevekből lett tulajdon nevek előtt, minők: az oktalan állatok-, hegyek-, erdők-, folyók-, tavakéi; p. o. a' villást igába fogta béresem (ökröt); a' csillag (ló) telivér; a' Gellért (hegy) egy sz. férfitól vette nevét; a' Balatonból (tó) nyerjük az izes fogasokat; a' Bakonyban (erdő) sok makk terem; a' Dunán (folyó) gőzösök járnak stb.

Jegyzet. Az oktalan állatok, hegyek, erdők, folyók, tavak nevei többnyire köz (appellativa) vagy kölcsön vett tulajdonnevek; p. o. a' Gellért (hegy) szent Gellérttől; 's némelly okra nézve ezeknek sajátívá tétetvén különböztetés végett izkével kívánnak határoztatni. Így a' lovak nevei: ráró (sajátlag = sas), szürke (fuscus); az ökrökéi: kajla (saj. curvus, inflexus, inflexorum cornuum), villás (furcatus); az ebekéi: fecske (hirundo, a' sebesen futó ebnek, agárnak neve), bodri (crispus); a' folyókéi: Zagyva (elegy-belegy, zavaros); a' hegyekéi: Vértes (loricatus) stb mind annyi köz nevek. Ugyanezen okból tétetik articulus a' heberben is a' folyók 's hegyek tulajdon neveihez: ha libanon (saj. Fejérhegy, der Weissberg), ha jor = Nilus (saj. folyó, Strom) sőt néha a' várasokéi elibe is: Hai (Ai = kóhalom). Ezen alapon épülnek a' nyugati nyelvekben is a' die Neustadt, zum Kiel, le Havre, in der Eisenstadt, szólásformák.

Többször a' magyar a' határozó izkét soha sem teszi határozatlan értelmű szókhöz; de a' magyar sok olyast határozottan gondol és mond, mi más

nyelvekben határozottan nem mondathatik. Főleg ez előfordul: a) a' hasonlításoknál, miután hasonlítás csak eléggé ismert dolgokhoz tétethetik; p. o. fürge, mint a' csik; sebes mint a' szél; fejer mint a' hó stb. b) némelly elvont neveknel, p. o. a' szerénység illik az ifjúsághoz; épen mint a' francia: la modestie convient à la jeunesse; hol a' németek articulust nem tennének. Azonban ezek mind arra mennek ki, hogy az izke (mutató, határozó) csak általán ismeretes tárgyakhoz függesztessék.

4. §.

A' BIRTOKVISZONYRÓL.

A' független birtokos (é) akkor használtatik, ha az előtte v. utána fekvő birtokra kihatás, kimutatás (é = ő = ille) történik; p. o. ez a' pénz Ferenczé; Istené a' dicsőség.

Midőn a' biró 's birtok határozottan kifejezve elválhatatlan összefüggésbe jőnek: a' birtoknév az e, a, ja (=ő) eredetileg mutató erejű raggal, a' birtokosnév pedig a' n a k, n e k *) kötést jelentő

*) Hogy a' nek, nak, v, neg, nag-ban a' kötés értelme eredeti: kitetszik következő összesorolásból: heber *anak* (per ain) = torque seu collari ornavit, quod proficiscitur a potestate strangulandi (kötés) 's vele szomszédos gyökök: *anak* (per aleph) = *angi* (szorongattatni) hanak ném. *nacken* m. *nyak* 's ném. *die Anke*; továbbá gör. *ἄγκυ* lat. *angustus* ném. *enger*, *Angst* (szorultság) lat. *nec*-to m. *neg* v. *meg* (kötsző) áttéve: *emg* v. *img* = *üng* = *imeg* = *ümög* (a' ruházatok nevei általán a' kötéstől neveztetnek; vö: *perizoma* = körülkötő) stb. stb. Többire e' kötést jelentő győ-

szócskával ragoztatik, miszerint e' példa: István-nak embere, sajátlag = homo (ember) ille (e) sc. Stephano (István) nexus, adnexus (nak) = ad eum pertinet, in illius possessorio est.

Erről a' következőket jegyezzük meg:

1) Ha két főnév úgy áll a' beszédben egymás mellett, hogy egyikhez (bíróhoz) a' másik mint birtok tartozik: mind annyiszor a' birtokoshoz a' *nak nek* ragasztatik, a' birtokhoz pedig a' birtokragok a' (személyes névmás kiholt formái) függesztetnek, akár előtte akár utána álljon ez a' birtokos névnek; p. o. a' királynak embere, embere a' királynak.

Jegyzet. A' birtokosrag (nak, nek) ellipsist szenvedhet; a) p. o. hallom az Isten igéjét (Istennek); ki tudja a' világ (nak) végét? b) mi szükségkép megtörténik, ha több birtok van egymástól függésben, v. is: ha a' birtoknak magának is birtok tulajdoníttatik. Ha kettő a' ragos név: az első; ha három: a' két első szenved ellipsist; p. o. a' város (nak) lakosainak száma; a' császár (nak) népe (nek) vitézségének dicsérete. c) ha a' birtoknév tulajdonító ragot nyer; p. o. engedelmeskedjél atyád (nak) parancsának; d) midőn a' várasok, folyók, tavak, he-

kérszó a' birtokoshoz tartozást (Angehörigkeit), a' birtoknak ahhoz köttetését fejezván ki, a' magyar épen azt mondja, mit a' heber a' lameddel (ל) 's a' gascognei e' szólásban: la fille à Mr. N. t. i. melyekben a' hozzá tartozás fejeztetik ki, ellenkezőleg azon szólásmóddal, miszerint az írói nyelven: la fille de Mr. N. a' származás jelentetik. A' későbbi nyelvek indulnak ki ez utóbbi fogalomból az ó d e-jökkel.

gyek stb nevei appositionban állnak; p. o. Pest városa, a' Balaton tava, a' Duna vize, a' Karpát hegye.

Ellenben ellipsisnek helye alig van: a) ha a' praedicatumul álló birtoknév mindjárt a' subiect nevező után áll; p. o. az ember Istennek képe; a' heverés a' szegénységnek barátja; a' nemes szív az okos gondolkozásnak bizonyos jele; b) ha a' birtoknév nyomosítás végett elibe tétetik a' birtokosnak; p. o. embere a' királynak; foglalja a' könyvnek. c) ha a' birtokos és birtoknév közé több szó betoldatik; p. o. azon gyermeknek, kiről tegnap szoltunk, tanítója. d) ha a' birtokos előtt mutató névmás (ennek, ezeknek) tétetik; p. o. ennek az embernek jósága: ezeknek a' virágoknak szépsége.

2. Jegyzet. Ha több szó egymás után birtokosként áll (nak, nek-kel): ekkor elég azt az utolsó mellett meghagyni; p. o. márványra méltó nyilatkozásai a' hazafi erőnek, elszánás- 's önfeláldozásnak. De itt vigyázni szükség a' hangrendre, hogy a' n a k több előre bocsátott magas hangú szóhoz ne vonattassék (a' n e k viszont mély hangúhoz), különben az e' rövidítéssel elérni kívánt cél—kedveskedés a' fülnek—el nem éretnék. Azonban erre, 's átalán minden illy összevonásoknál legcorrectebb iratainkban is kevés az ügyelet.

2. A' birtoknév rendszerint a' birtokoshoz, mint subiectumhoz köttetik; p. o. Isten szava, halál fia stb. — Néha mégis a' birtoknév az előtte álló főnévre (birtokos) mint tárgyra (Object) irányoztatik; p. o. a' király félelme *), (a' királytól való félelem = a' király a' félelem tárgya? vagy a' király szívében a' félelem, ő maga fél?) Mehemed Ali' letétele; Győr ostroma; Buda visszavétele; Isten imádása (Isten az imádás tárgya).

*) A' latin metus, és iniuria, heber: emath melech, e' fogalmaknál épen így fordulnak elő.

Jegyzet. Ugy látszik, az átható cselekvést jelentő főnevek mint birtok lelketlen dolgokhoz köttetvén, miután ezekhez cselekvés nem tartozhatik, ezekre inkább mint tárgyakra irányoztatnak; p. o. kövek elhányása (kövek az elhányás—actio—tárgyai), ház elbontása stb. Lehet-e ezen egy szenvedő főnévvel mindig segíteni? Nyelvünk a' szenvedő formákat nem igen tűri.—Többire a' jó stylist a' kétértelműséget itt is el fogja kerülni.

3. Két főnév a' birtokviszony kifejezésének szabálya szerint összeköttetvén, néha appositio helyett áll; p. o. a' Duna vize, Győr városa, October hava, Buda vára. Ezeket így lehet feloldani: a' Duna, melly víz; Győr, melly város stb.

Jegyzet. A' lat. classicusoknál is fordul így elő: Cassius est in oppido Antiochiae, e' helyett: in oppido Antiochia. Cic. ad Att.

4. A' birtokviszonyról még ezeket is megemlítjük a) ezek: atyafi, hazafi, háznép, szívfájás, névnap, birtokviszony értékével vannak összekötve 's elő is fordulnak így: atyámfia, hazámfia, házamnépe stb; b) nyomosítás végett ugyanazon szó megkettőztetve jó néha elő: erőnek erejével vitte el; butáknak butája; c) a' birtokosnév néha csak alattomban értetik. Ez megtörténik főleg α) a' sark-, és rendszámok után e' szókkal: év, hó, hónap, hét, nap, éjszaka, óra; p. o. harmadik éve, hava, napja (annak) hogy stb. β) a' mértékek neveivel; p. o. hogy a' bor? akaja, iczéje 10 forint, krajczár stb; γ) ezen eseteken kívül is; p. o. hogy elfelejtkezteél rólam, jele (annak) hogy könnyen élsz; én nem vagyok oka (annak v. ennek a' mi t. i. alattomban értetik) stb.

5. A' birtokviszonyhoz soroljuk ezen észrevételt is: Ugy látszik, a' birtokrag mineműséget is jelent. 'S innét volna értelmezendő azon tűnény, miszerint birtokos nélkül is fordul elő a' birtoknév; p. o. buzája, embere, katonája válogatja, azaz: minemű a' buza, ember, katona (l. debreczeni gramm. 194. l.). Ha jól látok: itt a' birtokrag egy azon képzővel (ő, ű, ú. l. 2. §. 4. szám a.) 's maga az ő = ille; melly főnévhez ragadván mineműséget jelent; p. o. szép arczú, kökény szemű v. szemő. Több nyelvben, ha társnév főnév által közelebbről meghatároztatik, ez a' genitivusba (melly egy a' mi birtok-esetünkkel) tétetik; p. o. tristis animi, traurigen Herzens, agmej nephesch; bús lelkű, kedvű.

5. §.

A' NEVEK ÉRTELMEZŐ SZERKESZTÉSÉRŐL

(appositio).

Ha két név úgy állítatik egymás mellé, hogy egyik (melly rendszerint hátul áll *) az elsőnek felvilágosítására, értelmezésére szolgál: appositio támad. Ez megtörténhetik a) csupasz nevekkel, ha t. i. név névnek értelmezésére szolgál; jelesül: α) főnevekkel, p. o. Ferencz király, István takács, Gábor diák, Miklós herczeg, Pál apostol stb. β) társnevekkel, ha t. i. társnév hozatik a'

*) Az appositióban a' fölvilágosításra oda vetett név (das bestimmente Nomen) rend szerint hátul áll; áll azonban elöl is, 's úgy látszik: ide összetett szavainknak nagy serege tartozik. Illyenek: a' szűz leány, özvegy asszony is stb.

mondatba a' főnév értelmezésére; p. o. bort jót igyál, vizet pedig friset. b) Sőt egész mondat is állhat appositióban; p. o. a' felhők, a' tenger gőzölgései, a' légben uszkálnak.

Jegyzet. Az appositiót ezekkel lehet feloldani: ki, melly, ez, az; p. o. Ferencz, ki király = qui rex est stb; leány, ki szüz; asszony, ki özvegy; a' felhők, mellyek a' tengernek gőzölgései stb.

6. §.

A' TÖBBES SZÁMRÓL (de Plurali).

Ennek képzője nyelvünkben (k, ak, ek, ok, ök) sajátlag, 's eredeti értelme szerint kötést jelent *), melly épen azért vétetik fel a' többes képzőjeül, mert két vagy több fogalmat összeköt. Igy: ember-ek, sajátlag: nexus (pluralitas) hominum. Igy a' kötés fogalmából fejlődött ki a' többség. Erre nézve:

*) A' többes ragaszték összevethetik ezekkel: *i'-tat* (belé köt, helyez), *ak-aszt* (kötést tesz), *ik-er* (ik-jer v. gyermek = proles nexae, iunctae = Zwillinge) lat. *que* (= ke = kue = que kötszó) 's a' kifejlődés ezen útján m. *kéve* (ke kue = kve = kéve); vö. heber: *alummah* = manipulus frugum, merges a rad. *alam* = ligavit; továbbá: *káva*, kútkáva heber: *kavah* congregavit = vizgyűjtő, *ik-ább*, vagy beszökelvén az *n* (vö. sacer sanctus) = potius (a' sokaság, bőség értelmével) stb. Más oldalról e' gyökök családjához tartoznak: *iga*; vö. *iugum* a *iungendo*; *ig* határvető, mellyel a' haladás elzáratik (kötés fogalma); vö. terminus; *ige* a) p. o. egy ige fonal = egy kötet, b) verbum; vö: terminus (és a' sermo dissero gr. *ἔργον* sőt a' heber: *dabarban* is a nectendi, serendi értelem eredeti. L. Gesen. Lex. Man); a' határozó végzetű *ig-en* nimio pere, valde (többség, bőség fogalma) 's végre az *ög*, *eg*, *og*, g gyakorlatos igeképző (p. o. csep-eg), mellyben szinte a' sokaság, bőség, többség fogalma vagyon. (l. 15. §.)

1. Nem függed olly nevekhez, mellyeknek
 a) olly igen sajátja az egység, hogy többség fogalma hozzájuk nem fér, minők: Isten t. i. az igaz Isten (többsben a' mythologiai Istenkéket jelenti), mindenki, kiki (unus singillatim) 's átalán a' demonstrativ végzetű nevek: szebbik, jobbik, egyik, némellyik stb. b) olly nevekhez, mellyekkel csak egy tárgyat szoktunk megnevezni, minők a' tulajdon nevek (l. 3. §. 1. és köv. szám alatt).

1. Jegyzet. A' testnek tagjait, a' párosokat is, mint egy célra alkotvákat, egységnek veszi a' magyar, mi kitetszik a' félszemű = monoculus; fél vállról nézni, fél kézzel vinni valamit stb. szólásmódokból. Ennél fogva nem szükség azokat többsbe tenni, 's a' köztünk megfészelt nyugati nyelvek utánzására mutat, midőn többsbe tétetnek; p. o. lábbal tapodta, saját szememmel láttam, nem: szemeimmel, oculis, mit meinen Augen; haját nyireté le, nem: hajait = suos capillos és seine Haare utánzására.

2. Jegyzet. Az összefüggésben lévő anyagokat, kelméket stb is örömet egységnek (als eine Einheit) gondolja a' magyar 's ugyanazért ezek többnyire csak egyes számban fordulnak elő. Illyenek a) az ételek, italok, 's átalán a' folyó anyagok nevei: lencse, borsó, káposzta, kenyér, víz, ser, must, vér, lé, leves. Ich esse Linsen, Bohnen = pisa, fabas comedo = lencsét, babot (n. lencséket). b) a' növények nevei: buza, rozs, árpa, kender stb. c) azon anyagok nevei, mellyek összeítő mértékkel adatnak: szilva, alma, cseresznye; d) mellyek fonttal méretnek: hus, liszt, ezüst, arany; e) szövetek, mellyek rőffel méretnek: posztó, flanel, gyolcs, crepp stb.

De mihelyt a' tulajdon neveknél több egyedet fog-

lálunk egy név alá (3. §. 1. a) alatt a' jegyzetben) 's ez összefüggő anyagoknál, kelméknél egyes darabokra gondolunk: legott többesben állhatnak; p. o. éljenek a' Pálok stb; borokat vettem; a' vizek kiáradnak; aranyokat adott jutalmúl; szép esők, harmatok járnak.

Megjegyezzük itt azt is, hogy a' vetemények nevei (buza, árpa, len, kender stb) egyes számban a' magról (de granis) v. magáról a' növényről, többesben a' bevetett földekről (több darab földről) értetnek; p. o. a' buzákat, rozsokat, zabokat elverte a' jég; a' kenderékbe megyek nyulászni.

2. Nem függed olly nevekhez, melyekben a' többség fogalma némikép már előlegesen megvan, minők a' gyűjtő és számnevek (colectiva et numeralia); p. o. falka, csorda, sereg, pár stb hat, nyolcz, száz stb és a' bizonytalan számot jelentők: sok, több, néhány, elég, kevés, meny-nyi stb.

1. Jegyzet. Ha a' gyűjtő és számnevek társnevűl állnak: utánok a' főnév, és az ige egyes számba tétetnek; p. o. nagy sereg marha hajtatik a' vásárra; pár alma hullott le a' fáról; két garas, száz forint nem sok pénz stb. Magán állva, ha egységet jelentenek, felveszik a' rendes többest: seregek, falkák stb; Rotschild nem százakkal ezerekkel, hanem milliókkal bir.

2. Az egyek a' szoros összeköttetés (l. a' többes képző eredeti jelentését), barátság jelelésére használtatik; p. o. Pál és Péter egyek = sunt intimi, ^lintime nexi (ek) = amici; vö. heber: echadim, lat. uni = iidem (in unum coniuncti, uniti) mint Cic. pro Flacco. 26.

3. A' határozatlan számot jelentő: sok, több, kevés stb is fordulnak elő többesben (sokaknak, sokakat, sokaktól stb, keveseknek, kevesekről, keveseknél stb); de ritkán és szokatlanúl a' többes nevezőben (sokak, többek);

ez esetben határozó végzettel fordulnak elő = sokan vagyunk, többen voltunk. L. 8. §. 5. sz.

A' pluralban fekvő többség (Mehrheit) fogalma időjárástól egyéb rokon viszonyokra is átviteték, jelesül a) kiterjedésekre α) térben, p. o. fény = lux undique diffusa; világosság β) időben, p. o. élet, természet; b) tartós állapotokra, erények- és vétkekre; p. o. szomj, éhség, kedv, becsület, boszu, harag, akarat. Ide tartozik az elvont értelmű *ság, ség*-gel *) képzett szavainknak nagy serege is: férfiaság, barátság, szolgaság, ifjúság, öregség stb. melyek közül keves, s ekkor is több egység fogalmával, fordul elő többesben: mulatságok, méltóságok stb. c) nagyságra, jelesül az erőre s uraságra vonatkozólag: erő, hatalom (hatalmak, hatalmasokat, egyes fejedelmek többségét jelenti).

A' pluralis maiestaticust legyen elég nevével említenem.

7. §.

A' HASONLÍTÁSRÓL (comparatio).

A' nevek hasonlításáról szólni nyelvünk grammaticájában részint a' szóképzéstanba (Wortbildungslehre), részint, a' mennyiben körülírás által történik, ide tartozik (l. a' m. nyelv alapvonalait a' III. sz. alatt). Mi itt azt, mit a' logica élesen különválaszt, összefoglaljuk.

*) A' *ság, ség* (tisztaság, ékes-ség) és szág (jó-szág) főnéval kötő ragok összesorolandók ezekkel: *sög* (süeg, süveg v. süveg) a) *μῆτρα* = fascia capitis; b) hajdan ez alakban fordult elő a' *söt* (etiam, immo) kötszó (l. 27. §.) *szeg* v. *szög* = a) uncus clavus, a' mivel valami összekötetik, b) *szög* = barna, a' kötés fogalmából eredvén a' fűdés-, takarás- 's borítás. Már látók, hogy a' kötés fogalmából kifejtett a' bőrségé, sokaságé is, 's maga a' *sok* is e' gyökök családjához látszik vonatkozni. L. egyébaránt Révai véleményét a' *ság ség* ragokról a' Nyelvtud. pályamunkák I. köt. 87. l.

Két vagy több név, ha bizonyos tulajdonsággal egyenlő mértékben bír, egyszerűn összehasonlíttatik, a' hasonlító *mint* vétetvén a' mondatba; p. o. ez a' ló olly szép, mint a' másik.

Mivel továbbá bizonyos tulajdonság egyik tárgynak inkább, mint a' másinak, néha mint sok, v. minden egyébként lehet birtokában, ezért a' nevek (főleg társnevek, részesülők, határozók, igen ritkán főnevek: emberebb, csodább stb), a' mennyire értelmök megengedi, a' hasonlításban egymás, vagy sok, vagy minden egyéb felett kiemeltetnek. E' kiemelésnek két fokozata vagyon (comparativus, és superlativus gradus).

1. Nálunk minden hasonlítás a' mint *) szócsonka segítségével történik, tehát a' kiemelve véghezmenő is, oda toldatván előbb a' bb (abb, ebb, obb, b) ragaszték a' tulajdonság nevéhez; p. o. Európa kisebb mint Ázsia.

*) A' *mint*, a' *mi* visszamutató névmásból, 's állapító *t* vagy *nt*-ből van összetéve; vö. gör. *ὅς*, melly a' relativ: *ὅς*-tól lat. *ut*, *uti*, sic *uti*, melly a' gör. *τι* relativtól tért át illy használatra. A' heber *כִּי* hasonlító képző is a' *כִּי* = *ki* lat. *qui* (*quae*, *quod*) névmásból véteték. l. Gesen. Lex. Man. sőt a' ném. *wie* is a' *was*, *wer* relativból. Erre nézve a' visszamutató névmás eredeti jelentéséből hasonlításra alkalmazzatván = *quo modo*, *wie beschaffen*. A' hasonlításban két tárgy értelmileg egymás mellé (vö. a' nál, nél jelentését a' 22. etym. jegyz.) állítatik 's a' visszamutató névmás által (*mi*) megállapíttatik (*t*, *nt*), hogy a' *mi* az egyiknek bizonyos, kisebb nagyobb mértékben sajátja (p. o. nagy, rút, veres), sajátja emennek is. János olly nagy mint Pál, v. János nagyobb mint Pál.

1. Jegyzet. A' *mint*-hez járulhat a' *sem* (mintsem) vagy helyette állhat a' *hogysem* ha a' comparativusra igekövetkezik; p. o. ő gazdagabb mintsem v. hogysem gondolod; a' nyereség nagyobb volt, mintsem (hogysem) reméltük. A' *mint* helyett állhat a' *nál nél* is így szerkesztve: Europa kisebb Ázsiánál; 's ha a' mint-re személyes névmás következik így: ő idősb nál-am, -ad, -a stb.

2. Jegyzet. A' hasonlítás ragasztékáról (bb) ezeket említjük meg: a) hozzá *ik* demonstratív szócska tétetvén a' kérdésben forgó tulajdonság egy bizonyos egyedre különösen (vorzugsweise) vitetik. Erre mutat az előtte álló izke; p. o. János a' nagyobbik, jobbik, szebbik, legjobbik fia N-nek (le plus grand); b) az *acska*, *ecske* kicsinyezővel végződő nevekhez járulván, ezeknek elejökbe tétetik: szép-ecske, szebb-ecske; jobb-acska stb. c) A' főnevekből ú, ű-vel képzett társnevek nem, hanem az előttök álló társnevek (ha ezek főnevek, szinte nem) veszik fel a' hasonlítás ragát; p. o. hosszú (hosszabb) nyakú, jó (jobb) szívű stb. d) hogy a' *sok* rendhagyólag hasonlítottat (több), legyen elég említenem.

2. A' kiemelés második fokát a' *leg* (melly nyomosítás = intensio végett megkettőztetik: legesleg) szócskával írjuk körül, ezt az első lépcsőhöz tevén, 's a' *között* utoljárót hozván a' mondatba; p. o. a' nap legfényesebb az égi testek között *).

*) A' hasonlításnál megjegyezzük, hogy annak eszméje a' tárgynak érzéki összev. egymás mellé állításából fejtett ki. Erre mutat a' *nál nél* a' hasonlításban néha előforduló ragok eredeti jelentése (l. a' 22-ik etym. jegyzetben); p. o. Péter nagyobb Pálnál; t. i. Pétert Pál *mellett* állva képzeljük, 's e' szerint tudjuk, értjük meg, hogy a' nagyság Péternek bővebb mértékben tulajdona, mint Pálnak. Így van ez a' superlativusban is, azzal a' különbséggel, hogy itt egy tárgy sok közé állítottatik 's a' tulajdonságnak, mely a' többivel is

Jegyzet. Ezek által: *igen, felette, rendkívül*, ha a' posttivus, 's ezek által: *mindeneknél, sokkal* ha a' comparativus elibe tétetnek, szinte körülíratik a' superlativus; p. o. igen kegyes, felette jó; ma rendkívül hideg van; mindeneknél kegyelmesebb; sokkal jobb ez amannál.

8. §.

A' SZÁMNÉVRŐL.

A' számnevek átalán társnév gyanánt használtatnak, p. o. hat forintja volt, mind a' hatot eljátszotta; de állnak főnévül is: hat huszas, egy tizes (2. §.).

Jegyzet. Több számnév összeköttetvén csak az utolsó veszi fel a' ragokat: ezer nyolcz száz negyven (edik-ben).

1. A' sarkszámok a' közönséges számlálásra használtatnak: egy, kettő, három, négy stb más-szor társnévül állnak 's az ige egyes számban áll velök a' mondatban; p. o. három házat vett, ökröt pedig hatot; két diák az oskolából kicsapatott *).

1. Jegyzet. Az *egy*-nek többféle használatai vannak:

a) előfordul mint számnév; p. o. egy krajczárom sincsen; b) mint határozatlan articulus (3. §. 2. jegyz.), c) mint nyomosító, p. o. becsületes egy ember; N. derek egy ifju (l. a' 6. §. 2. sz. alatti jegyz. is).

2. Jegyzet. A' *kettő* csak főnév után használtatik,

közösnek tartatik, bő v. nagy volta a' sok közt egy tárgynak, melly a' többi közül kiáll = exstat, heraussteht, ki-válólág tulajdonítatik. Vö. a' lat. egregius, eximius, 's a' superlativus szók eredeti jelentését.

*) Utánok a' visszamutató névmások többesbe tétetnek; p. o. két diákot az oskolából kicsaptak, *kik* azt megérdemlik, Nyugtatóvány száz aranyról, *mellyeket* felvettem stb.

előtte mindig *két* alakban fordul elő; p. o. két aranyon két rőf posztót vettem; hányat ütött az óra? kettőt.

2. A' rendelő számok is a' fent adott szabályt követik. Hónapok nevei mellett vagy előttök társnevről állnak (harmadik october, tizedik majus) vagy utánuk birtokviszonyban (per metonymiam, pars pro toto); p. o. october harmadika, majus ötödikén.

1. Jegyzet. Az *ik* végzet rendelő számoknál is, mint egyebütt kimutató (demonstrativ) erejű, 's ez különböztetésül szolgál a' rendelő és osztó számok között. Ebben például: *tizedik* része a' könyvnek, kimutattatik a' rész, melly a' kilenczedikre következik; ez pedig: *tized* része a' könyvnek, a' tiz egyenlő részre osztott könyvnek akarmelleyik részét jelenti. Egyébaránt, úgy látszik, e' pontos kifejezés nem felette régi a' nyelvben. „*Tizen egyed* kinja pokolnak“ mondatik Guary Miklós ur kéziratában. (I. Tud. Gyűjt. 1835. martiusi köt. 103. lap.) „Birván az időben a' romai pápaságot *harmad* Alexander pápa“ mondatik sz. Domonkos életében 1517-ből. „*Ötöd* esztendőben a' hónapnak *heted* napján.“ A' Bécsi m. Codexben. Baruch 1, 1. Ma is elmarad e' szóknál: nap, rész, fél, évi, magával, fű; p. o. harmad évi, negyedfű, hatod, többed, sokad magával.

2. Jegyzet. Mint más nyelvekben (lat. primus, secundus, ném. erster, e, s, fr. premier) miénkben is eltér az *első* és *második* a' rendszámok közönséges szabályától. A' szabályszerű *egyedik*, *kettődik* csak a' tizesek, százások, ezresek sorában használtatik; p. o. tizenegyedik, kettődik síb.

3. A' sokszorozó számok (egyféle, kétrétű, — rét = plica, duplex = duarum plicarum — tizes, ezeres) szinte a' kijelelt szabály szerint használtatnak.

4. Az osztás számok által nyelvünkben különfélekép fejeztetik ki: a) sarkszámok kettőztetésével; p. o. négy négy garast fizetnek egy napra a' munkásoknak; vagy határozó végzetű számnévvel: ketten ketten (vö. heber: schenaim schenaim = je zwey und zwey) mennek a' diákok, hárman hárman a' vitézek. b) a' fél szócskával a' felek és nemek felosztására; p. o. harmad fél ($3\frac{1}{2}$), negyedfél ($4 - \frac{1}{2}$) font hust vitetett ebédre.

Jegyzet. A' *másfél* eltér a' közönséges szabálytól; nem mondatik: *másodfél*, sem *kettedfél*.

c) A' rész főnévvel, a' töredékek jelelésére; p. o. három rőf posztót vettem, 's két harmad részt (részét egy rőfnek) v. két harmadot (kihagyatván a' részt); d) a' *kint*-tel; p. o. hármankint, négyenkint jőnek.

1. Jegyzet. Már megjegyzők, hogy a' számneveknek többes számuk nincs, 's az igét magok után egyes számba kívánják tétetni (6. §. 2. sz.); itt még megjegyezzük, hogy a' *só ső* végzetű rendelő számok tétetnek többesbe: első, utolsó stb, és hogy a' határozó végzetű számnevek után többesbe tétetik az ige, vagy praedicatum; p. o. hatan laknak e' házban; három ezerezen estek el az ütközetben. E' szabályt követik a' bizonytalan vagy határozatlan számot jelentő nevek is (sok, több, hány, néhány, valahány, kevés, anynyi, számos, mennyi stb); p. o. sokan mondják, kevesen hiszik; hányan estek el? mennyen (v. mennyien) vagytok? elegenden, sokan, többen vagyunk.

2. Jegyzet. Midőn a' szám csak felületesen (obiter = circiter, ungefähr, etwa) fejeztetik ki: a) a' *valami*, *mintegy*, *s:inte*, *körül* (circiter) szók vettetnek a' mondatba; p. o. valami ötven forintomat elvesztém, mintegy (szinte) huszan (husz körül) voltak stb. b) vagy két szám kötszó

nélkül szerkesztetik; p. o. nyolcz kilencz éve, hogy látam. Az *-ig való*, p. o. ezerig való 's a' *vagy-gyal* élés szokatlanabbak, 's ez utóbbi latinos; p. o. vagy száz forintomat vesztém el, aut v. circiter centum florenos perdidit.

B)

A' NÉVMÁSRÓL.

9. §.

A' SZEMÉLYES ÉS BIRTOKOS NÉVMÁSRÓL.

1. A' személyes névmások nevekhez függesztve, szinte mint a' heber suffixa nominum a' birtokos névmásokat képzik. E' birtokviszony a' név egyszerű ragozásával megtörténik, 's e' rag néha, szinte mint az igéknél is, hol a' személyeket jelelik, ismételve a' birtoknév előtt (soha nem utána, mi az igeszemélyekkel megtörténhetik, l. a' szórendben) kitétethetik; p. o. jószágom v. az én jószágom (lásd ez eseteket az ige személyeiről. 17. §.). Magányosan a' személyek nevei helyett állnak, 's nem csak a' sajátlag úgy nevezett személyekről használtatnak, hanem egyéb oktan állatokról, sőt lelketlen dolgokról is, eredetileg a' természet fiától minden dolog élő's cselekvő lénynek képzeltetvén (vö. a' tél jó, a' tűz éget stb); p. o. téged csaltak meg; ötöt jól megverték; küsd meg a' lovakat, 's vess nekik enniük.

Jegyzet. Néha a' személyes névmás pleonastice áll a' mondatban; p. o. irigylem sorsukat (nekik). Ha tulajdon akaratomat nem alkalmaztatod Isten tetszéséhez: ő megutál (téged) vagy ellent áll (neked) vagy veszni hagy (té-

ged). — A' személyes névmásokra gyakran a' *ki* következik: én, *ki* ezt nem tudom, róla nem is szólok. — Ámbár eléggé meghatározzák a' személyt, állhatnak utánok még is más nevek, appositíóban: én, az ur; én nyomorult; te bolond; neked, Eduard! a' boszu kezedbe fegyvert könnyen ad. — Az *én* egy sajátlag úgy nevezett főnévkint is vétetik 's ragoztatik (énem, éned, énje) főleg philosophiai nyelven a' lat. meum ego, ném. mein anderes Ich, der Werth seines lieben Ich utánzására.

Sajátlag a' *te*-vel kellene magankon kívül minden más egyedet szólítanunk, de ezzel ma már csak a' jó Isten felhívására, megszólítására, a' költészetben, és a' bizalom, vagy a' parancs, 's megvetés kifejezésére élünk; helyette a' társasági illem (convenientia) és udvariság más formákat hozott divatba, 's alkalmilag itt röviden a' czimzettek 's megszólítás formáit is megérintjük. A' megszólítás az egyed kereszt- (János! Teréz! stb) v. vezeték- (Megyery! Helmezy! stb) nevével, vagy a' rokonsági viszonyés kor- (apám, anyám, bátyám, öcsém, néne, hugom, ángyom, sógor, barátom stb), születés-, rang- és hivatal- (urfi, kisasszony, leányasszony, herczeg, gróf, titoknak! stb) névvel tétetik, de mind ez a' legnagyobb bizodalom és szeretet hangján; ezenkívül leggyakorlatosb az *ur* és *asszony* nevekkeli szólítás és czimzés. Ezekkel továbbá így élünk: a) pusztán állanak izkével meghatározva; p. o. lás-sa az ur! hallja az asszony! b) társnév tétetik elejökbe: kedves ur! nagy uram! édes asszonyom! nagy asszonyom! (ez hajdan főrangúak, ma tehetős polgáriak czime). Társnevek tétetnek ezek elibe is: édes apám! anyám! drága barátom! kedves urfi! kisasszony stb; c) az *ur* (uram), *asszony* (asszonyom) elibe tétetnek a' rokonsági viszony-, kor-, születés- és rangnevek, p. o. apám uram; (édes) anyám asszony; gróf ur; (kedves) titoknak, ispán, plebános ur! stb; d) vagy elejökbe a' vezeték (néha a' kereszt-név is) nevek tétetnek; p. o. Megyery (István) ur! Horváth Jánosné asszonyom! stb; e) vagy a' születéssel, rang-

gal, hivattalal összekötött czímek állnak előttök társnevűl: Felséges uram, asszonyom! (királyok- 's királynéké); kegyelmes (hercegeké); méltóságos, nagyságos (grófoké, báróké); főtisztelendő (főpapoké); tiszteletes, tisztelendő (alpapoké); tekintetes (megyei 's egyéb hivatalnokoké); nemzetes ur stb stb. f) főrangu személyek czimzésénél az ur's asszony helyett csak a' rangnév említetik: Felséges császár! császárné! kegyelmes herceg! méltóságos gróf! stb.

Továbbá: midőn egy abstract czimnévvel szólunk valamelly egyed felől, akkor e' czimnévhez a' harmadik személy ragát (a, e, ek, ok, ök, ük) toldjuk 's mind az egyes mind a' többes számban az ő-t teszszük elibe; p. o. ő kegyelme, ő nagysága, ő méltósága, ő herczegsége, ő cs. kir. főherczegsége, ő felsége, ő nagyságok, ő herczegségök, ő felségök.

Midőn pedig valamelly egyedet megszólítunk, ekkor az abstract czimnevekhez a' második személy raga függesztetik; p. o. kegyelmed, nagyságod (nagysád), méltóságod, herczegséged, felséged stb; kegyelmetek, nagyságtok, herczegségtok stb. Ez esetben is használtatik a' harmadik személy raga, de ekkor az ő elhagyatik; p. o. nagysága, herczegsége, felsége stb. Beszéd folyamában a' czimnevek elibe izke tétetik: a' méltóságos gróf, a' tisztelendő ur! a' tekintetes asszonyhoz rég nem vala szerencsém! stb.

A' *maga*-val is élünk megszólításra, de vele csak nálunk kisebb ranguakat szólítunk, 's így a' bizalom, néha a' megvetés hangján: kedves ur! én magát kérem; maga innen eltakarodjék stb. Ha a' *maga*-t ki akarjuk kerülni, ismételhetni az ur szót ighen: kedves ur! én az urat kérem. Efféle ismétlés helyett szokás lőn egy idő óta a' ném. Sie, fr. vous utánzására az *ön* v. *kegyed* szókkal élni. Ez utóbbi a' kegy-ből van képezve, vagy a' kegyelmedből összehuzva, valamint a' kelmek, kend, keed v. ked is, mellyekkel alrendű személyeket szólítunk.

2. a) Fenebb (e' czikk 1. sz. alatt) említők, hogy a' személyes névmások nevekhez kötve a' birtokos névmásokat képzik. Erről itt, mert nyelvünk különös sajátosságához tartozik, még megemlítjük, hogy szeretnek járulni: α) az indulatszókhoz, mellyekkel az ige számban és személyben egyez, a' nevek pedig marasztaló raggal állnak; p. o. örömében, bujában, haragjában sir; nevetőkben majd megpukkantak; β) a' czim- v. tiszteletnevekhez magunk megalázásának v. vonzalmunk tanúsításának jeléül; p. o. apám uram! Posgay uram! felséges urunk királyunk! barátom uram! nemes uraim, uraimék! stb. A' német is így szólít: mein Herr! 's a' fr. monsieur, monsieur! Domine mi! stb. γ) a' hasonlítás fokain álló 's egyéb demonstratív nevekhez (ik); p. o. szebbikét, jobbikát választom; mellyikét akarja az ur stb. δ) az árnevekhez; p. o. hat forintomban van, száz aranyába került. ϵ) a' személytelen (van, lesz, lehet) igék mellett álló birtoknévhez; p. o. van nekem pénzem; lesz neki annyi esze; lehet három ezer forintja. ξ) a' felkiáltásokban v. csodálkozásban: Isten-adta fattya! eb-ugatta számara!

b) A' magánálló birtokos névmások: enyém, tied, övé stb. közvetlenül név elibe soha sem tétnek. Így nem mondhatni: enyém atya; de így igen is: kié e' ház? enyém; ez a' ló tied; övé az a' pénz.

10. §.

A' MUTATÓ NÉVMÁSOKRÓL.

1. A' mutató névmások egy előttünk álló, vagy egyébkint ismeretes tárgyra mutatnak, a' tárgy egyszerűsége-, (az, ez, nyomosítva: imez, amaz, épen, szinte, ugyanez, az) vagy minőségének (illy, olly, illyes, ollyas, illyen, ollyan, illetén, ollyatán, nyomosítva: imillyen, amollyan, épen, szinte, ugyanillyen, ollyan) vagy végre mennyiségének (annyi, ennyi, nyomosítva: imennyi, amannyi, épen, szinte, ugyanennyi, annyi) kimutatása végett; melly kimutatásban a' mély hangzóuak (a, o) távolabb, a' magashangzóuak (e, i) közelebb fekvő tárgyra mutatnak.

1. J e g y z e t. Az *amaz*, *ama* egy általán ismert tárgyra is mutat; p. o. N. *ama'* hires szónok; *ama'* hires vitézről, Hunyady Jánosról olvastam.

2. J e g y z e t. Minthogy a' mély hangzóu mutató névmások távolabb, a' magasak közelebb fekvő tárgyra mutatnak; innét, ha két név helyett állnak, az elsőre mint távolabbira, mély, az utóbbira mint közelebbire magas hangzóu mutató névmással élünk; p. o. Bélának két fia volt, Cornél és Gerő, az katonává, ez pappá lett.

2. Az *az*, *ez* mutató névmás egyszerűn az előttünk ismeretes tárgyra mutat; p. o. azt már ismerem, ezt még nem láttam (értem p. o. Jánost, könyvet stb); azt akarom (a' mi t. i. szóban forog); ehez nem értek; apád beteg? az, v. nem az. Mászor a' kimutatott tárgy neve nyomban utána következik; p. o. az az ember ezt az asszonyt nem szenvedheti. — Az *illy*, *olly*, *illyen*, *ollyan* szín-

te ismeretes tárgyra mutat; p. o. illyent előttem ne beszélj; illyent akarsz v. ollyant? stb; de gyakran utána következik a' kimutatott tárgy neve is, fő v. társnév v. igehatározó; p. o. olly emberrel, mint ő, szólni sem akarok; ollyan ifjat (vagy nyomosítás végett utána vetvén az: egy-et, ollyan egy ifjat), minő v. millyen v. mint Gyula, ki ne szeretne? ollyan fejr mint a' hó; e' kép olly szép, hogy szebbet Raphael sem irhatna; ollyan szépen ír; olly soká késik, hogy már eluntam várni stb. Az *annyi*, *ennyi* is e' szabály szerint szerkesztetik: annyit ért hozzá mint hajdu a' harangöntéshez; annya van, mennyiből (v. miből) eléldégélhet; annyi kenyér ennyi embernek kevés!

1. *Jegyzet.* Az *az* néha alattomban értetik; p. o. a' mit a' szerencse nem adott (azt) el nem ragadja.

2. *Jegyzet.* Az előlutóljárók (viszonyragok 's viszonzócskák) elébe is tétetik köz nyelven mutató névmás; p. o. annál a' templomnál, a' megett a' ház megett. Irói nyelven ez esetben a' rövidítés így történik: e' helyett annál a' templomnál, a' megett a' ház megett mondatik: azon v. ama' templomnál; azon v. ama' ház megett. Régi iratokban gyakran csak: a' ház megett, a' templomnál sat.

3. *Jegyzet.* Az *az*, *ez* által kimutatott tárgy neve subiectum és praedicatum lehetvén, néha megtörténik, hogy ez is az is mutató névmás; p. o. ez az (értem p. o. a' könyvet v. a' kimutatott nevet is megemlítvén: ez az az asszony, celle est là). — A' mutató névmás kettőztetve (azaz) előre bocsátott szót v. mondatot értelmez, p. o. tedd szűdra ujjodat, azaz: hallgass.

11. §.

A' VISSZATÉRŐ NÉVMÁSRÓL.

1. A' ném. mich, dich, sich selbst, reflexiv névmásnak nyelvünkben megfelel a': magam, magad, maga *) stb, melly akkor használtatik helyesen, midőn a' cselekvő, 's a' cselekvés tárgya ugyanazon személy, máskép: midőn a' cselekvő személy visszatér önmagára; p. o. felakasztotta magát; haragszom magamra; látom magamat a' tükörben (nem mást); v. dologról: a' mágnes mághoz vonja a' vasat.

1. Jegyzet. Nyomosítás v. kétértelműség kikerülése végett mondatik: en (nen) magam, ten (nen) magad, ön (ön) maga, min (nen) magunk, tin (nen) magatok, ön (nön) magok; p. o. enmagam jövők megszélesíteni a' kártételt, (magam jövők, így is értethetnék: csak v. egyedül magam = solus et unicus jövők) = ego ipse. Régi iratokban olvashatni: minnen értem, tennen érted = propter me, te ipsum. Régi m. Nyelvmélekek. 1. köt. Bécsi m. Codex: önnön tölők (a se ipsis).

2. Jegyzet. A' *magam*, *ad*, *a* stb többféle használatai következő pontokra szoríthatnak: a) jelenti valami-

*) A' *mag-am* visszatérő névmás eredeti jelentése = medulla, semen (mag) 's egy a' heber: moach-kal = medulla, melly a' machach = medullusum fuit igétől vétetik. Ugyane gyökércsaláddhoz tartozik az ó-német: Mack, Macks = medulla, 's beszökélvén az r betű: Mark, Marks. I. Adelung Szótár. III. k. 73. I. A' lélek úgy fogatván fel mint a' testhüvelynek magva, medullája, a' visszatérő névmás erremutat, vagyis: a' dolog legbensőbbjére; vö. heber: nephesch = anima, suffixumokkal (naphschi, naphscheka) ego ipse, tu ipse. A' ném. Selb, Selber svec. *sjel* is egy eredetű a' Seele-vel. I. Adel. IV. k. 47. I.

nek egyedüliségét, egyetlen létét (allein). Illyenkor a' támadható kétértelműség kikerülése végett a': *csak* v. *egyedül*, néha mind a' kettő tétetik melléje; p. o. magam vagyok itthon (ich allein) v. csak magam v. egyedül magam vagyok itthon; két cigány legény hegedül, csak magam járom egyedül. b) hathatós kimutató, nyomosító erővel bir (vi pollet fortius demonstrandi); t. i. a' személy v. dolog egyszerű megnevezésén kívül annak legbensőbbjére mutatván, p. o. magát a' császárt láttam, v. a' császárt önmagát láttam; magáról a' dologról (de ipsa v. ipsissima re) máskor szólok; magam v. enmagam láttam = ego ipse vidi = medulla mei vidit. c) vele szólítunk a' harmadik személyben = ném. Sie. Maga volt ott = waren Sie dort? l. 9. §. alatti jegyz.

2. A' *magam*, *ad*, *a* birtokviszonyban is áll 's a' rája következő név, akármely személy legyen a' birtokos, a' harmadik személyragot veszi fel (a, e, ja, je); p. o. magam tapasztalása, maga házában lakik; vagy e' helyett: en(en) tapasztalásom, ten (en) tapasztalásod, ön (ön) tapasztalása stb is helyesen mondatik.

12. §.

A' VISSZAMUTATÓ NÉVMÁSRÓL (relativ pronomen).

A' visszamutató névmások (ki, melly, vagy: a' ki, a' melly, millyen, mi, a' millyen, a' mi) a' kérdőktől csak használatukra nézve különböznek t. i. mindig egy előttük v. utánok álló mondatbani névre, vagy névmásra (az, lat. is, qui, ném. derjenige, welcher), melly néha alattomban értetik, 's mellyel számban egyeznek, vonatkoznak, 's arra mintegy visszamutatnak, 's ezért áll

előttök az izke vagy határozó, melly mégis néha elmaradhat; p. o. a' vérszopó állatok, mellyek (v. a' mellyek) meleg tartományokban laknak stb.

1. Jegyzet. Hogy a' *ki* mindig lelkes, a' *melly* mindig lelketlen dolgokra mutatna, nem áll. Ezeket szónymozatilag vagy régi nyelvenlékeinkben, vagy végre a' köznyelven divatozó használatukban tekintvén, lelkes és lelketlen dolgokról egyaránt használtatnak: „Isa *ki* napon emdöl = qua die comederis“, áll az Allocutio funebrisben; mit ma így fordítanánk: a' *melly* (v. Káldy szerint: valamely) napon eendöl. I. Mos. 2. „A' földet, *kiben* születél;“ a' Bécsi magyar Codexben. Mégis a' *senki* = nemo (személy) és *semmi* = nullus, nihil (dolog: mi, v. *melly*) között világos különbség nyomán, jó lesz ezeket ezentúl is megkülönböztetnünk, mint már tevők eddiglen is.

1. A' *melly* és *mi* dologra vonatkoznak, de abban különböznek, hogy a' *melly* mindig nyilván kitett, 's előre bocsátott tárgyra mutat vissza; a' *mi* pedig egész mondatra, mellyben a' tárgy kitéve nincs, vonatkozik; p. o. a' ház, *melly* (n. a' *mi*) összeomlott; nekem nem tetszenek, a' *mit*-ket (nem: a' mellyeket) hallottam; nem igaz, a' *mit* (n. a' *mellyet*) mondasz.

1. Jegyzet. Azonban gyakran áll a' *mi* a' *melly* helyett; p. o. korunkban gunyolják a' lelkesülést, *mit* a' költész dala ihlet költészbe. — A' szerelembeni szüziség hiánya tán legjelemezőbb jegye azon polgárisodások- és literaturáknak, *mit* a' kereszténység meg nem tisztított. (Athenaeum)

2. Jegyzet. A' *melly* helyett áll a' *mellyik*, ha egy tárgyra mutatunk vissza több közöl (ik demonstrativ); p. o. ma lovakat vettünk, a' *mellyiket* én választottam, az legszebb. Többszben mégis *mellyek* 's nem: *mellyikek* áll;

p. o. e'lovak közül azok tetszenek nekem, a' *mellyeket* (n. a' *mellyikeket*) te választál.

3. Jegyzet. Több ugyanazon alaptárgyra visszavonatkozó, elvagdalt mondatcsoportokban nem szükség ezeket ismételni, mint a' francziában, elég ezeket kötszóval, v. e' nélkül is az elsőhez, mellyben a' visszamutató névmás áll, kötni; p. o. un auteur, qui sait bien sa langue, qui médite bien son sujet, qui travaille à loisir, est presque sûr du succès = az író, ki jól tudja nyelvét, jól megfontolja tárgyát, 's alkalmas időben dolgozik, majd nem bizonyos a' sikerről.

2. A' *ki* mindig, a' *mi* néha magánállva használtatnak; p. o. a' *ki* mit vet, azt aratja; a' *mi* áll társnév gyanánt is, p. o. a' *mi* jót vetsz, azt aratod. A' *melly* is társnévül állhat, mikor aztán helyette jól állanak: a' *micsoda*, a' *micsodás*, *bár-melley*; p. o. a' *melley* (v. *micsoda*) ostobának ismerem, semmi sem lesz belőle; a' *melley* (*bár-melley*) szegény vagyok, veled nem cserélek. Így használtatik a' *millyen* is; p. o. a' *millyen* ostobának ismerem, semmi sem lesz belőle.

3. A' *melley* a' főnévvel, mellyre mutat, ősze is vonathatik, mikor aztán a' mutató névmás (az, is qui) kimarad; p. o. azt a' könyvet, melyet tegnap vettem, elvesztém; v. a' *melley* könyvet tegnap vettem, elvesztém. Így össze lehet vonni a' *ki*-t is, mikor aztán a' *melley* áll jól helyette; p. o. az az ember, a' *ki* sokat beszél, vagy sokat tud v. sokat hazudik = a' *melley* ember sokat beszél, sokat tud v. sokat hazudik.

4. Mind a' *ki* mind a' *melley* egészen el is maradhatnak; melly esetben a' relatio jelelés nél-

kül marad, az utánok álló ige pedig részesülőbe tétetik, 's mint ilyen a' nevekről adott szabályok szerint szerkesztetik; p. o. az Isten megbünteti azokat, kik bünt tesznek = az Isten megbünteti a' bűntevőket; az Isten, ki mindent tud, megvigasztal = a' mindenttudó Isten megvigasztal; a' nap, melly elmúlt, nem tér vissza = az elmúlt nap nem tér vissza; olly beszédek, mellyeket a' hir hozott = hir-hozta beszédek. De hogy e' kihagyás megtörténhessék, a' relativ névmásnak nevezőben kell állnia, hova a' mondatnak adott egy fordulat által más esetből áttétethetik.

13. §.

A' HATÁROZATLAN NÉVMÁSRÓL.

1. Némelleyek közölök főleg önállólág határozatlan főnévként állnak: valaki, akárki, kiki, mindenki, senki, bárki, némelleyek, mások, az egyik, a' másik, egymás, mind, valami, akarmi, bármi, valamellyik, akármellyik, mindegyik, mindenik (l. ezt 2. §. 5. sz. d) alatt) némelleyik, valamennyi, akarmennyi; p. o. valaki kereste a' tyádat; látok valakit a' kertben; hallottál-e valamit a' dolog felől? nem kell kinekkinek hinni, v. mindenkinek; némelleyek azt állítják, mások tagadják; az egyik fél a' másiktól; akarmennyit ígér, még sem adom neki; nem hisznek egymásnak; valamennyivel szóltam sat.

1. J e g y z e t. A' *ki* így használva: ki nyer, ki vesz; szinte határozatlan névmás.

2. **J e g y z e t.** A' *senki*, *semmi* a' tagadó (nem, sem) és tiltó (ne, se) szócskákat vonják a' mondatba; p. o. *senki* nem (sem) tudja; *senki* ne (se) panaszkodik.

3. **J e g y z e t.** Némellyek ezek közül, főleg az *ike*-sek társnév gyanánt is állnak: p. o. egyik kéz a' másikat *mossa*. Ezek is: valami, semmi, valamennyi, p. o. *valami* bajom volt vele; *semmi* dolgom sincs veled; *valamennyi* rokona meglátogatta stb.

4. **J e g y z e t.** Midőn a' *valaki*, *valami* ('s *valamikor*) határozatlan névmások előtt a' *ha* kötszó áll, kimaradván a' *vala*, a' kötszóval összevonathatnak: *haki*, *hami* (*hamikor*); p. o. *haki* (*ha valaki*) ezt tagadja, mutasson ellenkezőt; *hamiben* (*ha valamiben*) kedvez a' szerencse, meg ne örülj. Faludy. A' jó király örömmel üdvözlöttek, *hamikor* (*ha valamikor*, a' *midőn*) megjelen nyilván népe előtt. Ez a' latin *siquis* (si aliquis), *siquando* (si aliquando) utánzására történik. — A' *vala-mi*-ben ezen eseten kívül is elmarad néha a' *vala*; p. o. a' ki mit (valamit helyett) keres, megleli; a' ki mihez szokott, el nem hagyja stb; (a' német *etwas* helyett is néha csak a' *was* áll, p. o. wer was sucht (für: wer etwas sucht) der findet es).

2. Ezek: valamelly, akarmelly, más némelly, némi, néminemű stb (einigen) főleg társnevekül használtatnak; p. o. akarmelly szerencsétlen történetből von az okos ember valamelly hasznot; némelly embereket a' szerencse, másokat tulajdon érdemök emel fel.

J e g y z e t. Fordúlnak ezek közül is elő némellyek főnevekül; p. o. az állatok közül némellyek szőrrel mások tollal fődvék.

14. §.

A' KÉRDŐ NÉVMÁSRÓL.

1. A' kérdő névmásokkal a) személy (ki, kicsoda) vagy dolog (mi, micsoda, melly) vagy ezek -

nek tulajdonságaik (milly, millyen) jelesül a' *mellyik*-kel, mert mutató erejü, csak egy személy v. dolog után, ezekkel pedig: *hány*, *mennyi*, a' személyek v. dolgok száma (quotitas 's quantitas) után tudakozódunk, kérdezősködünk.

Bővebb kifejtés kedvéért megemlítjük ezeket is: a) a' *ki* és *kicsoda* egy jelentésűek, valamint a' *mi* és *micsoda* is; de a' *kicsoda* és *micsoda* inkább ott ajánltathatik, hol az indulatot nyomósabban akarjuk kifejezni, 's ez erő a' *csoda* szóban fekszik; b) a' *milly*, *milly-en*-nel főleg a' dolog belső tulajdonságaira tekintve tudakozódunk; p. o. millyen könyvet vettél? (beltartalmát értvén); millyen embert választál barátodnak? millyen volt az idei aratás? c) mind a' *mi*, *melly*, *mellyen*, mind a' *milly*, *millyen*, csodálkozásunk kifejezésére is használtatnak; p. o. melly gyönyörű idő ez! milly édesen cserg a' patak! melly szépen zeng a' csalogány! mi érzéketlen hangon, milly pedantúl és szárazon van ez előnkbe táalva!

2. a) a' *ki*, *kicsoda*, főnév gyanánt használtatnak, 's főnévvel közvetlen összefüggésbe nem jöhetnek; p. o. ki az? kit láttál? Áll a' *mi*, *micsoda* is főnévül; p. o. minek ez? micsoda amaz? de ezek gyakrabban társnévül használtatnak; p. o. micsoda ember ez? mi szükség volt oda menned? b) a' *melly*, *mellyik*, *milly*, *mennyi* szinte társnevekül használtatnak; p. o. mennyi buzád termett? mellyik kalap a' tied? melly idő tájban kerestél?

Jegyzet. A' kérdő névmások össze is szoktak tétetni a' *féle*, *való*, *nemű* (v. *nő*) *kora* szócskával: *miféle*, *hányféle*, *mennyiféle*, *micsodaféle*; *mirevaló*; *minemű* v. *minő*, *micsoda nemű* (v. *micsodás*), *mekkora* stb. Ezek többnyire társnevekként használatnak, de jönnek elő önállólag is; p. o. *hányféle ételek volt?* *minő bor ez?* *micsodaféle állatok ezek?* *mekkora ház az?* — *mirevaló pénz ez?* v. *mirevaló ez?* *minemű ez?* stb. — Mind ezen kérdő névmások, ha elejökbe izke tétetik (a' *mennyi*, a' *micsodás*, a' *millyen*, a' *hány*, a' *mekkora* stb), visszamu-tató névmásokként használatnak, a' főnév tulajdonságá-nak, nagyságának v. számának jelentésére; p. o. *mennyi most ez a' pénz?* a' *mennyi* (v. *annyi*, a' *mennyi*) *tegnap volt*; *millyen posztót vettél?* a' *millyent kaptam* stb. (12.§.)

C)

AZ IGÉRŐL.

15. §.

AZ IGÉK HASZNÁLATÁRÓL ÁTALÁN.

1. A' magyar nyelv dicsősége az igékben mutatkozik. Ikeképzőkben szerfelett gazdag levén a' lélek legfinomabb, szellemibb 's élesebb különböztetéseire képes erőteljes igéket alkotni (l. *Hellen-magyar literatura*, a' m. t. társ. *Évkönyvei*. I. k. *Guzmicstól*). E' végett az igegyökerek, 's igeképzők alapértelmét szükség kitudni, mert ezen ismerettől függ nagy részt az igék helyes használata. Álljon itt erre egy-két példa:

A' *d* (ad, ed, od, 's odik, edik, ödik) *) kép-

*) A' *d* v. *ad* összesorolandó ezekkel: *idv*, *id-nep* (nap), *dió* (di, diu, dió), *aspirálva*: *had*, *hid* ('s *d* átmenvén *t*-re) *hit* stb; mellyek a' kötés értelmiből így értelmezendők: *had* = ne-

zó alatt a' szoros kötés eszméje vagy on. A' kötés értelme a' rokon zárás, rejtés, valaminek beljében létel kifejezésére használtatik. Innét fő- 's társnevekből ikes és iktelen benmaradó, másra ki nem ható (a' cselekvés belül záratik, quasi megkötöttetik, hogy benmaradjon) igéket képez; p. o. csavar-odik, komor-odik stb; (l. Nyelvtud. pályam. 1. köt. Nagynál. 123 — 127. l.)

Az *ódik*, *ódik* cselekvő igékhez függesztve szenvedőket képez, de csak akkor használhatókat, ha a' szenvedés nem nyilván külső ok által hozatik elő, hanem mintegy belsőképen 's belokokból származik, 's a' szenvedés külokaira nem ügyelünk. Innét kitetszik, mikor használtatik jól a' *győződik*, *csapódik* 's mikor a' *győzetik*, *csapatik* stb.) L. Magyar Helyesírás és Szóragasztás' főbb szabályai. 1838. 35. l.) Képeztetnek vele visszahatók is: megcsal-ódom stb stb.

A' g (ag, eg, og, üg, üget stb) képző eredeti jelentését l. a' szónyomozati jegyzetek közt 3. pont alatt.

2. Az átható (cselekvő 's míveltető) igék a' cselekvés tárgyához (Object der Handlung) *at*, *et*

xus personarum = 1) család, familia, 2) exercitus; hid = nexus asserum; hit = fides. Vö. lat. fides-ei = hit; fides-ium huros (kötés fogalma) hangszer; dió = nux = fructus, cuius medullae durissimo cortice sunt nexae, iunctae; vö. lat. nux és nex-us; az idv és id-nep-ben a' kötésből kifejtett nyugalom, csend, béke fogalma vagy on, tehát id-nep = ferria; vö. feriare = nyugalomnap, sabbath; idv = pax, salus (ez is a': sil = ehoz vonatkozik 's így benne a' csend, béke fogalma eredeti); idv-légy = idvez légy = pax tecum!

szenvedő ragot (accusativust) kívánnak függesztetni, e' ragozandó név az igével egy eredetű (accusativus suae originis; p. o. életet él; álmodik) lehetvén, p. o. vásznót sző, szövet; szőlőt szed, szedet; sokat ígér, keveset ad.

Jegyzet. A' szenvedő *et* ellipsist is szenvedhet; p. o. viganélem világom-at, míg virít ifjuságom; 's e' névmási szenvedő *engem(et)*, *téged(et)*, *magad(at)* igen gyakran; p. o. engem(et) kinevet; téged(et) szeret; jól érzem magam(at). A' *téged* tegető igéknél egészen el is maradhat, ezeknek alapértelménél fogva, miszerint t. i. a' személy (te) az *l* képző, a' szenvedő eset pedig az ige cselekvő jelentése által, különben is bennök foglaltatván, értethetik; p. o. holnap meglátogatlak (t. i. téged-et).

3. A' míveltető (factitiv) és szenvedő (passiv) igeék személy- és időre nézve néha megegyeznek. Ez esetben, a' kétértelműség elhárítása végett, a' nyelv azon módon különböztet, miszerint a' míveltető ige szenvedő (at, et, ot), a' szenvedő pedig távolító (tól, től) ragot kíván, vagy az *által* független névhatározót vonja a' mondatba; p. o. én Jánost taníttattam (factitiv), én Jánostól v. János által taníttattam (passiv).

16. §.

A' CSELEKVŐ IGE HATÁROZOTT 'S HATÁROZATLAN RAGASZTÁSÁRÓL.

Itt általános szabály, hogy: valahányszor a' mondat határozottan van kifejezve, mindannyiszor a' cselekvő ige határozottan, ellenkező esetben pedig határozatlanul kíván ragoztatni. Mindkét részre következő egyes eseteket emeljük ki:

1. Határozottan kíván az ige ragoztatni:

a) ha a' szenvedő eset előtt ott áll az izke v. határozó; p. o. a' könyvet forgatja (n. forgat); a' bort szereti (n. szeret).

b) ha az izke nincs ugyan a' szenvedő eset előtt, de épen azért nincs, mert különben is meg van az határozva (l. 3. §. 1. és 2-dik sz. alatt); p. o. Virgilt olvasom; szeretem Pétert; nem felejttem Pestet; Európát beutazta (n. beutazott); karácsont Krisztus születésének emlékezetére üljük (n. ülünk); hazáját szereti; idejét vesztegeti stb.

c) ha határozottan kimutató (ikes) nevek állnak a' szenvedő esetben; p. o. a' szebbiket választja; a' kisebbiket szereti; egyiket se' láttam; melyiket olvastad?

d) ha α) mutató (az, ez, azon, ezen, amaz, emez); β) birtokos (enyém, tied, övé); γ) visszatérő (magam); δ) vagy a' személyes (őt); ϵ) vagy végre e' határozatlan névmások: *egymás, valamennyi, mindnyájan* állnak a' szenvedő esethen; p. o. láttam azt az erdőt, melly.... ez a' kalap a' tied, nem láttad az enyémet?... nem dicsérem magamat; nem ismeri önmagát; tudósítsd őtet... gyűlölik egymást; valamennyit szeretem; mindnyájokat becsülöm.

1. Jegyzet. A' mutató névmás néha csak alattomban értetik; p. o. beszélük (azt) de nem hiszem (azt); főleg ha két ige egymásra következik, az elsőnél; 's ekkor a' második előtt ezen szócskákból: *hogy, hogyan, mi, mit, ki, kit, hol, hova, mért, mint, mikint, merre* egyik áll; p. o. hallottad-e (azt) mi történt? tudod (azt) kit gon-

dolok; gyanítom (azt) hol van; sejtem (azt) mért haragszik stb vagy ilyen fordulatokban: a' mint látom, nem ért a' dologhoz stb.

2. Jegyzet. Mondók, hogy a' mutató névmás szenvedője után határozottan kíván a' cselekvő ige ragoztatni; de figyelmeztetésül megemlítjük, hogy következő példákban: én azt főzök; a' mit te; ő köpenyét veszi, én is azt veszek magamra (ha mondod: *én is azt veszem magamra* — jelented, hogy azét veszed magadra); egyet (virágot) letörtem, 's féreg volt benne: ezt rejt a' szerelem is. (Kisfaludy Károly) stb az *az* nem mutató, hanem relativ jelentésű (ollyant, affélét); mi mellett a' mondat értelme határozatlan marad.

3. Jegyzet. Ha két szenvedő eset jó elő a' mondatban, mellyek közül egyik határozott, másik határozatlan: az ige e' v. ama' formába tétethetik, de a' szenvedő eset, melly e' formát elhatározza, mindig előtte álljon; p. o. egy katonát 's a' királyt látom; vagy: a' királyt és egy katonát látok; vagy: a' királyt látom és egy katonát.

2. Határozatlanul kíván az ige ragoztatni:

a) ha szenvedő eset elő sem jó a' mondatban; p. o. ülök, nevetek; magyarul tanulok; leszállok a' kocsiról.

b) ha a' szenvedő eset izke v. határozó nélkül áll; p. o. virágot szagolok stb.

c) ha az *engem engemet, téged tégedet, miniket bennünket, titeket, benneteket* állnak v. értetnek a' mondatban; p. o. engem keres, téged hí; Isten jóra int bennünket stb.

d) ha visszamutató névmások állnak szenvedő esetben; p. o. a' ház, mellyet építtetek; nem ő az, a' kit gondolok stb stb.

17. §.

AZ IGE SZEMÉLYEIRŐL.

1. Minthogy az igékben a' személy (személyes névmások által kiholt alakban) eléggé meg van határozva, azért a' személyes névmások az igék előtt (a' birtoknév előtt is, 9. §.) rendszerint elmaradnak; p. o. eszem, iszom, olvasok stb; mégis szükség ezeket kitenni: a) ha az ige személyére nyomaték esik; p. o. én tudom hogy... (én, a' mi engem illet); b) ha két személyről van szó a' mondatban; p. o. a' mit én tudok, azt ő is tudja; c) ha két v. több személy közt ellentétel vagy on a' mondatban; p. o. én keresem a' pénzt, te azt el-pazarlod; én dolgozom, te henyélsz. d) ha visszatérő névmás jó utánok; p. o. ti voltatok azok, kik.

Az elhelyezésről lásd a' szórendben.

2. A' harmadik személy néha személytelenül áll (impersonaliter); p. o. esik, dörög, illik, izlik, történék = es geschah; meleg van = es ist warm stb.

Sajátlag úgy nevezett személytelen ige (mint a' lat. *pudet*, *poenitet*) nyelvünkben nincs, hanem használtatnak így: mondatik stb.

3. Ha a' harmadik személy határozatlanul hozatik a' mondatba (*constructio impersonalis*); melly esetben a' latin személytelen szenvedővel: *fertur*, *dicitur* stb, a' német a' *man* szócskával (*man sagt*) él, nálunk az ige közönségesen a' többes szám harmadik személyébe tétetik: mondják, beszélnek, hiszik, tartják, szinte mint a' görög-

ben: *φασι, λεγονσι, πιστευονσι* 's néha a' heberben is; p. o. vajritzuchu = und sie holten ihn eilends = man holte.

Jegyzet. Itt alapúl e' szó fekszik: emberek (vö. a' ném. *man* eredeti értelmét a' *der Mann* 's heber: *isch* = vir, férfit mellé). A' heberben ez egyszer nyilván ki is tétetik: *lephanim beisrael cho amar ha isch* = olim in Israële ita dicebant (dicebatur). Nálunk is kitétetik; p. o. azt gondolná az ember; idővel mindenhez szokik az ember; de nem mindig; p. o. mondják, hogy a' békesség megköttetett; egyébiránt mindig ott értetik; p. o. mondják (t. i. az emberek) = *φασι* t. i. (*ανθρωποι*).

18. §.

AZ IGE MÓDJAIRÓL 'S A' MÓDOK HASZNÁLATÁRÓL.

Az ige állapotot v. hatást jelent, melly: a) a' valóságban, t. i. bizonyosan, feltétlenül, vagy b) csak lehetőséggel, bizonytalanul, feltételesen, v. végre c) szükségképen mondathatik valamiről. Innét az igemódok is csak háromfélék lehetnek: α) jelentő (való, bizonyos); β) ohajtó (bizonytalan, feltételes); γ) parancsoló (szükségképeni). Ezek a' nyelvphilosophiának megfelelő módok találtnak nyelvünkben; az ohajtótól (optativ) a' feltételes (conditionalis), a' parancsolótól (imperativus, iussivus v. prohibitivus), a' foglaló (subiunctivus, coniunctivus) csupán használatukra nézve különböznek, képzőik ugyanazok.

Jegyzet. A' határtalant nem vehetni módnak, mert nem jelenti a' módot, melly szerint a' praedicatum tulajdonítatik a' subiectumnak, sőt ezt egészen határozatlan-

nül hagyja, és sajátlag nem egyéb igenévnél (Substantiv verbale. Vö. fr. sans vouloir, de manger; το *ητανειν*, *ητανοησαι* = *ητανοια* = poenitentia, 's a' német infinitivusnévbeli használatát: essen = enni, das Essen evés stb). — A' részesülő közepén áll az ige és név közt; az állapotjegyzők is, a' cselekvés és idő fogalmával, az igétől vett külön beszédrészek.

1. A' jelentő mód a' valóság jele, ezért akkor használtatik, midőn az állapot vagy hatás történni, vagy véghez menni vagy vitetni egyszerűn kijelentetik; p. o. János ir, Pál aludt, Ferencz irand v. irni fog.

2. Az ohajtó mód *) mint neve is mutatja: a) a' kívánság jelentésére használtatik (quaeso, amabo); p. o. szeretném tudni, mit akar; b) használtatik, ha valamiről a' lehetőség, szükség feltételeivel szólnunk, mi leginkább a' *ha*, *óha*, *mintha*, *vajha*, *de*, *csak*, *bárcsak*, *örömet*, részecskék után történik, mellyek t. i. a' mondatba ohajtást v. feltételezést hoznak; p. o. mondanék valamit (de v. ha); bárcsak itt volna; csak itt volna; bár úgy volna; vajha látnám; ha akarnám; szeretnék játszani, ha pénzem volna; t. i. a' szükségét ohajtva, a' lehetségest feltételeken (conditionate) fejezzük ki; c) a' feltétel értelméből a' kétség és bizonytalanság jelelésére is fordítottatik; p. o. beszélük, hogy Spanyolhonban átalános bocsánat

*) Képzője *na* egy a' heber: nah-val (est particula submisae et modeste petentis, u. m. Gesen. Lex. Man.) 's megvan a' szerencsen nyelvben is *age*, *veni* értelemmel. Imriza = mondanád (meg) = dicas, quaeso, 's nem egy-e a' *no*, *nosza*! igyekezetet jelentő szócskával!...

fogna ő felsége névnapja alkalmára valamennyi Carlos pártinak engedtetni. Hir szerint jövő tavasszal a' diaeta összehivattatnék, v. össze fogna hivattatni. Mondják, hogy P-ben tűz volt 's egész város egy háziglan elégett volna.

1. Jegyzet. Visszatartózkodás jelentésére is használtatik; p. o. alásan kérném az urat, méltóztatnék stb; t. i. ezzel azok élnek, kik szemérmesen 's majdnem félve kérnek valamit, tehát ohajtásukat fejezik ki inkább, mint egyenesen kérésöket. A' ki nagyokkal udvariasan beszél, így szokott szólani.

2. Jegyzet. A' *hat*, *het* (könnyen, mögen, dürfen) ige az ohajtó módban potentialis értelmet fejez ki; p. o. megszabadíthatna, meglátogathatna; köz nyelven néha a' valamihez való kedv, v. szükség a' lehetőség kifejezésével 's ohajtva jelentetik; p. o. tánczolhatna (van kedve tánczolni); veszekedhetnék (van kedve veszekedni), ihatnám, ehetném, alhatnám (szükségem van ételre, ital, álmra).

3. A' parancsoló mód *) (modus imperativus)
a) a' sajátlag úgy nevezett parancs (Befehl, iussio) 's tilalom (prohibitio a' *ne*, *se* szócskákkal) keményebb v. szelidebb hangoni jelentésére használta-tik; p. o. menj tőlem; takarodjál; ne siess; az olyan helyekre, mellyek sokáig zárva voltak, be ne menj. b) Használtatik az intés (Ermahnung), kérés, kívánság (Wunsch) jelentésére is; p. o. Ke-

*) Képzője *j* eredetileg az üsztön-szülte *hej!* lehelet, melly úgy változhatott el: takar-hej! összeforrván: takarj-hj, végre: takar-j. I. Nyelvtud. pályam. I. köt. Csátónál Révait felidézve. Régi iratokban így fordul elő: nezyh (nézz) Uram mű reánk; ne akarih (ne akarj); irgalmazy (irgalmazz)—a' Bécsi m. Codexben.

resztények! sírjátok, mélyen szomorkodjatok. Faludy (intés); tanuljatok édes gyermekeim! legyünk jóltevők, mikint jóltevő Isten.

A' foglalo mód (subiunctivus, coniunctivus modus) ettől csak használatára nézve tér el. Tudniillik a' parancsoló mondat mindig függetlenül áll; p. o. köszöntsé atyádat nevemben; im e' mondat függetlenül áll. Midőn pedig két mondat olly összefüggésben áll (una alteri subiungitur, coniungitur), hogy az egyik a' másiktól, mint czél, okozat, következmény (finis, effectus, consecutio) függ, ez (a' j képzővel) foglalo módban áll; p. o. futok, hogy el ne érj (à fin que); rajt leszek, hogy e' hivatalba juthass; azért mentem a' tető alá, hogy meg ne ázzam; azt parancsolja, hogy itt maradjak. 'S im ebben áll a' foglalo mód helyes használatának titka, épen nem a' kötszők regimenjében. (Lásd egyébiránt a' részecskéket.)

19. §.

A' HATÁRTALANRÓL (de infinitivo).

A' határtalan, melly nálunk kétképen (személyesen és személytelenül) használtatik, a' cselekvés puszta jelelésére (reine Bezeichnung der Handlung) szolgál.

I-ör függésben áll:

a) egy főnévtől, melly mellett ott áll v. lapang a' létige; p. o. önnek szokása mit sem tenni; van időm tanulni; kár volt ott hagyni; nincs kedvem fürödni stb. Épen így fordul elő néha a' görögben is: *καιρός σκετι μαλλειν*.

b) egy társnévtől, p. o. jó ezt tudni; méltó őt dicsérni; szép látni; tanácsos mellőzni. Így a' görögben is: *δίκαιος απολῶλει*.

c) határozott igétől; p. szeretem látni, akarom tudni; melly után a' mondat néha feloldathatik a' *hogy*-gyal, jelentő v. foglaló módba tétetvén a' határtalanban lévő ige; p. o. pénzt jött kérni = jött *hogy* kérje; hadd tudnom = hadd *hogy* tudjam; hallok őt pörölni = hallok *hogy* pöröl; látom őt jőni = látom *hogy* jó.

1. J e g y z e t. Néha az infinitivus alattomban értetik; p. o. ezt én nem szoktam (evvel mindig mult időben élünk), t. i. tenni; nem tudok magyarul (beszélni); jónak tartja (lenni) stb.

2. J e g y z e t. A' határozott ige a' *hat*, *het* levén szinte alattomban értethetik; p. o. ezt az író könnyen megérteni (lehet); melly össze is forrhat az infinitivussal, p. o. ezt az író könnyen megérthetni.

3. J e g y z e t. Néha két ige fordul elő infinitivusban; p. o. siess enni jőni; irni akarom őt tanítani; oda fogom intézni tudni a' dolgot stb.

4. J e g y z e t. Az infinitiv (mint igenév) ige természetét követvén, ha ez átható (transitiv), tárgyát is (accusativum) a' mondatba vonhatja; p. o. a' minapában a' színeseket hallám vádoltatni; nem árt néha magunkkal számot vetnünk. Így megtörténhetik, hogy mind a' határozott, mind a' határtalan ige tárgya előjő a' mondatban; p. o. boszút állani küldöm a' poroszlókat a' gyilkosokon. Ez esetben a' kétértelműség elhárítása vegett a' *hogy* köt szó vonathatik a' mondatba. Illy szólásmódokban: gyűjteni viszem a' munkásokat; enni hívom őket: szántani küldöm cselédeimet (l. a' Debreczenyi Gramm.), kétértelműség nem támadhat.

II. A' határtalan ige nem levén egyéb ige-névnél *) ezért azon viszonyokban gondoltathatik, melyekben a' név fordul meg, tehát a) nevező esetben; p. o. hazáját szeretni szép = hazája szeretete szép; b) átható igékkel vádesetben; p. o. nem tudok ki- és bemenni=nem tudom a' ki- és bemenetelt; c) egyéb viszonyokban; p. o. a' rózsához jár vacsorálni (vacsorára); felöltözni készűl (felöltözéshez) stb; vö. a' heber particulákat (beth, lamed) infinitivussal.

III. A' személyes határtalan leginkább akkor használtatik, midőn tulajdonító eset (dativus) nyilván vagy alattomban fordul elő a' mondatban; p. o. adj (nekem) ennem; nem lehet (nekem) ezt elhallgatnom; el kell (nekem) mennem stb.

1. Jegyzet. A' személyes határtalan ige a' tulajdonítóval egyformán ragoztatik; p. o. adj *nekem ennem*; ad *neked enned*; ad *neki(e) ennie*; ad *nekünk ennünk*, *nektek ennetek*, *neki(ö)k enniök* v. *enniük*. 'S ebből kiviláglik, hogy a' köznépi *innya*, *irnya* is szabályszerűek; t. i. e' szerint a' ragozás így történt: *inn(i)om*, *inn(i)od*, *inn(i)a*; *irn(i)om*, *irn(i)od*, *irn(i)a* stb 's mint mondjuk: *innom*, *irnom*, mondhatjuk: *irna*, *inna* v. *irnya*, *innya* is, a' mint elő is fordulnak így a' régi iratokban: *inna kenzeri-*

*) Az infinitivus képzőjének eredeti jelentését nem tudom; de hiszem, hogy az, mint főnévképző fejtegetendő. Így fejtegetik az indogermán nyelvek vizsgálói a' latin *are* és *ari* infinitivus képzőt, melynek eredetibb alakjaúl az *ase*, *asi* (r átmenvén *sziszegőre*) egy az *es* (*sūm*, *es*, *est*, *seyn*) gyökértől származott főnév — állíttatik 's *Festus dasi*-jával (*dari* helyett) támogatgatik. Így Bopp és Pott után Hoefler. Ha ez áll, akkor az *ase asi* egy volna a' m. *as*, *es*, *os*, *ös* társnévalkotó raggal: ház-as, pénz-es stb.

tene. Régi m. nyelvemlékek 1. köt. 367. l. parancsoltal megirná te törvényedet. Ugyanott.

2. Jegyzet. Mind régi nyelvemlékeink, mind élő nyelvünk arra mutatnak, hogy a' személyes határtalan használata a' kijelentésnél messzebb terjed. Ugyan is hajdan így szólának: ne menj egyéb mezőre gabonafőket szedned (Ruth. 2, 8). Ha veletek akarand aratni, ne akarjátok őtet megtiltanotok (ugyanott 15. v.); nem akarák követniök atyjoknak Istenőket (Judith 5-ik fejezet) l. a' Régi m. nyelvemlékek 1. kötetében. Nem akarom megbántanom te vig kedvedet. L. az 1835-ki Tud. Gyűjt. juliusi köt. a' Házások énekét. A' köznépi: *innya akar* stb is erre mutat. Erre nézve: „a' katonák parancsot kaptak készen lenniök; nem mulaszthatom el titeket intenem“ stb szinte helyesek.

20. §.

A' RÉSZESÜLŐK- ÉS ÁLLAPOTJEGYZŐKRŐL.

1. A' részesülők — így neveztetvén, mivel azon kívül, hogy az ige természete bennök marad, a' név tulajdonságiban is részt vesznek — fő vagy társnév gyanánt használatnak; jelesül:

a) a' jelen idő részesülője használtatik főnévül, mint a' latin *tor* végzetű főnevek; p. o. tanácsló = consultor; 's mint ilyen társnévül is; p. o. metsző szél, győző sereg.

1. Jegyzet. A' *vizgyok* s *leszek* igék részesülője *való*, *levő* igen sokszor körülírásra használatnak. A' *való* eredeti értelme szerint = seiend, czélra vitelt, valóságot fejez ki (seiend zu etwas); aztán: gehörend, bestimmt, tauglich, geeignet (zu etwas); a' *levő* pedig = werdend, ztán: seiend, befindlich.

Továbbá a' *való* főnevek, határozók, 's az infinitivus után tétetik; p. o. katonának való = er taugt zu ei-

nem Soldaten; e' könyv a' bibliothecába való = in die Bibliothek gehörend; nyakra való = auf den Hals gehörend; borra való = zum Wein seiend, bestimmt (Trinkgeld); kenyérből való = von Brod seiend; Istentől való = von Gott seiend; munka nélkül való = ohne Arbeit seiend; hirtelen való, távol való, enni való stb. Azonban a' beszédet sokszor izetlenné teszi, ezért köznyelven is gyakran kihagyatik; p. o. buzával kereskedés (való kereskedés); 's mivel az *i* és *beli* ragokkal (mindenik anynyit tesz, mint: intimum, ex intimo) egy értelemmel bír, ezek által is elmellőztethetik az érintett izetlenség; p. o. *kertbe való, lábra való, házba való* helyett helyesen mondatik: kertbeli v. kerti, lábbeli, házbeli stb. A' *levő* nem illy gyakor használatu. Példák: a' bibliothecában levő könyvek; tudva levő dolog = eine bekannt seiende Sache = bekannte Sache stb.

2. Jegyzet. A' részesülő értelme különféleképpen van nyelvünkben módosítva. Így vető a) a' ki vet; b) a' vetés ideje; p. o. vetőre megjönnek a' szelek; adó a) a' ki ad; b) datia; temető a) a' ki, b) a' mi temet (föld); látogató a) a' ki látogat, b) visite; p. o. látogatóba menni. Összetételben: íróasztal, szántóföld, hálószoba, vágóhid stb = írásra való' v. rendelt (bestimmt zu) asztal stb.

b) A' mult időbeli részesülő főleg társnévül használtatik, 's mint ilyen használtathatik főnévül is; p. o. vertt had, tépett haj, add meg a' kértteket, segéld az égetteket, könyörülj a' nyomorultakon.

1. Jegyzet. Némely mult időbeli részesülők kiválság főnévként használtatnak: p. o. tett, halott, metélt, fagylalt, becsinált stb.

2. Jegyzet. A' cselekvő igék mult részesülője (a' jelentő mód mult ideje) nyilván szenvedő értelmű; p. o. kimért föld, vetett buza, aszalt gyümölcs. Ezt nyelvünk

átalán követi, 's ugyanebből világos, hogy a' szenvedő igéknek részesülője nyelvünkben nincsen. Ebből kiviláglik annak oka is, miért használtathatnak a' cselekvő igék mult részesülői eképen: én sütöttem kenyerem, te sültödted kenyered, ő sütötte kenyere; a' mi mégis főleg a' harmadik személyben gyakorlatos; p. o. egér-rágta sajt; eb-ugatta! Isten-adta kenyere!

3. J e g y z e t. Régi iratokban a' mult időbeli részesülő igeen is használtaték: bemenettem, bemenetted, bemenette = euntem me, te illum; p. o. Judith látván Holofernest ültötte ő székében = sedentem in conopaeo suo. Bécsi m. Codex. 29. l. Judith. 8. fej. 19. v. Ur mikor látunk tégedet éhezetted (esurientem te) és etettünk tégedet, szomjaztad (sitientem te) és venéreket adtunk tenedked. Máté v. 25, 37. L. R. m. nyelveml. 1. köt. 280. l. Ezekben a' *k* van elhagyva (omissio qq); p. o. látván Holofernest (őt) ki székében ült, mint a' latinban: sedentem = qui sedebat.

c) A' jövő időbeli részesülő helyett jelennel élhetni; p. o. következő v. következőző, jövő v. jövőendő. A' szokás csak kevésben tesz különböztetést: álló víz, állandó egészség, muló az idő, mulandó a' világ. Többire újabb iratokban finalis mondatokban a' kihagyott h o g y és határtalan helyett találhatik; p. o. a' beteghez megyek őt vigasztalandó (megyek hogy őt vigasztaljam v. megyek vigasztalni) = lat. rus, ra, rum sőt a' dus, da, dum értelmében is; p. o. kicsapni, kerülni, kívánni való = kerülendő, kicsapandó, kívánandó stb.

A' részesülőkről még itt átalán megjegyezzük, hogy azok igenevek levén ugyanazon viszonyragokat kívánják, mellyeket igéik; p. o.

mindennel bővelkedő, katonaságra, világra termett ifju stb. Egyébiránt midőn a' részesülők a' cselekvés tárgyát (das Object der Handlung) vesznek magok elibe, 's vele egészen összeformnak, a' vádeset raga elmarad; p. o. vízöntő (vizet öntő), Istenfélő. Illyenek ezek is: menyegző (meny ik-ező kötő l. az i k gyökeret 6. §. alatt kifejtve), kárlátó (kárt látó), légycsapó (legyet csapó) stb.

2. Az állapotjegyzőkről ezeket jegyezzük meg:

A) 1. A' szenvedő értelmű *va*, *ve* a' mult részesülő értelmében jó elő (mint adjectivum participiale); p. o. meg van kötve, halva = ligatus, mortuus est; nincs kifejtve, megeleégedve; a' mit művedben olvasék, már máshol kimerítve talál-tam (exhaustum reperi); szavam által találva érzé magát (tactum se sensit); ki lesz törülve az élők sorából (extingvetur = erit extinctus); Pétert festve láttam (pictum, depictum, nem pingentem, mert a' *va*, *ve* szenvedő értelmű, 's ezt így kell fordítani: Pétert festeni láttam. L. mint álmodoz-nak erről a' debreczeni grammaticusok. 211. l.

Jegyzet. Régi iratokban a' *va*, *ve* ragozva találta-tik ilyen: rakvák a' kások mézzel, ez rakvább amannál. 'S ez helyesen folyamatba hozatott ujlág. Többnyire ez akkor történik, ha mellette a' létige lappang v. nyilván ott áll, melly, ez utóbbi esetben is gyakran kihagyat-ik; p. o. tudva (van) Isten előtt gonosz-ságod, tudvák Isten előtt gonosz-ságid.

2. Határozó értelemben fordul elő (lat. gerund. in do) megfelelővén e' kérdésre: hogyan?

p. o. játszva tanul (ludendo), fekve pipál (iacendo), átalán véve (generatim summendo), koromra nézve (respiciendo ad aetatem meam), bölcsőjétől kezdve (incipiendo); sirjaig nehéz bilincseken vergődik az ember stb. Innét szolgál: a) az igefogalom (Verbalbegriffe) erősítésére, 's b) a' cselekvés huzamosságának, tartósságának (Fortdauer) jelelésére, de, úgy látszik, csak azon nemű ige előtt, azaz: ismételve; p. o. várva várom (nehezen, tartósan, igen várom).

J e g y z e t. Szinte ezen fogalmak jelelésére szolgálnak az illy adverbialis igék: nőttön nő, menten megy (continuo), folyton foly stb.

B) A' cselekvő értelmű *ván*, *rén*-ben az ige-természet kevesebbé tűnt el, mint a' *va*, *ve*-ben, 's mindig subiunctive szerkesztetik következő esetekben:

1. Ha a' mondatban ezen causativ részcsek: *mert*, *mivel*, *minthogy* fordulnak elő, 's ezeket kihagyjuk, p. o. elment látván (mert látá) rosszúl lesz dolga. „Jóakaróimnak szentelem e' munkát jól tudván (mivel v. minthogy jól tudom) hogy hajlandó érzelmek nélkül semmiben sem boldogulhatni.“ Széchenyi „Hitel“e előszavában.

2. Ha ezen időhatározók: *mikor*, *mihelyt*, *midőn*, *minekutána*, *a' mint* kivettetnek; p. o. ő nálam levén (mikor nálam volt) azt mondotta, hogy sat; leveledet vevén, legott utra indultam (mihelyt leveledet vevém); sétálván (a' mint sétáltam), zsebóráim elvesztém; Cyrus meggyőzővén

Croesust (minekutána meggyőzte), megfosztá országától stb.

Jegyzet. A' *midőn*, *mikor* és *minekutána* kihagyatván, az ige részesülőbe is tétethetik viszonyzócskával: p. o. *midőn* az ellenség ránk rohant, megfutamlottunk = az ellenség ránk rohanván v. az ellenség ránk rohanakor megfutamlottunk; minekutána atyám felkelt = atyám felkelvén v. atyám felkelte után hazulról elindultam stb.

3. *Midőn* a' feltételező *ha* kihagyatik; p. o. erősen csalódnánk gondolván (ha gondolnók) hogy stb.

Jegyzet. Néha azonban két mondat a' felsorolt szócskák valamelyikének kihagyása nélkül is összevonatik, egyik az állapotjegyzőbe tétetvén; p. o. cselekedétét megbánván síra keservesen (megbáná és síra).

4. Ezen eseteken kívül határozó értelemmel is áll, mint a' *ea*, *re*, megfelelővén a' lat. gerund. in do-nak; p. o. oda hagyván a' metaphysica tekervényes ösvényeit, úgy szólván (ita dicendo) tömkelegét, légy jó polgár, rokon és felebarát. Régi iratokban igen gyakran nyilván a' *ea*, *re* helyett áll: az es tudván van (tudva) R. m. nyelv. emlékk. 1. köt. Bécsi m. Codex 30. l. Mondjuk sirván (Káldynál: sirva) az Úrnak. u. o. 24. l. Legyetek megemlékezők Moysesről. . . ki Amalehet . . . nem vassal viván (pugnando) de szent onszolatokkal imádkozván (precibus orando) leejté. U. o. 15. l.

Jegyzet. Néha jelen időbeli részesülővel fordíthatik latinra; felele, mondván = respondit dicens.

21. §.

AZ IDŐK HASZNÁLATÁRÓL.

Minthogy az ige hatást vagy állapotot jelent, melly időviszonyban áll, azért a' nyelvek képződésökben oda fejlettek, hogy e' viszony is kifejeztessék. De ez nem minden nyelvben fejeztetik ki határozottan 's egyaránt.

1. Mi magyarok jelen idővel élünk olly hatás v. állapot jelelésére, melly most történik, tehát a' sajátlag ugynevezett jelennek kifejezésére, p. o. levelet irok; ő olvas, én dohányszom; írnék, olvasnék; irjak, olvassak?

Áll mégis a' jelen idő

a) a' mult helyett az elbeszélésekben, midőn az élénk beszédben jelen lenni képzeltetik; p. o. „Mig mi a' sátorban beszélgetünk, a' tar a' sátorelőtt lóháton megáll, lováról leszáll, 's a' palota sátorba belép. I. Lászlóffy Pál követség járását I. Rákóczy György erdélyi fejedelemhez 1642-ben (1841-diki Athenaeum september'10-én Jászay által közölve) 's ez mint megtörtént dolog beszéltetik el.

b) a' jövő helyett, midőn az időhatározás (Zeitbestimmung) egy határozó által van kifejezve a' mondatban; p. o. esztendőre a' rhenusi tartományokat beutazom (werde ich bereisen); majd meglátom; holnap megnézem stb. De ezen eseten kívül is igen gyakran, ha magunkat a' jövőbe belé vagy is magunkat abban jelen lenni képzeljük; p. o. meglátogatlak (invisam te), megverlek stb.

2. A' félmult idő némelly tájakon 's a' régibb iratokban igen sokszor helytelenül használtatik, írói nyelven főleg az idézeteknél (bei Anführungen) áll helyesen; p. o. hallgassatok, monda a' tanító; ki vagy te? kérdé Jezus. A' latin imperfectum után készítettén, maig sem emelkedhetett fel egészen annak hivatalára, miszerint t. i. egy egészen véghez nem ment olly állapotot v. hatást jelentene, mialatt egy más már kezdődik, úgy hogy ez által félben szakasztatik; p. o. midőn levelét olvasám, barátom érkezett. A' magyar erre olly annyira nem vigyáz, hogy ezen esetben mindig egészen mult idővel élhet.

3. A' mult idő egy tökéletesen bevégzett cselekvénynek jelentésére szolgál, ha az állapot v. hatás másra nem vonatkozik, vagyis, ha azt más állapot, hatás nyomban nem követi; p. o. levelet irtam barátomnak; Hannibal, valahányszor a' romaiakkal megütközött, mindenkor győzedelmeskedett.

4. A' régmult idő használtatik, midőn egy tökéletesen elmúlt állapotról 's hatásról szólunk, mi alatt egy más, erre vonatkozó, már kezdődik; p. o. akkor már ő meghalt volt, mikor én hozzája érkeztem.

J e g y z e t. Az ohajtó és feltételes módu régmult idő *volna*-val igen gyakran izetlenné teszi a' beszédet; p. o. ha ott lettem volna, ez nem történt volna. Ennek elhárítása végett vagy jelen időbe teszszük mindeniket így: ha ott vagyok, ez nem történik; vagy csak egyiket így: ha ott lettem volna, ez nem történik, vagy: ha ott vagyok, ez nem történt volna; vagy végre egyiket a' jövőbe tesz-

szük: ha ott lettem volna, ez nem történendett, v. nem fogott történni.

5. A' jövő használtatik a' valósággal jövő (leendő) kifejezésére (für die Zukunft an sich = futurum absolutum); de helyesen áll, mint a' latin 's heberben is, a' parancsoló mód helyett; p. o. te nekem írni fogsz = tu rescribes, me facies certiozem. Cic.; te azt nem fogod tenni = ne tedd. Így Cicero is: tu non cessabis, pro: non cessa. Minthogy pedig, a' mint megjegyzők, a' futurum helyett a' jelen idővel igen gyakran élünk, állhat ez is (mint futurum) a' parancsoló helyett 's ekkor a' hangoztatás tétetik parancsolólag; p. o. míg meg nem jövök, te a' szobában maradsz (maradni fogsz = maradj).

Jegyzet. A' jövő idő képzője nyelvünkben *and*, *end*; de szokottabb (köznyelven) a' *fog* igével való körülírás: fogok, fogsz, fog írni stb. Az *and*, *end* végzetű futurum régi nyelvemlékeinkben mindig, mint jól vevé észre Csató Pál (I. Nyelvtud. Pályam. 1. köt. 63. l.) subjunctive használtatik; p. o. Isa, ki napon emdől (eend-öl) az'gyümölcstől, halálnek halaal holz (az Allocutio funebrisben). Ha isten neköm nyugodalmat adand... Valahová menendez, én is menek veled, 's valahol lakozandol én is ott lakozom... A' hányszor felserkenendez, elmédbe jussanak az áldott istennek ajándoki; valamit ennekem mondandasz, teszem; valahová menendez, megyek. — Erre jó lesz ezentúl ügyelnünk.

22. §.

A' SZEMÉLYTELEN IGÉKRŐL, KÜLÖNÖSEN A' VAN, LEHET, NINCS, SÍNCs, KELL, ILLET, ILLIK, HASZNALATÁRÓL.

Sajátlag ugy nevezett személytelen ige nyelvünkben nincs, mert mindeniket, legalább más

értelemben, személyesnek vehetni. Így: *esik, dö-rög*, amaz az *esem*, emez a' *dörgök* igének harmadik személye (l. 17. §. 3. sz. a.).

1) A' *van* a' lényeges v. létige (das wesentliche Zeitwort) is személyes; de használtatik személytelenül is, 's ellenébe tétetik a' *nincs* 's a' foglatkozott *sincs*.

Ezekkel így élünk: a' név v. névmás tulajdonítóba tétetik; a' dologhoz pedig birtokos névmás ragasztatik; p. o. nekem van házam (vagy a' hatóval: nekem lehet házam), neked van háza, neki van háza; vö. est mihi domus, vagy: nekem nincs pénzem, neked nincs pénz, neki nincs pénz stb; vagy: nekem sincs pénzem, neked sincs pénz, neki sincs pénz, 's így tovább a' többi időknél keresztül.

Jegyzet. A' *nincs* csak a' jelen időben használtatik, a' többi időknél helyette a' *nem* és *van* így fordul elő: nekem nem vala, volt, leend pénzem; neked nem vala, volt, leend pénz; nektek nem vala, volt, leend pénzetek stb; a' foglatoló módban: nekem ne legyen, neked ne legyen stb.

A' *sincs* szinte csak a' jelen időben fordul elő, a' többiben: *sem vala, sem volt, sem leend*; a' foglatoló módban pedig a' *se* részecskével élünk: nekem se legyen pénzem, neked se legyen pénz, neki se legyen pénz.

Többire a' *nincs* a' hiányt egyszerűen jelenti (non est, non habeo); a' *sincs* pedig egy előre bocsátott tagadó mondat ismétlésének erősítésére használtatik (nec mihi est, nec ego habeo) 's arra visszanézve a' birtoknév el is maradhat; p. o. előre bocsátván: nekem *nincs* pénzem, mondatik ismételve a' tagadás: nekem *sincs* (pénzem) stb.

2. A' *kell* két értelemben jó elő, 's egyszer

megfelel a' latin debeo-nak (ich muss), másszor az indigeo-nak (ich bedürfe). Az első esetben személyes tulajdonítóval 's infinitivussal szerkesztetik; p. o. nekem irnom kell; a' második esetben is tulajdonítóval, de a' tárgy nevezőben marad; p. o. nekem pénz kell = indigeo pecunia, vagy inkább = szükséges nekem a' pénz.

Jegyzet. Hajdan a' *kell* = placet értelmében is használták; p. o. kellett Herodesnek = placuit Herodi. A' cselekvő *kellet* = placitum facit, melynek szenvedő alakja *kelletik* (honnét *kelletnék* nem: *kellenék*, v. *kék*, mi köznyelven a' *kellene*, *kéne* helyett hibásan mondatik), hajdan gyakoribb; p. o. úgy kellett tő atyátoknak (placuit patri vestro), ma ritkán fordul elő; *kelleti magát a' leány* = tetszeti.

3. Az *illet* határozott értelme mellett személytelenül használtatik; p. o. ez engem illet, azok téged illetnek. Értelme: adtinet, pertinet, mi a' dologhozi jogot (ius ad rem) vagy a' cselekvésre köteleztetést fejezi ki. Ha személyes szenvedő eset van mellette: határtalan értelmű mondattal helyesen köttetik össze; p. o. jónak lenni mindnyájunkat illet.

Az *illik*: quadrat értelemben személyes ige; p. o. a' magyar huszár illik a' lóra; de te még sem illesz úgy mint azok, a' kiket minap láttam. Azonban a' decet, expedit jelentésében személytelenül használtatik, 's így állhat általánosan, v. névvel, melly előlutóljárával ragoztatott; p. o. illik megtenni, a' mire valaki köteles. Illik nemes ifjuhoz tudni honi nyelvét.

D)

A' RÉSZECSKÉKRŐL.

Részecskéknak nevezzük a' beszédnek azon részeit, melyek eredetükre nézve a' nyelvekben legkésőbbiek, 's a' beszéd korábban kiképzett részeiből a' szoporodott fogalmak és ismeretek megjelelésének cszköziül különféle módon képezettek, vagy átvétettek (kevés az eredeti particula). Ezekről a' szótanban szólni csak annyiból tartozik, a' mennyiben ott viszonyukat a' beszéd egyéb részeihez szónyomozatilag szükség kijelelni. Ide jelentésükről 's használatukról tartozik valamit szólnunk; azonban a' mi tökéleteset, 's ki-elégítőt ez iránt mondhatni, a' szótártól várjuk.

23. §.

A' HATÁROZÓKRÓL.

A' fontosabb határozók, jelentésük szerint rendezve ezek:

1. Helyhatározók (adverbia loci) a) ezen kérdésre: hol? itt, ott, itten, ottan, imitt, amott, alatt, alant, fenn, fent, benn, bent, kinn v. künn, kint, alul, lent, fölül, elől (e' helyett: elül), hátul, kívül (küvül), fejtül, lábtul, jobbrul, balrul *), távul, közel, messze, másutt, szanaszét,

*) A' távolító (tól, től v. tul, tül) és lehető (ról, ről v. rul, rül) helyragokkal is képeztetik határozó, és pedig a' helyben nyugvás állapotát (den Zustand der Ruhe am Orte) jelentő, 's ennek megértésére elég volna felhozni a' lat. a latere, a tergo, a dextra et sinistra szólásformákat, ugymint a' melyekben az a v. ab helyből elhatást jelentő praepositi

szerte, szerteszéllel, tul, mindenütt, néhol, néhutt, sehol, valahol. b) ezen kérdésre: hová? merre? melly felé? ide, oda, imide, amoda, erre, arra, emerre, amarra, le, alá, fel, felfelé, balra, bal kéz felé, jobbra, jobb kéz felé, be, ki, előre, hátra, egyenest, messzire, másuvá, sehová, valahová, hozzád, tüledre, vissza stb. c) ezen kérdésre: honnan? innen, onnan, iminnen, amonnan, innend, onnand, innét, onnét, iminnét, amonnét, alulról, fölülről, messziről, messzünnen, távulról, sehonnan, valahonnan, mindenünnen, mindenhonnan stb. d) e' kérdésre: meddig? addig, eddig, amaddig, emeddig, idáig, odáig, idébb, odább, tovább stb.

2. Időhatározók (adverbia temporis) e' kérdésre: mikor? akkor, ekkor, olykor, némelykor, néha, ritkán, gyakran, gyéren, korán, későn, mindenkor, mindenha, soha, délest, estve, éjszaka, éjjel stb; e' kérdésre: meddig? némelylyek közülök a' térbeli jelentésről az időre átvive: addig, eddig, mindig, örökön, örökké, örökkétig, mindétig, sokáig (a' határ kijelelésével) stb. Né-

tio a' helyben nyugvás értelmével áll. Ilyen használata van a' heber *min*-nek is (saj. woher?); p. o. minjamin = zur Rechten = a dextra (nem pedig: von der Rechten her). T. i. mind ezen szócskák valami tárgytól, melly mellett valami állott (t-ól, t. i. a' t állapító, az ól = el) v. mellyen valami állott (ról = r = rajta, ól = el) elmozdulást, függést (Abhängen) jelentenek, 's innét valaminek oldala melletti lételt (Befinden an den Seiten). Tehát: fejtől hál, lábtul fekszik, jobbrul áll = pendens quasi a capite, pedibus, dextra.

mellyek az időhatározók közül a) elmúlt időre vonatkoznak: hajdan, hajdanában, imént, minap, minapában, rég, régen, régent(en), eleinte(n), elejente, ifjanta(n), taval, tegnap, valaha, már stb. b) jelen időre: ma, most, mostan, tüstint, legitt, legott, ezennel stb. c) jövő időre: majd, mindjárt, holnap, ezután, ennekutána, jövőendőben stb.

3. Határozók egyéb módosulatokra (Adverbia für andere Modalitäten).

a) A' minemüségre (quoad qualitatem) e' kérdésekre: mint, miképen? hogy'? hogyan? mimódon? gyalog, hanyatt, így, úgy, amugy, emigy, sehogy(an) stb. Ide tartozók számosan képeztetnek a' viszonyragok által; p. o. tiszta szívből (= szívesen), sietséggel (=sietve), hiába (hiu's *ba, be* =in vanum), hamarjában; 's a' *l-g,-n,v,-st,kép,ben,vel,ül* stb képzőkkel; p. o. oldalaslag, titkon, nagyon, sietve, örömet, eképen, vaktában, gonoszúl, ebúl, fonákul stb.

b) A bőség- 's összefoglalásra: sokan, többen, mindnyájan, összesen, öszvesleg, egyetemben, egyszersmind, egészen, közönségesen, átalán, átalában, egyáltalában.

c) A' rend és osztás jelentésére, e' kérdésekre: hányan? hányadszor? hányankint? hányszor? mennyiszer? mennyire? ketten, százan, ötször, hatszor, sokszor, ötödször, hetedszer; egyenkint, százankint; végre, végtére, utóljára stb.

d) A' kitüntetés- és kiválasztásra: igen, inkább, leginkább, kivált, legkivált, főleg, jelesül;

különösen, névszerint, nevezetesen, felettébb, eléggé, elegendőkép, sokkal, sőt (vielmehr).

e) A' helybenhagyás- és állításokra: biz, bizony, bizonyára, bizonynyal, bizonyosan, igazán, így, úgy, valóban, valójában, igen, igen is, sőt (immo).

f) A kétség, aggalom, és remény kifejezésére: talán, netalán, aligha, bajjal, bajosan, hihetőleg, alkalmasint, mintegy.

g) A' tagadásokra: nem, sem, éppen nem, se-sogy sem, nem így, nem úgy, korántsem, távol legyen; tiltásokra: ne, se, éppen ne, sehogy se, senki se, semmi se stb; korlátozásra: de, ámde.

h) Kérdésekre; a' helyről: hol? hova? honnét? meddig? merről? merre? az időről: mikor? mióta? meddig? a' minőségről: mint? mikint? mikép? hogyan? a' számról: hány? hányszor? hányadszor? hányankint? hányfélekép? az okról: miért, mért? mért nem? mit, mért helyett, mint a' lat. quid quare helyett: (Quid fles Asterie? Horác. Ode 7. l. 3. . . Mit sirsz? midőn feletted a' zöld tavasz dereng. Gaal. Mit várom végemet hiába? esdeklem a' halál után) stb. Tiszta kérdő részcsek: -e? úgy-e, nemde? hát? vajjon? stb.

i) Az okadásra: azért, éppen azért, mivel, annál fogva, arra nézve stb.

k) Hasonlításokra: akkép, ekkép, valamikép, valami módon, nem különben, hasonlólag, hasonlókép stb.

l) A' késedelem, sietés és sürgetés jelentésé-

re : lassan, halkkal, veszteg ; hamar , izibe , szaporán , egyszeribe , tüstént, legitt, legott, rajta, noszsa rajta stb.

A' határozók használatáról megjegyezzük, hogy

1) Azok nem csak az ige, hanem néha a' név meghatározására is használatnak ; p. o. jól aludt ; igen csendes az idő.

2) Egy határozó megkettőztetése erősítés, tartós növekedés , huzamosság (continuitatis) vagy a' kicsinyező ismétlés értelmét hozza a' mondatba ; p. o. igen igen nagy , futton fut, be-bemegy, ki- kijő.

Szomorúan hallott kongni

A' várban egy harangot ;

Mit jelent ez ? az erős szél

El - e lkapja a' hangot.

2) Az igék némelly határozókkal össze szoktak köttetni. Ezeknek olly tulajdonságuk van, hogy a' közép igékből, néha áthatókat képeznek = transitiva ex intransitivis ; p. o. megüllek, megülöm, megüli a' lovat ; kiéhezlek, kipörli a' házból stb 's a' meghatározott cselekedetnek végbementét, megtörténtét (consummationem, perfectionem) jelentik. Innét csak akkor használatnak, midőn valami határozottat, bevégzettet akarunk kifejezni, mert más p. o. tanulni a' nyelvet, és azt megtanulni ; menni és kimenni.

Jegyzet. Ezekben : fel, ki, le, be, el, a' mozgás (motus) fogalma vagy, 's ezért nem csoda, ha néha közép igékbe átható értelmet oltanak. A' meg-ben a' kö-

tés fogalma eredeti (l. a' 4. §. alatti etym. jegyzetben), melyből a' consummatio, perfectio értelme úgy fejlett ki, mint a' *tökél* szóról mondók (l. a' Magyar nyelvtan alapvonatjaiban a' szónyomozati példák közt). Egyébaránt a' *meg* igékhez kötve: a) az értelem megerősítésére (a' kötés fogalmából) szolgál; p. o. meghalni, meggondolni; b) a' cselekvésnek a' tárgyra nagyobb kiterjedését jelenti; p. o. látni, meglátni; c) a' dolog véghezmentét, teljesülést (perfectionem); p. o. tanulni, megtanulni; melegedni, megmelegedni stb. A' Bécsi m. Codex LIV. lapján is az mondatik, hogy a' *meg* = *el* és *le* régi iratokban a' bevégezés értelmében használtanak; p. o. hogy meghagyalak tégedet = ut relinquam te. Ruth. 1. fejezetében.

4. Némelly határozók, ha előttök ott áll az izke (a' hol, a' hová, a' merre, a' meddig, a' mikor), visszamutató névmásokként kérdő vagy ellentételes mondatbani más határozóra mutatnak vissza; p. o. mikor hozod vissza a' levelet? a' mikor akarom; oda megyek, a' hova hívnak, vagy a' hova hívnak, oda megyek stb.

24. §. A' TAGADÓ SZÓCSKÁKRÓL.

A' tagadás jelentésére szolgáló szócskák: nem, sem, ne, se stb. l. 23. §. g) alatt.

1. A' *nem* a' tárgyas. 's feltétlen tagadásra használtatik, a' *sem* pedig egymástól függő tagadásra, vagy: egy előre küldött tagadást feltételezve; p. o. ma nem eresztlek a' bálba, holnap sem, sőt a' színházba sem. (Ez utóbbi mondatban először feltételeztetik a' ma nem, másodszor a' bálba nem.) A' *ne* feltétlen tiltásra, a' *se* egy előre bocsátott tiltást feltételezve használtatik; p. o. ne menj a' bálba; a' színházba se menj.

2. Két tagadás nem hoz igenlést (affirmationem) a' mondatba, mikint a' latinban; p. o. senki-vel sem barátkozik, sehova sem megy stb. A' *mi-sem* és *kisem* semmi sem és senki sem helyett mondatik egy idő óta.

25. §.

A' KÉRDŐ SZÓCSKÁKRÓL, MONDATOKRÓL
'S FELELETEKRŐL.

1. A' kérdés nyelvünkben a' csupasz hang által is kifejeztethetik; p. o. te vagy? egy előre küldött mondat után az *és s*-sel ki is fejeztetik gyakran; p. o. te semmi kiméléssel irántam nem vagy, 's én szeresselek? de főleg tagadó mondatokat (Negative Sätze) könnyen lehet kérdezve kifejezni, úgy hogy reájok igenlő feleletet várunk; p. o. nemde jól mondom? jól igen is; állító mondatokat is változtathatni úgy, hogy a' felelő tagadó választ adjon.

2. Mind e' mellett is gyakran kérdő szócskával kérdezzünk, mellyek eredetileg mutató v. állító jelentésűek, de időjárával kérdő erőt is nyertek. Illyen a' *hol* stb.

J e g y z e t. Az -e szinte mint a' görög *ή* eredetileg mutató 's állító (a', e', az, ez) 's használatára nézve megjegyezzük, hogy a' kérdésekben csak nyomosító ereje vagyon, 's ezért el is maradhat, 's mikor névmással v. igehatározóval kérdezzünk, el is kell maradnia; p. o. jó papiros-e ez? vagy: jó papiros ez? mikép tudtad ezt meg stb.

A' *hát*, *tehát* zárszócskául is használtatik; p. o. ez hát vége minden erőlködésednek! 's valamint ezen hasz-

nálatára nézve egyez vele a latin *ergo*, úgy szinte egyez akkor is, midőn *inquam* helyett vagyis nyomosítóul használtatik; p. o. Terencznél: Sim. Quid isthic tibi negotii est? Dav. Mihine? (nekem-e?) Sim. Ita (igen). Dav. Mihine? (nekem-e) Sim. Tibi ergo (neked hát) = tibi inquam, igen is neked. Mint kérdő szócska is valami előre bocsátottól függ; p. o. hát nem voltál ott?

A' *nemde* (nonne) egy tagadó (nem) 's állító (de) szócskából összetéve oly kérdést támaszt, melyre igenlő, állító feleletet várunk (nicht wahr?); *nemde* jól mondtam? igen.

3. A' kérdésre a) állítólag, vagy b) tagadólag felelünk. Az első esetben α) vagy ezen szócskával élünk: úgy, úgy van, igen is, szívesen, örömet stb (l. 23. §. e) alatt), vagy β) ismételjük a' szót, melyre a' kérdésben a' nyomaték esett; p. o. elmegy-e az ur a' vásárra? el v. elmegyek. — A' második esetben α) tagadó szócskával élünk: nem, épen nem, sem, ne, se stb (l. 23. §. g), vagy β) ismételjük a' kérdés nyomatékos szavát is; p. o. elmegy-e az ur a' vásárra? nem, vagy nem megyek.

Jegyzet. Többire a' feleletekről még ezeket is megemlíthjük: a) ha a' kérdésben a' főnévre esik a' nyomaték: a' név, mellyel felelünk, ugyanazon ragot veszi fel, mellyel az ragoztaték (t. i. quo casu interrogamur, eo casu respondemus); p. o. mellyik mesternél tanultál? Orbiliusnál. b) ha a' kérdés az *é* képzővel tétetik: illyennel felelünk; p. o. kié ez a' beszéd? Ciceroé; szinte akkor is, ha a' *kinek* birtokossal kérdezzünk; p. o. kinek beszédje ez? Ciceroé. Illy esetben névmással is felelhetni: enyém, tied, övé stb. c) ha a' kérdésben az ige nyomatékos: ezzel felelünk, személyét a' környületek szerint változtatván; p. o. irtál-e hugodnak levelet? irtam; mit csi-

náltak? tanulunk. d) a' névmások- és igehatározókra egész mondatokkal felelünk. Így p. o. mit vetettél ki az ablakon? megnevezzük azt, a' mit kivetettünk; erre: *mikor*, az időt, ezekre: *mint*, *mikép*, *hogyan*, a' módot stb.

26. §.

A' NÉVHATÁROZÓKRÓL.

A' név különféle viszonyokba lép a' beszédben. Ezen viszonyoknak meghatározására, jelelésére némelly határozók, névhatározók, és névragok használatnak (Bestimmungswörter, und Bestimmungssylben), mellyek ugyanezért viszonyzócskáknak és viszonyragoknak is neveztetnek. Ezek nagy részt érzéki, és pedig térbeli viszonyokat fejeznek ki, aztán az időre és okra 's más értelmiekre is átvitetnek.

A' fontosb ragok és névhatározók:

a) a' helyre mozdulás jelelésére: ra, re; ba, be; ig, hoz, hez, höz; alá, elé, felé, fölé, hegyé, közé, köré, megé, mellé stb.

b) a' helyben nyugvás jelelésére: — n (on, en, ön), tt (ott, ett, ött, ütt); ban, ben; nál, nél; alatt, előtt, fölött, hegyett, helyett, között, körött, megett, kívül, körül stb.

c) a' helyről elmozdulás jelelésére: ból, ből, tól, től, ról,ról, alól, elől, felől, közől, megől, mellől stb.

d) Egyéb viszonyok jelelésére: nak, nek, val, vel, astul, estül, ért, vá, vé, ellen, gyanánt, iránt, miatt, óta, szerint, után, végett stb.

1. A' névhatározók közül a) némellyek a' nevezőeset után állnak; p. o. ház mellett, fal megett stb. b) némellyek csak ragos nevek mellé tethetnek; p. o. vizen át, Dunán túl, ehhez képest, arra nézve. c) Más (főleg a' kölcsönözött)

névhatározók pedig a' nevekkal birtokviszonyba lépnek; p. o. a' templomnak átellenében, példának okáért, mindenek előtt, bal kéz felől (mindeneknek előtte, bal kéznek felőle stb).

Jegyzet. Több szó összeköttetvén, elég csupán az utolsóhoz kötni a' névhatározót; p. o. Pest és Buda közt foly a' Duna (nem Pest közt és Buda közt). Apám- 's anyámra várom; de mindig figyelemmel illik lenni a' hangrendre (l. 4. §. 2. Jegyz.) — Nyomositás végett a' ragot, melly névhez függed, az igéhez is köthetni: a' templomba ment = bement a' templomba (de itt az értelem kisé másúl).

2. Különös élességét fejezik ki a' fogalomnak azon ragasztékok (átalán a' névhatározók), mellyek mozgást és helyben nyugvást jelentő részecskékből vannak összetéve, minők a' franczia nyelvben: d' abord, de chez stb. Ilyenek a' től, ből, ról stb az első a' t állapítóból (vö. i-tt, o-tt) 's el v. l mozgást jelentőből, a' második a' be (intro) és l v. el-ből; a' ról pedig a' ra és el-ből stb *) összetéve.

27. §.

A' KÖTSZÓKRÓL ÉS KÖZBEVETŐKRÓL.

I. A' kötszók egybefoglaltatván két rendre osztályoztathatnak. Az elsőbe tartoznak, mellyek önállólág szatók és mondatokat kötnek össze, ilyenek: és, 's, is, meg stb; a' másikba, mellyek

*) Midőn a' magyar mondja: leveszi a' kalapot az asztalról (ra —ól), jelenti, hogy a' kalap az asztal felületén volt (ra, rajta), mellyről le v. el (ól) vétetik, 's így a' fogalmat egészen kimeríti, míg azt a' fr. il prend le chapeau sur la table, a' ném. er nimmt deh Hut vom Tische weg, minde-
nik maga módja szerint csak félig fejezi ki.

közöl egyik a' protasisba tétetvén, a' másiknak az apodosisba szükségképen kell tétetnie; illyenek: akar — akar, ámbár — mégis stb.

1) Az első rendűek közül a' fontosbak, jelentésük szerint rendezve, következők:

a) sajátlag 's főkép (herschend) kötők = copulativae: és, 's, is, meg, még, megmeg, ismég v. ismét, sőt (sogar, gar, immo) stb.

b) különválasztók (disiunctivae): vagy (heber: ov, szönyomozatilag hajlás, az akaratra átvive, ennek ide-oda hajlása, szabadsága, szabad választása, freyer Wille, vel, velle) kettőztetve: vagy — vagy, heber. ov — ov, sive — sive, szinte mint az: akar — akar is; sem, se, kettőztetve: sem — sem, se — se. Ez utóbbiaknak használatára nézve. l. 24. §.

c) kötszók az idő jelentésére: míg (heber. ad, während), minekelőtte, mielőtt, minekutána, miután, azután, mindig, addig, azóta (seit dem) tovább, többire (de reliquo).

d) okát adják valaminek (causales): hogy, mivel, mivelhogy, minthogy, azért, azért hogy, ugyanis (namque), hát, tehát.

e) korlátozás jelentésére (für die Einschränkung) ellentételes mondatokban: de (ast), ugy de (ita sed), ámde, pedig, holott (ubi), mindazáltal, hanem, máskint, viszont, csak, mégis, azonban.

f) Megengedés (concessio) jelentésére: ám, bár, ámbár, bátor, ámbátor, noha, jóllehet, ha — is, csak ugyan.

g) kikötés és meg nem engedés jelentésére (Zugeständniss): se, sem, nem is, sem pedig, éppen nem, ezenkívül.

h) az értelmezés- és világosításra (explicativae): mint, ugymint, tudniillik, például, példának okáért stb.

i) feltétel (Bedingung) jelentésére: ha, hogy-ha, hanem, csak, hacsak (nisi), ha pedig, ha ugyan (siquidem).

k) kihozásra (illativae): azért, ezért, tehát, minekokaért, mire nézve, ahhoz képest, e' szerint, lám stb.

l) kérdésre: -e? valljon? valljon-e, hát, hát-ha?

m) az ohajtásokra: ha, o ha, vajha, csak, ó csak, bárcsak stb lásd a' feltételezőket; t. i. az ohajtás (Wunsch) és feltétel (Bedingung) kifejezése csak a' hang által különböztetnek meg, 's így ezek ohajtás kifejezésére is használatnak.

2. A' második rendűek ezek: akar — akar; vagy — vagy; ámbár (noha) — mégis; a' hol — ott; a' hova — oda; a' merre — arra; a' mint — úgy; azért — mert; alig — már; hol — hol; majd — majd; mind — mind; minél — annál; mihelyt — azonnal; inkább — mintsem v. hogysem; nem csak — hanem; sem — sem; úgy (elannyira) — hogy stb.

Használatukra nézve a' szótárból csak következőket emeljük ki: sajátlag és főkép (eig. u. herrschend) kötő erővel bir az és, 's, és szavak v. mondatok összekötésére használatik. A' *pedig*-gel összetéve, mint a' lat. *isque, et quidem*, értelme-

zó 's nyomosító erőt nyer; p. o. megszidott, és pedig kegyetlenül. Ha több szó számlálva hozatik fel: elég az utósónak elibe tenni; p. o. az év részei: tavasz, nyár, ősz és tél. Hogy élénk festésnél az indulat erőteljesb kinyomása végett egészen el is hagyathatik, nem a' syntaxis körébe tartozik tanítani.

Jelentésére 's használatára nézve párhuzamosan fut e' mellett a' *meg*; p. én meg te; de leginkább számnevek összekötésére fordítatik; p. o. egy meg egy az kettő. Kettőztetve, *megmeg* mint a' lat. iterum azon eszme kifejezésére szolgál, miszerint az alig szünt cselekvény már is ujlag tétetik (de iterando, redeundo); p. o. megmeg itt vagy? Szinte illy értelmű az *ismég* v. *ismét* is (repetit, iterat actum).

Az *is* az *és*-től, mellyel egy eredetű 's alakú, (l. R. m. Nyelvemlék. 1. r. 20. l. a' Temetési Beszéd után: ő lába^{ny}omit es örömet volnék megápolnom = etiam vestigia pedum eius deosculari paratus essem. Az es tudván vagyón. Az es jelen vagyón. Ugy. ott. Judith 30. l.) abban tér el, hogy valaminek meglétét, történtét felteszi, 's ehhez ad, köt valamit (significatio accessionis); p. o. te is hamis vagy (feltétetik, hogy már más valakit is hamisnak tartunk). A' *még* is a' hozzá adás, valami megtörténthez vetés értelmében használtatik (adiicit, addit); p. o. adj még száz forintot (ahhoz t. i. a' mit már adtál). Az időben használtatván a' mult meglevőhez ad valamit 's így azt hosszabbít-

ja, nem vetve annak határt (continuo); p. o. ő még beteg.

A' *sőt* hajdan *sóg* (= ság, ség, melyben eredetleg a' kötés fogalma vagyon, ebből fejlődén ki utóbb a' bősége: társaság, complexus sociorum = societas l. a' 4-dik etym. Jegyz.) a' beszéd értelmét neveli = intendit orationem, mint a' német: gar, sogar, lat. potius, immo (vielmehr).

A' *míg* eredeti értelméhez képest *) az idő folyását, hosszúságát fejezi ki (so lange), belé értvén ennek terminusát is; p. o. tanulni kell, míg az ifjukor tart = Il faut apprendre pendant (nem: durant) la jeunesse. Míg felvigyázásom alatt volt, magát jól viselte (csak addig).

A' *csak* (nem tudom: a' csuk = claudit igével, 's csók-kal ab ore iungendo, vö. heber: nesikah, osculum a rad. nasak, iunxit, osculatus est, os adiunxit ori — vagy inkább a' *csonka*, *koncz*, *konczol*, szókkal, melyekben a' vágás értelme vagyon, soroltathatik-e össze?) a) a' megszorítás, kikötés, korlátolás (claudio, kötöm, zárom) értelmében fordul elő (particula restringendi), lat. tantum, tantummodo; b) a' kötésből indulva (ab adnectendo)

*) Ennek eredeti jelentése a' nyulásban, hosszúságban vagyon. Ugyanis a' *míg* ezekhez vonatkozik: *gím*, *gém* állatok nevei, melyek nyakuk hosszúságára nézve nevezettek el, longicollis, Langhals (a' kut *gém* is ezért) továbbá: *kím* (erecto collo aspiciens), *speculator*, *Spion*, *Späher*, *honnét*, *kím*-lelni = *spähen*, *kím*-éltni = tekintettel lenni valakire, *schonen*, 's ide szít a' *gyanó* v. *gyanu* is, miszerint ennek is eredeti jelentése a' nézésben, kímlelésben vagyon; vö. *supicio*.

feltételes értelmet nyert; c) átment az ohajtás kifejezésére is: ó csak (o si! utinam!); p. o. ó csak tudná! csak itt volna! bár csak itt volna stb.

A' *hogy* mint a' latin *quod* 's ném. *dass* visszamutató kötszó = coniunctio relativa (sajátlag visszamutató névmás = pronom relat. *) mondatokat vezet. Használatáról ezeket említjük meg: a) látást, hallást, tudást, hitelt, kétséget, mondást, vallást, esküvést stb jelentő, 's a' létige 's más hason erejű igék után következvén, az általa vezérlett mondat igéje jelentő módba tétetik. Hogyan ment légyen át a' relativ névmás e' használatra, következő példákból kiviláglik: Honnan van (az) hogy olly rosszúl tanulsz; látom (azt) hogy az ég borús; kénytelen vagyok megvallani (azt) hogy e' jutalmat nem érdemled; hirlik, beszélnek (azt) hogy Páris városa megerősítettik stb. Ez esetben egy előre ment cselekvő v. míveltető ige után a' *hogy*-tól vezérlett mondat vád-esetben gondoltathatik. b) czélt és szándékot (Zweck, Absicht), tanácsot és javaslatot (consilium) jelentvén, utána az ige foglaló módba tétetik (eo fine, és ideo, ut); p. o. teremté Isten az embert, hogy neki szolgáljon; ha a' társaság boldogulni akar,

*) A' *hogy* egy eredetü a' lat. *quod*-dal, melly a' qui, quae, quod relativ névmásból vitetett át kötszóbeli használatra. Eredetibb alakja *kod*, mellytől a' k-nak h-ra, a' d-nek gy-re változtával (hod, hogy) tért el a' *hogy*. A' ném. *dass* is a' relativ névmással (das) ugyanaz; vö. a' heber: ascher (qui, quae, quod) kötszóbeli használatát is. Innét van határozói használat is: *hogy'*, *hogyan*, *a' hogy'*, *a' hogyan* = *quomodo* (wie beschaffen).

szükséges (az = *necessarium est id quod*), hogy arány legyen a' természetők és emésztők között; futok, hogy el ne érjen; ha akarod, hogy hallgassak valamiről, hallgass először arról magad; azon kell lennünk, hogy használjunk minél többnek; hogy célzt érj, szükség törekedned (eo fine); itt küldöm a' leveleket (eo fine), hogy saját szememmel lássad; ójjad hogy valaki meg ne ismerje, hogy ide jöttél. Bécsi m. Codex. Ruth. 3, 14. Ez esetben néha az előmondat, mellytől a' *hogy* függ, alattomban értetik; p. o. hogy a' tatár vigyen el (kivánom azt); hogy a' manó vigyen el. A' *kér* ige után is foglaló módu igével következik a' *hogy*; p. o. arra kérlek, hogy jöjj velem.

Ha a' cél, a' javaslat csak kétesen 's inkább ohajtva fejeztetik ki, utána a' *hogy* is ohajtó v. feltételes módu igével következik; p. o. kívánnám hogy meglátogatna stb.

c) a' *hogy*-tól vezérlett mondat okadást jelent (eo quod, quia) 's ekkor is jelentő módu igével köttetik; p. o. jaj nekem, hogy (mert) tisztátalanok ajkaim; örülök, hogy eljöttél. Gyakran ez esetben megelőzi az *azért*, *mivel*; p. o. azért, hogy első igyekezeted szerencsés nem volt, el ne vesd kedvedet. Nem kapott jutalmat, mivelhogy rosszúl felelt stb.

d) mint kötszó áll az apodosis jeleül is; p. o. a' hiba olly nagy, hogy alig bocsáttathatik meg; az *ugy* után nagyító értelme van: ugy elesett, hogy eltörte lábát.

Egyéb használatának kifejtését a' szótár íróinak hagyjuk.

A' *hogy* gyakran helyesen kihagyatik, sőt, hogy egész halmaza ne rújítsa a' beszédet, ki is kell hagyatnia, mi a) egyszerűn, a' mondat minden változtatása nélkül, megeshetik; p. o. kérlek (hogy) adj egy pohár friss vizet. Épen így kihagyatik néha az *ut* is a' latinban: Huic mandat (ut) Rhēnos adeat. Caesar. Te rogo, atque oro (ut) te colligas. Cicero. b) másszor a' *hogy* kihagyatván, utána a' foglaló módban állt ige infinitívusba tétethetik (l. 19. §.); p. o. eljön, hogy bennünket megítéljen = eljön bennünket megítélni; mondá neki élnie = mondá neki, hogy éljen (l. R. m. nyelvémlékk. 1. k. a' Temetési beszédben). c) helyette állhat a' *miképen, miszerint, mikint* is: látom hogy jajgat és nyög búnsulya alatt a' gonosz, v. látom (azt) miszerint v. miképen jajgat. A' szónok jelenté, mikint (hogy) az egyesület felbomlott.

II. A' közbevetők (interiectiones) az indulatok jelelésére így használtatnak:

a) a' fájdalmas érzésekre: ó, oh! jaj! oh jaj! Istenem! kár! oh egek! ej, hej!

b) az ohajtásokra: bár, bárcsak! vajha.

c) a' csodálkozásra: ejnye! beh! vajmi! hóhó! nini! beh szép, beh jó!

d) a' csufolás- 's gunyolásra: aha! fi! épen, épen bizony! bezzeg! ehe!

e) a' bátorításra: no! nosza! rajta! csak rajta!

f) csilapításra: csitt, halkan, vesztég! stb.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' SZÓRENDRŐL.

A' beszéd külön részei egymással, vagy bizonyos beszédrész a' maga nembeliével, nem köthetetik össze önkényesen, valamint a' mondat részeinek is szabályszerűleg kell elhelyeztetniök, hogy értelmesen, és szabályszerűleg szóljunk. E' két esetet összefoglalva értekezünk mi itt a' szórendről.

28. §.

ELŐLEGES JEGYZETEK A' MONDAT ALKATRÉSZEIRŐL, A' MONDATOK OSZTÁLYZATÁRÓL, 'S A' SUBIECTUMNAK A' PRAEDICATUMHOZI VISZONYÁRÓL A' SZÁMRA NÉZVE.

1. A' beszéd több mondatból, a' mondat több szóból szerkesztetik össze, 's így ez is, mint minden egész, bizonyos alkató részekből áll. A' mondat részei a) lényegesek: α) subiectum (alazat); β) praedicatum (tulajdonítmány); γ) copula vagy kapcsolat. b) nem azok 's csak mint mellékrészek környületesb leírás végett vétetnek a' mondatba.

α) A' subiectum a' mondat alaptárgyát v. főfogalmát teszi, mellyről valami mondatik (tulajdonság, változás, állapot) 's rendszerint főnév, mert csak erről mondathatik valami. A' beszéd

egyéb részei is állhatnak subiectumúl, de ekkor ezek is főnévnek tekintendők; p. o. a' jaj hallik; kapálni nem akarok; országot igazgatni nem tudok.

β) A' praedicatum az, a' mi a' subiectumról valamit kimond 's rendszerint ige vagy társnév, de lehet főnév is; p. o. ez az a' történet (dieses ist die Geschichte), Jehova az igaz Isten.

γ) A' copula azon kapcsolat, melly a' praedicatumot a' subiectummal összeköti.

A' copuláról különösen ezeket jegyezzük meg:

Ha főnév v. más névmás, melly a' mondat subiectumát teszi, fő- v. társnévvel, mint praedicatummal áll a' mondatban: copula nélkül szerkeztetnek össze; ha a' praedicatum egy ige: a' copula ebben foglaltatik; p. o. ez az a' történet (dieses ist die Geschichte), Pál okos (Paulus est prudens), a' fülmile énekel (q. d. philomela est cantrix).

Tudniillik mind ez esetekben a' létige (van, vannak) értetik alattomban, melly mint copula, minden mondatnak alapjául szolgál, 's nem tétetik ki; p. o. az ember halandó (est mortalis); tagadó mondatokban, p. o. ez nem hazugság (non est mendacium), ez a' toll sem jó (nec calamus hic est bonus). Ha kitétetik (midőn valóságos lételt = Daseyn, Vorhandenseyn, jelent) 's a' praedicatumot képz': ebben is benn foglaltatik a' copula; p. o. az atyám a' kertben van, tagadólag: az atyám nincs itthon; a' hol hegyek nincsenek, ott völgyek sincsenek stb.

A' mondatokra nézve megtörténhetik, hogy, midőn a' subiectum egy személyes névmás, mivel ez ki is maradhat, a' subiectum és copula a' praedicatumban foglaltatik; p. o. irt = ő író volt. Másszor megtörténhetik, hogy

a' subiectum és praedicatum névmás ; p. o. ez az (hoc est illud), vagy végre ha a' subiectum névmás elmarad, egy főnév (v. társnév)-praedicatumban foglaltatik a' copula; p. o. kár = ez kár, c' est dommage!

2. A' mondatok alakjok- és anyagjokra nézve különféleképpen szoktak osztályoztatni. a) Alakjokra nézve elbeszélők-, ohajtók-, kérdők-, parancsolók- vagy felkiáltókra 's gyakran egy ugyanazon mondatban több alak válthatja fel egymást; p. o. ha ez úgy van, melly szó elégséges a' szomorúság festésére? (elbeszélő 's kérdő alak); b) anyagjára nézve a' mondat egyszerezű, ha csupán subiectum és praedicatumból áll; vagy összetett, midőn két, vagy több mondat egybeköttetik. Ezek mindegyike lehet olyan, hogy benne a' subiectum és praedicatum minden közelebbi meghatározás nélkül kiképezettlen állnak, vagy kiképezetten viszonyaik, tulajdonságaik v. egyéb okok, feltételek, környületek felhordásával kiszélesítve. Az összetett mondatok annyiféleképpen lehetnek, a' mennyi a' viszony két vagy több mondat között lehetséges, 's mivel ezek kötszók által jeleltetnek meg, mennyi kötszó van a' nyelvben, mellyek közül némelyek két vagy több mondatot kötnek össze, mások csak kettőt, 's itt már a' periodusról szóló tan kezdődik, melly inkább az Ékesszólásba tartozik, mint nyelvtanba. L. Adelung's Deutsche Sprachlehre. 5. Auflage. Berlin u. Wien 1803. 349. l.

3. A' melly számban áll a' subiectum, abba

kiván tétetni a' praedicatum is, a' copulával együtt. Ez minden nyelvekkel közös szabály; p. o. a' magyar jó katona—a' magyarok jó katonák stb.

Az egyes számban álló collectiv értelmű nevek után többes szám következik; p. o. mind itthon vagyunk; sokan a' vétek csábjaitól elbájoltatnak. b) több összekötött subiectumszó után is többes következik; p. o. a'

Duna, Tisza, Száva és Dráva Magyarország fő folyói (sunt). Az ő fia és öccse roszak kezdenek lenni. Ez esetben állhat egyes is; p. o. mens et ratio et consilium in senibus est: az ész, okosság és tanács az öregekben van.

Áll ez akkor is, ha a' (magánálló) személyes névmások köttetnek össze, t. i. ezek után is többes következik, melly aztán a' személyek jelesbikéhez igazíttatik (az első a' második- 's harmadiknál, a' második jelesb a' harmadiknál); p. o. si tu et Tullia, lux nostra valetis, ego et svavissimus Cicero valemus: ha te, és Tullia, szemfényem, egészségesek vagytok, én és a' kedves Cicero egészségesek vagyunk.

29. §.

A' MONDAT RÉSZEINEK ELRENDELÉSÉRŐL.

1. A' nyugalmasan előhaladó mondat részeinek ezen elrendelése egyedül természetes: subiectum, copula, praedicatum (a' kapcsolatnak ugyan is az összekötendőik közepett kell állnia); vagy, ha a' praedicatum tárgyával együtt áll egy igében: subiectum, ige, végül ennek tárgya. E' rendet több nyelv követi. A' magyarban elül áll a' subiectum, erre következik a' praedicatum, végül a' copula, vagy: a' tárgy, subiectum, ige; p. o. a' tavasz kellemes (der Frühling ist angenehm), gyermekeimet szeretem.

Hanem a' magyar a' mondat mindenik részét annak elejére teheti, azt kiemelheti, ha t. i. a' nyomaték reá esik, 's ekkor is a' szerkezet szabályos, de az értelem a' nyomaték szerint változik. Így mondat elejére teheti:

a) az igét; p. o. megverték az oroszok a' lengyeleket. Ugy látszik, ez főleg akkor történik
 α) midőn kérdezzünk; p. o. irtál-e már öcsédnek?
 β) ha intve, dorgálva v. kérve szoltunk, felhivunk valakit; p. o. féljetelek gonoszok akkor is, ha nincs nyomotokban üldözőtök! stb.

b) a' társnevet, mint praedicatumot, ha t. i. ez nyomatékos; p. o. nagy az én bűnöm; hidegek az éjszakák; főleg kérdéseknél: nehéz-e ez a' munka?

c) az ige tárgyát (obiectum verbi); p. o. a' lengyeleket megverték az oroszok; a' nyomaték nevekedik, ha a' mondat így szerkesztetik: a' lengyeleket verték meg az oroszok.

d) a' határozót vagy kötszót; p. o. tegnap megverték, v. tegnap verték meg az oroszok a' lengyeleket; ha megverték az oroszok a' lengyeleket: béke lesz.

Egy szóval a' nyomatékos szó mindig a' mondat elejére siet, egy vele átellenben, nem ritkán ellentételesen álló eszmétől nyomtatván, melly alattomban értetik, 's mellynek hatása egyenesen ez ellen van irányozva.

Vegyünk fel példaúl itt egy mondatot Stancsics nyelvészetéből (I. 75. l.): tegnap megfürödtem a' Duná-

ban. E' mondat szavai, így változhatnak el: a) megfürödtem tegnap a' Dunában—itt a' cselekvés kitüntetőleg áll egyéb tegnapi cselekedetim felett, ezért megy előre a' cselekvést kifejező ige: megfürödtem. b) tegnap megfürödtem vagy fürödtem meg a' Dunában — itt a' fürdés ideje áll kitüntetőleg a' többi idő felett, 's ennyit tesz: épen tegnap, nem tegnap előtt, vagy ma fürödtem meg. c) a' Dunában megfürödtem v. fürödtem meg tegnap — itt a' fürdés helye áll kitüntetőleg, más fürdőhelyeknek ellenében, t. i. a' Dunában, nem a' Tiszában stb. Láss illy példát: *Practische ung. Sprachlehre v. J. von Márton. Wien. 1820. 111. l.*

30. §.

A' NEVEK ELRENDELÉSÉRŐL.

A' szórend második szabálya ez: azon szavak, mellyek csak egy gondolat kifejezésére szolgálnak, egymástól el ne választassanak.

Ezt előre bocsátván az izkéről mindenek előtt megjegyezzük, hogy ez mindig a' főnév előtt, 's ha ezt társnév előzi meg, ez előtt áll; p. o. a' gyermekek tanulnak, a' rossz gyermekek nem tanulnak. Midőn társnév gyanánt több szó áll a' főnév előtt, mind ezeknek is elibe tétetik; p. o. az N. halála által megürült, B. megyében kebeleztet, n—i mázsáló hivatalra kinevezett N. N. — A' határozatlan *egy*, nyomosítás végett a' társ- és főnév közé helyeztetik; p. o. derék egy ember.

1. A' főnevekről. Két vagy több főnév, egymás mellett állván: a) egyik vezeték, a' másik keresztnév; p. o. Nagy Endre, Bolla János stb; vagy b) egyik a' másiknak magyarázatára hozatik fel,

vagyis appositioiban áll. A' méltóságot, hivatalt, művészséget, mesterséget stb jelentő nevek mind appositioiban állnak; p. o. József császár, Kopácsy József primás, Ferencz diák, Pál apostol, István gazda, János mester, anyám asszony, sógor asszony, Fanni kisasszony, Gyula urfi stb; vagy c) birtokviszonyban állnak; p. o. a' császár embere stb.

Ezeket előre bocsátván, világos hogy a) a' keresztnév utána áll a' vezeték- vagy családnévnek; b) az appositioiban az értelmező név az értelmezettnek; c) a' birtoknév a' birtokosnak.

Egyébiránt, mint már megjegyzők, némelly appositioiban álló neveknél az értelmező szó áll elül: szűz leány, özvegy asszony. l. 5. §. A' birtoknév is állhat elül: embere a' császárnak. l. 4. §.

2. A' társnevekről. A' társnév rendszerint a' főnév előtt áll; p. o. te becsületes ember vagy; de állhat utána is: a) ha a' főnévről valamit nyomosabban mondunk, melly esetben a' társnév praedicatumúl áll; p. o. az Isten mindenható; az est hüvös; vagy b) appositioiban áll; p. o. vettem lovat pedig szépet.

Ha főnevek társnévül állnak: mindig a' főnév elibe kívánnak helyeztetni; p. o. vas vessző, posztó nadrág, borju bőr. Ez áll a' számnevekről is: hat forint, nyolcz arany stb.

3. A' számnevekről. Midőn a' számneveknek összeadás (additio) fekszik alapul, a' nagyobbik szám, elibe tétetik a' kisebbiknek; p. o. huszon egy, hatvan kettő, negyven egy. Így történik ez a' görög, latin 's franczia nyelvekben is, de el-

lenkezőleg a' németben, hol a' kisebbik áll elül; p. o. ein und zwanzig stb. — Ha a' számlálásban alapúl a' sokszorozás (multiplicatio) fekszik: a' kisebbik szám megy előre; p. o. ötször hat, nyolczszor tiz stb; két száz; (egy) ezer nyolcz száz stb.

4. A' személyes névmások, midőn igékhez függedve ezeknek személyeit képzik, ki is tétethetvén (l. 17. §.) az igének előtte, vagy utána állnak a' nyomaték szerint, t. i. ha a' személyre esik a' nyomaték: előtte állnak az igének; p. o. én bizony tudom; ha pedig az igére esik a' nyomaték: utána állnak az igének; p. o. nem tudom biz' én. Ez utóbbik eset előfordul a) az illy szó-lásformákban: nem igaz, mondom én = il n' est point vrai, dis-je; b) a' kérdésekben: hogy' tudsz te olly jól aludni? c) a' parancsot, kívánságot, feltételt kifejező mondatokban; p. o. menj te; bárcsak tudnám én is! Azonban ez esetekben is állhatnak előtte az igének; p. o. te menj; bár csak én is tudnám, t. i. mindig a' nyomaték vétetik ezek elrendelésénél tekintetbe.

31. §.

(Folytatás.)

A' RÉSZECSEKÉK ELRENDELÉSÉRŐL.

1) A' határozók az igének vagy társnévnek rendszerint elibe tétetnek; p. o. nagyon hasznos, igen kellemes, szépen irsz; de állhatnak utána is, p. o. tanulj jól, irj szebben, irhatnál szebben is; a' jámborság hasznos nagyon.

A' mi az igékkel összeköttetni szokott határozókat (1. 23. §. 3.) különösen illeti, ezek is az adott szabályt követik, t. i. rendszerint az igéhez kötve ennek előtte állnak; p. o. megeszem, levetem, kiviszem, vissza adom stb; de az igétől el is válhatnak *) 's ekkor is előtte állnak az igének, ha ezekre esik a' nyomaték, különben pedig annak utána állnak; p. o. meg akarta őt venni; kitakarodjál; elmenj; visszavidd; meg bocsássak-e neki? viszont ugyanezen esetekben utána állnak: edd meg, vidd vissza; mikor keltél fel? hány órákor feküdtél le? Többire mindig utána állnak az igének, ha kérdő névmás van a' mondatban; p. o. ki dobott meg, előtte áll pedig szükségkép, midőn csupasz igével kérdünk v. felelünk; p. o. meg dobott? igen is meg v. meg dobott.

2. A' tagadó szócskák mindig az ige előtt állnak, többnyire közvetlenül; p. o. nem akarta elvenni; ne vedd el; el ne vedd; ezt se vedd el; ne ezt vedd el; nem az én hibám volt; nem Bécsben csinálták órádat. A' heberben is kevés kivétellel a' negatio mindig közvetlenül az ige előtt áll. Olvashatni így is helyezve: nem bolonddátette-e Isten a' világ bölcsességét? 1. Cor. 1, 20.

*) Ez az elválás főleg akkor történik meg: a) ha az összetételben igeen kívül még egy jó oda; p. o. ki kell ezt tiltani v. a' nyomaték szerint: ezt kell tiltani; fel van már ez is írva; meg fogod látni; ki szokott a' falura járni, v. a' falura szokott kijárni; meg akarták fogni stb. b) ha olly szócskák jönnek a' mondatba, mellyeknek az ige előtt állni előjoguk van, minők a' tagadó szócskák; p. o. el nem fogom mulatni; ki nem állhatom a' füstöt; meg ne mondd stb. c) ha egy particulának helye tüstént a' nyomatékos szó után esik, 's maga az illy határozó nyomatékos; p. o. meg is venné, el is adná. Ugyanezen esetekben válik el az igétől az elébe kitett személynév is; p. o. én nem akarom, én is láttam stb.

3. A' névhatározókról. A' független névhatározók rendszerint utána tétetnek a' névnek; p. o. két szék között pad alá esett; pénz nélkül szegény az ember; azonban némellyek előtte vagy utána állhatnak, p. o. túl a' Dunán, a' Dunán túl; keresztül a' házon, a' házon keresztül stb.

Jegyzet. Mikor a' névhatározók birtokviszonyban állnak a' névvel, úgy szerkeszthetnek mint a' főnevekről mondók. 30. §.

4. A' kötszők, és közbevetők rendszerint az első helyet foglalják el a' mondatban, de ez utóbbiak állhatnak annak közepén is; p. o. ha jól tanulsz, hasznát veszed; jaj az istenteleneknek! sokan, beh kár! elfelejtkeznek magokról.

Az *is* kötsző mindig azon szó után tétetik, mellyen a' nyomaték fekszik, vagyis melly a' mondatban leginkább hangoztatik; p. o. én is iszom veletek; veletek is iszom én. A' latin 's német (*etiam*, *auch*) mindig a' nyomatékos szó elibe teszi e' kötszőkat: *auch ich werde... etiam ego vobiscum... auch mit euch werde ich... etiam vobiscum* stb.

A' *ha* — *is*, *ha szinte* — *is*, *ha nem* — *is* (*bár* — *is*, *hábár* — *is*) úgy rendeltetnek el, hogy a' *ha*, *hanem*, *ha szinte* stb elibe tétetnek a' nyomatékos szónak, mellyet az *is* nyomban követ; p. o. ha elmennék is; ha szinte oda mentem volna is; ő nem csak szegény, hanem szerencsétlen is.

A' köznyelven gyakran hallható, nyomosító *ám*, mindig a' határozott ige után tétetik; p. o. ott kell ám lenned; ha ilyen a' mondatban nincs, 's csak értetik: annak helyére; p. o. ott voltál-e? ott ám; eljősz-e a' vásárra? el (megyek) ám.

HARMADIK SZAKASZ.

A' SZÓVISZONYRÓL.

32. §.

ELŐLEGES ÉSZREVÉTELEK A' SZÓVISZONYRÓL, 'S A' VÁRASOK NEVEINEK RAGOZÁSÁRÓL.

A' fogalmak különféle viszonyokba léphetnek és lépnek. Ezen értelmi szinezeteket, vagy a' fogalmak viszonyaik szerinti módosulatit mi magyarok bizonyos szócskákkal jeleljük meg, melyek közül némelyek önállólólag, mások a' szóhoz forradva használtatnak. Amazokat a' grammaticusok viszonszócskáknak, emezeket viszonyragoknak nevezék el. (I. Nyelvtud. pályam. I. köt. Csátónál. 47. l.)—A' viszonszócskákat legyen elég itt csupán említenem (l. egyébaránt 26. §.). Sokkal nehezebb egészen tisztába jőni ez utóbbiak iránt, mert ezeket a' nyelvszokás, főleg idiotismusaink képzésében igen sokfélileg alkalmazá, 's bizonyos szabályok alá nehezen vonathatnak. 'S így a' mi tökéleteset, kimerítőt ezekre nézve is mondhatni, a' szótártól, melly a' nemzetben megfogamzott, 's magyar ajkon megtestesült, korunkiglan fenmaradt minden eszmét 's fogalmat hozand, várjuk.

Annai bizonyos, hogy ezeket, eredeti értelmökből kiindulva, a' már talán évezredekken által képződött nyelvben, különfélileg találjuk alkal-

maztatva, 's ezen alkalmaztatásuknak igen mélyen fekvő okait, alapjait napfényre hozni — ez, gondolom, minden, a' mit itt tenni szükség.

Midőn egy szó a' viszony szerint, mellyben áll, bizonyos módon hajlítottatik (domini, domino, dominum stb) vagy. mint nyelvünkben, bizonyos ragot nyer, azt szokás mondani, hogy más szó kívánja a' casust, a' ragot (regitur ab alio), holott ez csupán a' viszonyból származik, mellyben valami lenni gondoltatik. L. Adelungs Deutsche Gramm. 536. és 587. §§.

Az is bizonyos, hogy használatuk körül nagy értelmi pontosságot, szabatoságot, szoros logicát lehet észrevenni, 's habár egyik viszonyragot használhatni is a' másik helyett némelly esetekben, mégis ez többnyire csak arra mutat, hogy a' fogalmak viszonya így vagy amugy módosulhat. Csak a' honi városok, faluk, puszták nevei, 's még némelly nevek ragozásában nem lehet első tekintetre ez értelmi pontosságot észrevenni. Ezek t. i. a' behatás viszonyában (ba, be) felhatóval (ra, re) kívánnak ragoztatni, a' benmaradásában (ban, ben) állapítóval (n, on, en ön) *), a' távolodásában (tól, től) lehetőval (ról, ról); p. o. Budára, Budán, Budáról; Futakra, Futakon, Futakról, holott logice: Budába, Budában, Budából stb látszik helyesebbnek.

'S e' szabály szerint kívánnak a' honi városok, faluk, puszták nevei ragoztatni átalán 's el-

*) Némellyek, főleg az *ly* és *r* végzetűek — n (on, en, ön) és ban, ben helyett, tt (ott, ett, ött, ütt)-el; p. o. Gyűrött (Győrben), Kolosvártt v. Kolosvárott, Vásárhelytt v. Vásárhelyett, Szathmártt, Pécssett stb.

annyira, hogy az *m, n, ny*-nyel végződőkre grammatikáinkban kijelelt szabály, miszerint ezek: *ba*, *be*, *ban*, *ben*, *ból* *ból*-t kívánnak, sincs kivétel nélkül. Így mondatik: Szőnyre, Bőnyre, Tetétlenre stb a' kivétel ellenére (l. a' Debreczeni gramm. 220 — 222. lap.). Az *i* és *u* hangzókon, valamint a' *vár* és *ur* szókkal végződők is, habár felveszik is némellyek a' *ba*, *be*, *ban*, *ben*, *ból*, *ból* ragokat, hajlanak az általános szabály követésére.

Az *i, u* hangzón 's a' *vár*- és *ur*-ral végződők kétképen ragoztatnak: Apatiba, -ban, -ból v. Apatira, -in, -ról; Ujfalura, -un, -ról v. Ujfaluba, -ban, -ból; Győrbe, -ben, -ból vagy Győrre, Győrött, Győrről; Kereszturba, -ban, -ból, v. Keresztúrra, Kereszturon (v. -urott), Kereszturról stb. A' *j* végzetűek közül némellyek: *ba*, *ban*, *ból*-t (Bajba, -ban, -ból), mások: *ra*, *on*, *ról*-t vesznek fel (Gyulajra, -on, -ról); Tokaj pedig: Tokajra vagy Tokajba stb.

Azonban tekintvén a' nemzeteknél azon ós szokást, melly szerint a' várakat, városokat magas helyeken, halmokon, hegyeken építék (vö. heber. *bamah* = *arx*, *castellum in monte exstructum* 's a' ném. *Burg* és *Berg* szók etymonját), melyekre felmegy, mellyeken áll, nyugszik, melyekről lejár, leszáll az ember, e' látszatos gondatlansága is elenyész a' nyelvnek. 'S mi más okból térnének el a' *halom* szóval összetett városnevek (Kőhalom) az *m, n, ny*-nyel végződők szabályától olly világosan, mint hogy a' *halom* (*collis*) szótól a' magasság fogalma elválaszthatatlan? Ebből világos, hogy a' honi városnevek ragozási különbségének okai épen nem azok, mellyek a' debre-

czeni grammaticusok által (az idéztem helyen) felhordatnak, hanem a' kifejeelt egyetlen, 's minden ebbeli különbséget a' következetes gondolkozás szült, midőn a' magasb tájakon fekvő helyek neveit felhatóval, 's ezt egyszer megszokván több alantabbat is azzal, 's csak keveset láta a' nemzet behatóval ragozandónak; melly következetesség végre világos a' várak (v. városok 's helységek) és megyék közös neveinek ragozási különböztetéséből is. Így p. o. Tolnára, Tolnán, Tolnáról, midőn helység neve; Tolnába, Tolnában, Tolnából mondatik, midőn a' vármegyeé.

Többire, úgy látszik, hogy a' felhozott októl függő ragozási mód, a' városok neveinél messzebb terjed, 's illy szólásmódok: diaetára '), törvényszékre menni, arról haza menni, azon jelenlenni stb. szinte abból értethetnek meg, mert a' föld színénél magasabbak. Una tamen cunctis procul e minet una diaetis. Stat. Ugyanez okból más nemzetek is így szólanak; heber: al (ain) beth jaj = Jehovah házában (e' helyett házában) énekelni. Jesaiás 38, 20; t. i. mert Jehovah temploma Zion hegyén állott; ném. auf der Stube, auf dem Saale e' helyett: oben in der Stube.

A' ném. *auf* praepositio használatáról következőt jegyzi meg Adelung (már idéztem Grammaticája 314. l). Tudniillik használtatik: 1) wenn die Bewegung nach einem höher gelegnen Orte gerichtet ist: auf den Berg steigen stb. 2) Auch in vielen andern Fällen, vermuthlich sofern der Ort ehemals wirklich als höher gelegen betrachtet werden konnte: auf das Rathhaus, auf

*) Diaeta, *δίαίτα* sajátlag: ebédlőhely (asztal); ételben való szabott rendtartás; nálunk országgyűlés. l. Moln. Lex. ung.

die Universität, auf das Dorf gehen stb stb; mi is mondjuk: városházra (v. -ba v. -hoz), postára, universitásra, falura menni stb.

A)

VISZONYRAGOK A' HELYBEMOZDULÁS JELELÉSÉRE.

33. §.

RA, RE.

E' viszonyrag eredetileg pusztá mozgást, rengetést (mint maga a' nyelv felett fekvő léget reszkettető — vibrans — r betű) teheti, melly jelenétsből aztán a' valami felé fordulás, hajlás (conversionis in) 's valaminek külszinére a) fel- vagy b) lehatva (rá) = sursum ex loco inferiore, hinauf auf (etwas), v. deorsum ex loco editiore, hinab auf (etwas), haladó irány értelme (sensus directionis) fejezt ki.

A) A' mozdulás fogalma 1) azon eszme jelelésére módosul, melly szerint a' dolog valami felé hajolni, állni mondatik; p. o. roszra hajlik, félre áll kalapja stb, átható igékkel: bűnre kiszt, jóra tanít, int, oktat, ösztönöz, kényszerít, szorít (stringendo vult, conatur inclinare ad) stb. — E' pont alatti értelemhez közelít az, melly szerint a' fentebb álló dolog valami alantira csüggeni (imminere) gondoltatik; p. o. silány termést hoztak az árokra dülő földek (az árok alantibb, mellyre csüggeni gondoltatnak a' földek); kutra, folyóra, forrásra, vállura, vizre (melly alább áll a' föld színénél 's mellyre hajol az ivó) hajtani barmait

stb. Ide tartoznak ezek is: napról napra, időről időre, óráról órára (a' képzeletben felsőbb fokozatról alantibbra szállva), rendről rendre stb. Közel áll e' fogalomhoz az, melly szerint egy dolog másra mintegy támaszkodni (se ad eam applicare, acclinare) mondatik; p. o. jobbra, balra, oldalra áll, hátra állj! a' kapura, ajtóra állott = ad portam; vö. ad latus, ad dextram, auf der Seite stb. 2) A' fordulás eszméje annak jelelésére alkalmaztatik, miszerint a' dolog állapotjából másra fordulni (átmenni) vagy fordíttatni mondatik; p. o. a' világra lett, született; sorsom jobbra fordul; szerencsémre jösz (quod venias, hoc mihi convertitur in fortunam); egészségére, becsületére válik. Ide tartozik azon tünemény is, melly szerint az osztást, osztást, törést, vágást, darabolást, aprítást stb. jelentő igék mellett, miután az osztás—aprítás által a' dolog más állapotba átvitetik, a' miséget jelentő szó e' viszonyraggal ragoztatik; p. o. a' természet három országra, mindenik ismét nemekre, fajokra oszlik, osztatik; a' nemzet pártokra szakad; leesvén óram, üvege négy darabra törött stb.

B) A' mozdulás bizonyos célra vitetik (irány, directio). Ez 1) ugy alkalmaztatik, hogy a' dolog a' célhoz mérve arra valónak, képesnek, késznek, alkalmasnak, jónak 's viszont: képtelennek — rosznak stb. egyszerűn kijelentetik; p. o. jóra való, mindenre képes, semmire kellő. 2) A' cselekvés célra vitetik, intéztetik, irányoztatik; p. o. hazamenőre, indulóra dobolnak a' katonáknak

menyekezőre (meny ikezés = kötés a' cél), temetőre, bucsúra *) (fine consequendae veniae, dimissionis poenarum) menni; nyulakra, őzekre vadász, lődöz (nyulak a' vadászás célja), szert tenni pénzre (medium adhibere ad finem dein assequi), Isten dicsőségére tenni stb. Ellenséges értelemben ide tartoznak: a' francziára ment; a' török nyakára indult (contra), reám támad = insurgit contra me (adoritur).

A' cél vagy irány átviteltén az időre, kijeleli az időpontot, határt, mellyben valami történik; p. o. mára vártalak (ma a' terminus), estére jöjj hozzám; folyó hó nyolczadikára a megyénkben nagy gyűlés hirdettetett (a' hó nyolczadika a' határ). Ide tartozik ez is: minden esetre (in omnem casum sc. defigitur terminus, sive hic, sive ille casus emergat).

3. A' hatás a) felfelé történik (sursum ex); p. o. ágra kapaszkodott, felült a' kocsira; akasztófára köttetett stb, felgerjed, haragszik, boszorkodik, fulaszkodik valakire; vö. ascendit ira ex naso ejus instar fumi. 18. Zsolt. 9. v. Hivatalra emeltetett, magasztaltatott stb. b) lefelé (deorsum ex), t. i. a' mozdulás valamire mint alapra vitetik; p. o. székre ül, ágyra dől, fövényre épít, földre esik, lábra áll (láb mint alap), botra támaszkodik;

*) *Bucu*, a' *bocs*-át (v. *bulcsu* *bolcsát*) igéhez vonatkozik, 's ennek értelmére nézve = *dimissio poenarum*. *Dimitte nobis peccata nostra*: bocsásd meg a' mi vétkeinket, mondatik a' *mintyánkban*.

illik huszárra a' zsinóros veres nadrág (a' nadrág a' testen, mint alapon l. az *illik* jelentését a' 17-dik etym. jegyz.), mentéjét ölti vállaira.

Az alap fogalmából indulva lehet következőket is kifejteni. aa) Pálra szép hivatal ruháztatott (Pál a' hivatal alapja), tapasztalásra építeni, támaszkodni (a' tapasztalás az alap), szemeimre jött az álmom (melly felülről jőni, Istentől küldve képzeltetik, a' szemre mint alapra: incidit in aliquem sopor), más pénzére iszik (a' pénz az alap); szemére vetni, hányni, lobbantani hibáit (a' szemérem helye levén a' szem, alapra vettetni mondatik a' hiba, a' megszégyenítés végett); tactusra lejtteni (lejtés alapja a' tactus); pipára gyujtani (a' pipán mint alapon történik a' gyujtás) stb. bb) az alap fogalmából értelmezendő az is, miszerint egy dolog mással — mint normával, mellyről leképezteték, melly tehát létének alapja, példánya — összeilleni mondatik (*convenientia rei cum alia*), vö. lat. ad morem, auf die Art; p. o. paraszt módra szilajkodik; kényére éli világát (kénye a' norma, alap, minta, mellyre viszi, mellyhez szabja életét), Isten képére teremteték az ember (Isten képe a' minta); Nero példájára kegyetlenkedik; apjára ütött a' gyermek (ahhoz hasonlít); cc) ha jól látok, innét foly ki határozói értelme (in modum, quomodo? hoc modo); p. o. fojtóra, bokorra, csomóra kötni = bokrosan; végre (demum), utóljára stb: alacson módra bánt velem (hogyan). dd) az alap értelméből fejlett ki azon használata is, mi-

szerint az okról (de caussa) mint alapról mondatik; p. o. szavaimra megindult (szavaim a' megindulás oka), a' váratlan feleletre elnémult (a' váratlan felelet az ok, mellynek következtében elnémult), őseinek érdemeire büszke; a' tréfára elnevette magát; és ee) az árról is (de pretio) mondatik: száz forintra tartja lovát, de én ötvenre sem becsülöm. ff) a' foglalkodás tárgyáról mint alapról (a' rámozdulás értelmében); p. o. a' tudományokra veti fejét (er verlegtsich auf die Wissenschaften), kereskedésre, ivásra adja magát. gg) a' következményről mondatván szinte az alap értelméből fejtegetendő, miszerint ez az előzményre mint alapra állíttatik; p. o. az örömré szomorúság következik; erre az történt; tánczra játék következett; kérdésre jól felelt; kértemre megjelent. hh) a' számról; p. o. tiz emberre tálni; egy munkásra naponkint egy forintot számít stb. ii) az időről 's tartósságról (Dauer); eleség tiz napra; megjő két hétre.

C) A' fordulás és irány értelméből (ex signif. conversionis et directionis) továbbá kifejlett még a' valami felé nézése, valamire ügyelése (est particula ad aliquid respicientis, spectantis aliquid, rationem habentis alicuius rei); p. o. jobbra néz (innét a' *néz*, *nézvest* határozóvali használata, melly gyakran el is marad in Beziehung, Hinsicht auf, p. o. Salomo maior erat omnibus terrae regibus sapientia et divitiis (abl.): bölcseségre 's gazdagságra nézve; az idei gabona fejére (nézve) nem

igen jó), balra tekint, vigyáz magára, figyelmez a' szóra, hallgat beszédemre, vár valakire (vár, virad, viraszt, virul gyökerekben a' világosság fogalmából (vö. heber. or = lux) kifejtett nézése is megvagyon; a' virul, virág stben pedig a' növényekre viteték át); a' léleknek valamire ügyelését fejezván ki (vö. attendere animum ad aliquid); a' pámra gondolok; a' gyönyörteljes órákra, melyeket körödben tölték, örömmel emlékezem viszsza; gondod legyen a' szegényekre stb. Mivel továbbá a' valamire ügyelés- és gondolással az ügyeket van rendszerint összekötve (meditari, moli-ri = reputare, respicere): innét az ügyeket, készülés jelelésére is fordíttatik; p. o. ünnepre, harczra készül (meditatur, molitur = denkt auf etwas). Ide tartoznak az esküvés formulárai is: Istenemre! (t. i. mondom, állítom, erősítem, tagadom); égre, földre, őse szakállára, Allahra esküszik; lelkemre, becsületemre mondom stb, t. i. az esküvésnél, 's bizonyításoknál a' személy vagy dolog felé fordulunk, arra nézünk, ügyelünk, melly által esküszünk, bizonyítunk.

Többire e' viszonyrag néha, 's ugy látszik, beszédbeli pontatlanságból tétetik a' helybe behatás jelelésére: korcsmára megy, tömlöczre vettek, e' helyett: korcsmába, tömlöczbe. Ha ezek nem a' hely magasságából, a' *szövetségre*, *alkura*, *barátságra*, *házasságra lépni* szólásmódok pedig nem inkább egy ősi szokásnál fogva az alap értelméből fejtegetendők-e? nem tudom; de mondatik

így is: korcsmába menni, barátságba stb lépni. — A' ragozás per hypallagen történik ezekben: vas-ra vereté, lánczra füzé a' rabokat, pórázra köté e-beit stb ezek helyett: vasat veretett, lánczot füzött a' rabokra, pórázt kötött ebeire, vö. civita-tem miserunt in ignem, e helyett: ignem in civi-tatem.

34. §.

BA, BE,

A' *ba*, *be* viszonyrag valaminek beljébe való behatást jelent lat. 's ném. in c. accusativo; gör. εἰς (in—etwas—hinein); p. o. vízbe esik, templom-ba megy, tömlöczbe hurczoltatott stb. Mondatik állapotokról is, mellyekbe jutunk; p. o. hivatal-ba lép; a' varga a' tudóssal egy rangba nem tétet-hetik — a' lélek állapotait illetőleg: búa merül (a' bú mint ár fogatván fel), kétségbe esni (in du-bii statum incidere); lánykába szeretni (s' amou-racher d' une fille = amoribus in puellam impli-cari, heber. agab al (ain) stb. Megemlítem ezen szólásmódokat is: betegségbe esni (tomber mala-de), tőrbe esni (incidere in laqueum), valakinek szemébe mondani az igazat (dire d a n s la barbe, vö. laudare in os. Teren.), füstbe menni (s' en al-ler en fumée = ire in statum fumi), semmibe ven-ni stb; hegyekbe, szőlőbe menni (közé, mi ugy fogatik fel mint bél, belső), a' szegletbe buik, a' nádba, szénába (közé) rejteni valamit.

E' czikkecskét bezárom, megjegyezvén, hogy

a' kültárgyak felfogásának különféleségéhez képest a' szólásmódokban különféle ragozásnak lehet helye, a' szabatoság sértése nélkül. Így: kézre, kézbe, kézhez adtam a' rám bízott levelet, végbe v. véghez vinni a' dolgot, istállóra v. istállóba kötni barmait. — Mégis e' szólásmódokban: kalapját fejébe teszi, *adja* *ő neki gyűrőt kezébe*, és *sarut ő lábaiba* (ez a' Münchener Codexben, Pestis Erdősiné is így találhatik) a' *ra*, *re* helyett áll. L. a' *ban*, *ben* viszonyragnál e' szólásmódokat.

35. §.

HOZ, HEZ, HÖZ.

A' *hoz*, *hez*, *höz* viszonyrag hely vagy tárgy felé mozgulást, közeledést jelent, akár megérinti azt, akár nem (tendere, vergere ad, zu, nach — etwas — hin). Áll

a) a' mozgulást jelentő igékkel (cum verbis motus) 's nyugalmat jelentőkkel is, ha ezek a' mozgás viszonyában állnak; p. o. kuthoz megy, hozzám jó, az ablakhoz szalad; a' magnes magához vonja a' vasat, a' kályhához áll, ül.

b) azon igékkel, mellyek valamihez közeledést, közelséget (közel a' házhoz), vonzódást (hozzám szít, vonzódik), ragaszkodást, tapadást (a' fához tapad; a' világhoz kapaszkodik, ragaszkodik), kötést, köttetést, 's hozzáadást (jászolhoz kötni a' barmot; férhez adták a' leányt, férhez menő, valamit valamihez kötni, vetni, toldani, kapcsolni, csatolni), értelmileg: szokást (borhoz szokni),

rokonságot (atyafi, rokon hozzám), hűséget 's a' léleknek valamihez ragaszkodását, hajlását, vonzódását (kegyes, hajlandó hozzám, hű, hűséges vallásához); vagy ezekkel ellenkezőt (kegyetlen, hivtelen, hideg, idegen hozzám stb) jelentenek stb.

c) azon szókkal, igékkel, melyek valamihez, vagy valami mellé állítást, illesztést, alkalmazást jelentenek; p. o. testéhez állítja, illeszti, alkalmazza, egyengeti ruháját; ahhoz tartja magát; nem illik *) nemes emberhez a' hazudság stb. Innét átvitelesen hasonlítást (melly két tárgynak egymáshoz állításában, illesztésében, mérésében, szabásában áll); p. o. hasonló **) menyeknek országa

*) Az *ill-ik* *convenit*, decet valamint alap értelmére (melly a' nyugvásban (in quiete) van; ugyanis ezekkel soroltathatik össze: ül, áll,ól (stabulum a stando) hál, hely), úgy használatára nézve is egyez a' latin *sedeo* ebbeli értelmével: bene sedet humeris tuis imperium. C. Plinii. Caec. sec. Cons. Panegy. Nervae Trajano Aug. C. 10. 's épen így használtatik a' fr. séant (sedens) a' seoir igétől: bienséant (decorum, conveniens, honnète); p. o. Il n'est pas bienséant à un gentilhomme de mentir. Vö. a' német: steht ihm gut, 's az ó-ném. jemanden gut sitzen szólásformákat. Az átviteles jelentés a' ruházatokról véteték: jól áll (illik) neki a' kabát. Innét világos használata a' *ra, re* viszonyraggal is (l. 33. §. B. 3.). Többire a' *conveniendi*, *decendi* értelem a' *hoz, hez, hüz* viszonyraggal erkölcsi cselekvények helyes vagy helytelen (illő, illetlen) voltának jelelésére használtatik. A' felhozott ó-ném. jemanden gut sitzen széles kiterjedésű szólásmódtól függ a' Sitte (erkölcs) szó is, mondják a' német etymologusok.

**) A' *hasonló* és *képest* szóknak e' raghozi (hoz, hüz, hez) viszonya az összemérés, v. egymás mellé állítás fogalmából értelmezendő, v. is azon érzéki cselekvényből, miszerint a' hasonlítandó anyag a' normához állíttatik (res metienda vel ad normam facienda regulae, seu normae imponitur,

a' mustár maghoz; micsoda a' te bajod az enyém-hez képest? *), nincs hozzá fogható.

applicatur), ahhoz méretik. Egyébiránt a' *hasonló* szónak eredeti jelentése a' vágásban, metszésben vagy, 's a' *hasít*, *hasáb* szókhöz vonatkozik. A' hasonlítás fogalma e' szerint az emberiség gyermekkori állapotában azon cselekvényből támadt, miszerint egy tárgy a' másik mintájára kifaragtatott, a' normára tétetvén, ehhez méretvén az anyag, melyből ahhoz hasonló kifaragandó volt. Utóbb az érzéki hasonlításban észrevett két tárgy (a' minta 's az utánképzett) közti viszony a' természet számtalan tárgyai közti illy' viszonyra, az értelmi világ illy' viszonyaira is átvitetett, a' metszés vágás fogalma megmaradván. Ezen uton fejlett ki a' *mese* szó is a' metszés (mess) fogalmából, a' parabolák, allegoriák, gnomák jelelésére, melyekben két tárgy egyes tulajdonira 's viszonyaira nézve összeillesztetik, minőkben állt a' keleti népek bölcsesége.

*) A' *kép* a' keleti és nyugati nyelvekben egyaránt 's külön alakokban messze terjedő b-k (bök, bakó, béke), p-k (fr. pique l. pactum, pax, pacs helyett pac-iscor), p-g (heber: paga, lat. pango, pungo), v-g (m. vág és vég), k-b (koboz), k-p (kapa = Haue, kapu = vágott, nyílt hely; vö. heber: petach = porta a rad. patach aperuit, kopó = levágott nád töve, koppanyu, koppanító = Lichtscheere, kopia, kép fr. couper) kifejlödvén a' harmadik radicalis b-k-l v. b-g-l áttétellel: ablak; vö: heber: challon = fenestra a perforando rad. chalal dicta, bélyeg = nota, karakter, ez is a' *χαράρις* = sculpo igétől véteték), bkr, pkr (heber bakar = fidit, scidit (áttétellel m. abrak és korpa mindenik a' vágás, töréstől nevezetvén), bkcz v. bkcs (heber: baczach = fidit, discidit, fregit m. bakacs v. bakancs = calcei fissi), vgl v. vgl. áttétellel m. valog = fissio, de pudendo muliebri, völgy = montium fissio et separatio; vö. heber: bikean, vallis) stb. E' hosszú sorozatból kiviláglik, hogy e' gyökerekben a' bükés, vágás, metszés fogalma eredeti, mely különféleképpen alkalmaztatva. A' *béke* szót a' lat. pax-ra nézve soroztam ide, 's a' békekötéskor szokott áldozatállatok levágásából vélem e' szónak eredetét, 's a' lat. icere, percutere, ferire, foedus szólásmódokból (milyenek a' heber- 's görögben is találatnak) könnyen értelmezhetőnek. A' kopia = vá-

36. §.

IG, IGLÉN.

E' viszonyragnak eredeti jelentése a' kötésben levén (l. az ige, ig stb szokat összesorolva a' 3-dik etym. jegyz.) a' mozdulásnak határt tűz ki, mellynél a' mozduló mintegy megkötetik, elakad, elakasztatik = *usque ad*. Innét használtatik, midőn a' czélt elérjük (*terminum assequimur*) a) térben; p. o. folyóig, városig, házig megyek stb mozdulást jelentő igékkel; b) időben, p. o. egy óráig, husvétől pünkösdig ötven napot számlálunk; stb.

1. Jegyzet. Az *ig* ellipsist szenved e' szókban: nap és soká; p. o. három nap(ig) volt nálam, soká(ig) alszik.

2. Jegyzet. Az *ig* viszonyrag eredeti jelentését tekintvén, úgy látszik, Jászaynak igaza van, midőn állítani akarja, hogy az *ig* a' beért terminust kizárja; az *iglen* pedig azt magába foglalja (*comprehendit terminum*). *Egyig levágták* nem fejezi ki, hogy az egyet is, mit az *egyiglen* magába foglal. L. a' Münchener Codexből szedett kalauzokat 1840-ki Athaeneumban. Többire az *iglen* (ig-len)-ben fekvő nagyobb affirmatio minden esetre igen gyenge, de ezt jó lesz talán felelészteniünk.

gásra való fegyver = *hasta*, honnét koboz = *subhastat*, *sub hasta* vendit. A' *kép* a) fegyver, gyakókép, kopja fr. *pique* l. Horváth Endre Árpádjához a' szókalauzt. b) *kép* = *imago*, egy érzéki tárgy anyagba vésve, metszve, róva, írva vö. *sculptura a sculpendo* és *pictura a pingendo, pungen-do*. Innét a' leképzett tárgy és a' kép közti hasonlóságra nézve = *similitudo*; ehhez képest (az *est rag* = *set* = *sót* = *sóg* l. 6. §.): *iuxta hanc similitudinem, imaginem*.

**VISZONYRAGOK A' HELYBENNYUGVÁS
JELELÉSÉRE.**

37. §.

-N (ON, EN, ÖN) ÉS TT (OTT, ETT, ÖTT, ÜTT).

I. Az *n* a' hely felszínén nyugvást, állást jelent, úgy hogy egy dolog a' másikon, mint alapon nyugszik gör. *σπ*, super, c. ablat. ném. auf. c. dat. Használatában ezen eseteket különböztetjük meg:

1. Fordíttatik a' nyugalom vagy cselekvés jelelésére, melly egy alapon történik; p. o. ágyon fekszik = super lecto iacet; padon ül, hegyen épít házat (hegy az alap), mezőn legel, az uton szalad stb. Ide számos szólásmódok tartoznak, melyek közül néhány homályosabbat megemlítünk: a) száraz kenyéren él, tengődik; árpán hiztak meg marhái; más költségén utazik. Ezen mondatokban az élés, hizás, utazás a' kenyéren, árpán, költségén, mint alapon képzelteik épülni; vö. heber: al (ain) lechem = pane sustentari (kenyéren tartani valakit); magyar nyelven beszél = heber: al leschon = super lingua (a' nyelv az alap, mellyen a' beszéd történik); hegedün, klaviron játszani (sur le clavecin) stb; a' lélek állapotait 's munkálatit tekintvén ezeknek alapjáról: azon törom fejemet, törekszem, iparkodom, azon vagyok (ich bin daran=in Begriff zu thun), azon tanácskoznak; azon gondolkodom (ich denke über etwas nach) stb. b) az uralkodást jelentő igék is (verba dominandi): uralkodik, zsarnokoskodik, dia-

dalmaskodik, győzedelmeskedik (siegen über), e-rőt vesz ellenein stb e' viszonyragot kívánják, mert képzeletünkben az uralkodó, győző úgy jelen meg, mint ki más felett áll, 's ki alatt más, a' győzött vagyon. Ezen eszmeheli más feletti állás a' birakozók, vívók földre hullásából, melyben az erősbik fölül maradt (superior factus) eredve, az ó világ győzői által egy szertartással jelenteték, miszerint ezek a' meggyőzöttek nyakára tévék lábaikat. Ite et ponite pedes vestros super colla regum istorum. Josue. 10, 24. Innét függenek: letorkolni (legyőzni), torkára hágni valaminek (meggyőzni, aztán megsemmisíteni), a' török nyakára menni stb szólásmódok. c) Az át, által, kívül, belül, alul, fölül, keresztül, névhatározók azért tétethetnek egyedül on-nal ragozott nevek után, mert olly értelmet hoznak a' mondatba, miszerint valaminek fel (az *alul*-lal)- színén, mint alapon való állást, v. átmozdulást fejeznek ki; ezekben pedig: tul, innen, onnan, legalább képzeletemben megmarad az átmenetel v. valami felett állás értelme; p. o. Dunán (értelmileg is megtörténvén a' Duna felszínéni menetel) tul, innen, onnan; a' *kint* (házonkint) a' névvel együtti határozót formál (domatim). Példák: határon kívül, határon belül; házon keresztül, át, által stb.

Jegyzet. Az *át*, *által* néha kimarad: kinéz az ablakon (át = per). Egyszer a' köznyelven így hallatszik: esztendő't által. A' *kívül* előtt e' ragnak ellipsise van ebben: kétség(en) kívül. A' régi iratokban is olvashatni:

varos kívül = *extra civitatem*. Bécsi m. Codex. Vörösmarty is is Szózatában így él vele: a' nagy világon e' kívül (ezen = hazán kívül) nincsen számodra hely.

d) Az alap fogalmából értelmezendő az is, miszerint valami fenebb álló más alantabbira támaszkodni, arra hajlani, reá csüggeni, feléje közelíteni gondoltatik a' nyugalom viszonyában (l. a' ra, re viszonyragot 33. §.); ökreim a' kuton vannak, az ajtón állok, nyakunkon az ellenség, hátunkon a' török (*imminet cervicibus*).

2. Használtatik az időről, mellyen a' cselekvények mint alapon állni, vagy az időben mint uton haladni képzeltetnek: hétfőn nálad voltam, a' jövő héten ismét meglátogatlak; a' nyáron fürdőbe megyek. Télen, őszön, tavaszon (így is: ősszel, tavasszal), éven (v. évben), esztendőn (v. esztendőben) stb.

3. Használtatik az okról, mint alapról (*de caussa qua fundamento*); p. o. kedvese halálán sir, kesereg; csekélységen vesztek össze; azon nevet, örül, haragszik, boszorkodik, könyörül, bánkodik stb.

4. Mondatik az árról, mint alapról (*de pretio qua fundamento*, az ár t. i. az alap, mellyen az alku nyugszik, áll); p. o. pénzen vette, hat forinton eladta, gabonán cserélte stb.

Az alap értelméből foly ki határozói használata is, t. i. megállapíttatik, határoztatik a' mód, miszerint valami történik, 's ekkor gyakran felcseréltethetik a' mutató (a' módot kimutató) ül,

ul-lal; p. o. rossz néven fogadta, vedd tőlem ezt jó néven (v. névül) stb.

Többször az *on* áll a' ban, ben helyett: dőz söl a' korcsmán, e' helyett korcsmában; a' városnevekről lásd 32. §. A' *kéz* szóhoz ragadva; p. o. kézen tartani valamit, kezemen van; ezen értelmé van: sub auspiciis; vö. jemanden zur Hand = an der Hand jemandes.

Jegyzet. Az *-n* ellipsist szenved e' határozó hasonlítóknál: jobb(an), később(en) 's ebben: nap; p. o. az nap(on) jött hozzám, mellyen elutaztam; tegnap(on) ke-restelek, ép(en) azt akarom a' mit te akarsz; ezt jobb(an) szeretem amannál. Ebben is *kép*(en), akép(en), mikép(en) stb.

II. A' *tt* (ott, ett, ött, ütt) állapító jelentéssel bir *) 's némelly városnevek ragozására fordítatik l. 32. §. p. o. oldalt ad latus (oldal-ott); a-zontul többnyire határozókat képez: alatt stb.

*) A' *t* v. *tt* állapító értelme ez összesorolásból tetszik ki: *ít* = cselekvő igeképző (*fesz-ít*), *it-él* (*er richtet, iudicat*), *tesz* lat. *sta-re*, m. *i-tt*, *o-tt* stb. Az itt ott-ban ez világos, valamint a' lat. 's ném. *sta-re ste-hen* (ezekben csak a' *t* betű radicalis), szinte a' m. *tesz* = ponit, állít, helyez igében is. Az *it-él* (ebben az *l* = *él* olyan képző mint a' *mes-él*, *met-él*. ben) az állítás fogalmából úgy értelmezendő, mint a' lat. *statuere* (állítani 's itélni), ném. *richten* (honnét Richter) az *auf richten* mellett. Az *it* igeképzőben az állítás, tévés (*positio*) értelméből fejlődve a' cselekvésé (*actionis*) vagon. E' gyökök családjához tartozik még a' *zó* = *stagnum* a stando; tanya (*locus in quo subsistimus*), tunya (*stans*, innét *piger*), tohonya (a' dunántúli szójárásban = tunya, rest, lusta), tehenye-dik, letehenyedek = tunyán lefekszik, l. Fogarasi Zsebszótárában.

38. §.

BAN, BEN.

A' *b* behatóból (34. §.) és — *n* (37. §.) állapítóból összetéve valaminek beljében való nyugvást, állapotást jelent = lat. in c. abl., ném. in cum dat., fr. dans, en. Innét használtatik:

a) a' helyről, mellyben valami történik; p. o. házban, templomban, ágyban, szobában stb. Né-melly szólásmódokban a' *között*, *közepett* helyett áll; p. o. a' rozsokban, kenderekben nyulász, a' szénában (közt) hever; e' népben (nép között) sok jó ember találtatik; a' szőlőben dolgozik, a' hegyekben (közt) lakik stb. Ezekben a' valaminek beljében létel eszméjét meg lehet, sőt szükség megtartani.

b) az időről, mellyben valami történik (de temporis momento, quo aliquid fit); p. o. e' perczben, pillanatban, órában, a' mult évben, esztendőben, szárazban, melegben, hidegben, utközben, jártamban, keltemben (mikor).

c) a' személyekről, mellyekben valami lenni mondatik; p. o. a' vénekben a' tanács; az ifjúságban hevesen forr a' vér; a' gyermekben sok hiba van stb.

d) az állapotokról, mellyekben valami forog; p. o. nyavalyában, szükségben, pénz szükében van; mérgében haját tépte; nem lehetek bátorságban (in securitate). Ide sok példa tartozik, a' lélek állapotait illető, mellyekben az mintegy meg-

nyugszik, állapodik (*eis immoratur*). Illy értelmet hoznak a' mondatba a' serénykedést (valamiben fárad, buzog, foglalkodik stb), hitet, bizalmat, gyönyörködést, kevélykedést, szóval: tartós állapotokat jelentő igék, 's igenevek (*nomina verbalia*), ezek t. i. az ige természeténél fogva, mint már 20. §. a' részesülőkről is c) alatt megjegyzők, mindig azon viszonyragokat kívánják — *sit verbo venia* — mint a' latinban is: *quid tibi hanc curationem est rem? quid tibi hanc digito tactio est.* Plaut.—fára mászás, hajba kapás stb; p.o. Istenben hisz, bizik, reméll; a' természetben gyönyörködik; abban kételkedik, kevélykedik; állhatatos (állhatatlan) a' jóban; fáradhatatlan a' munkában stb.

e) az alapról, mellyben (*cui al. insistit*) valami áll; p. o. pénzben játszani (pénz az alap); száz aranyban fogadtunk, alkudtunk, egyeztünk, állapodtunk meg; abban különböz, tér el ez amatótól (*fundamentum distinctionis*) stb mindenben hasonlítanak egymáshoz.

f) az anyagról (*de materia, in qua aliquid subsistit*); p. o. száz forint ezüstben (ezüst a' substantia, anyag); lefizetette adósságát gabonában, kész pénzben; vö. *eine Münze in Gold* stb.

g) a' tárgyról; p. o. részes a' lopásban; szűkös a' pénzben; ki miben bűnös abban gyanus stb.

h) néha az okról is; p. o. a' haza érdekében tenni valamit.

i) a' módról; p. o. adj a' koldusnak Isten nevében stb.

E' szólásmódokban: fejemben a' kalap, lábomban a' csizma, ujjomban a' gyűrű (l. a' 34. §.) az — *n* (on, en, ön) helyett (l. 37. §. az alapról) áll; vö. avoir les souliers dans les pieds 's lat. torrere exta in verubus (nyárson helyett, mintha mondanók: nyársban). Virgil. Geor. l. 2. v. 396. Ezekben: a' kapuban áll, az ajtóban ül = mellett, ad, apud; ebben pedig: ő az én szememben rossz ember = coram; vö. lat. in oculis.

A' *ban*, *ben*-nel sok határozó képeztetik: hamarjában, valóban, ellenben, különben, alattomban stb.

39. §.

NÁL, NÉL.

E' viszonyrag egy eredetűnek látszik a' *mell*, *mejj*, v. *mely* = pectus (mel-lelt penes) szóval, 's közelséget, közelállást (propingvitem) és szomszédságot (viciniam) jelent = ad, apud, ném. an, bey, neben. Közel áll a' *val*, *vel* viszonyraghoz is, 's tőle csak abban különbözik, hogy ez valamivel összeköttetést, a' *nél* pedig valaminek oldala mellett pusztá állást, lételt jelent.

Használtatik: midőn egy dolog másnak oldala mellett áll, állani gondoltatik; p. o. az asztalnál ül; a' tűznél melegszik; a' kutnál találtam őt stb. A' hasonlításokban is azért függed a' névhez, mellyhez a' hasonlítás tétetik, mert azokban ér-

telmíleg két tárgy v. dolog egymás mellé állíttatik (l. 7. §. 's a' 6-dik etym. jegyz.); p. o. fejérebbe a' hónál, édesebb a' méznél. Mondatik továbbá a' dolog- és foglalkozásról (melly időviszonyban történik = hol, mikor); p. o. ebédnél jól mulatta magát; vacsoránál felöntött; a' varrásnál aluszik; az írásnál nem figyelmez stb — az eszközről és szerről (von Mittel und Werkzeug); p. o. hajánál fogva huzta ki, kezénél fogva stb — néha (mint a' lat. penes) a' birtokról; p. o. életünk 's halálunk az Istennél vagyon (Isten hatalmában, birtokában) stb.

Valakinél v. valaminél = apud al. különösen mondatik a) e' helyett: *házában*, fr. chez quelqu'un. Ő még nem volt nálam (azaz: házamban); e' könyvet az urnál vásárltam (az ur boltjában); Pálnál szolgál, van, lakik (azaz: házában, családjában; vö lat. servire apud al. i. e. servum esse). A' rózsánál, napnál vacsoráltam azaz: a' házban, vendéglőben, melly napot, rózsát tüze fel czimerül stb. b) a' testről (de coexistentia rei cum corpore), p. o. nincs pénz nálam, kezemnél (apud me); c) a' lélekről (in animo alic.); p. o. tudva van nálam = apud me i. e. in animo meo; fel van már nálam téve; vö. lat. apud animum (statuere, proponere).

A' nál, nél e' szólásmódban: a' seregnél voltam = benne (inter, in medio), lat. apud exercitum = in exercitu; Ciceronál, Voltairenél stb olvastam ezt, azt=Cicero, Voltaire könyveiben stb.

C)

VISZONYRAGOK A' HELYBŐL ELMOZDULÁS JELELÉSÉRE.

40. §.

BÓL, BÖL.

A' *be* (beható) és —*l* (el, ill-an) mozgást jelentő részecskékből összetéve, a' helyből, melybe előbb valami behelyezettett, vagy melyben volt (in quo aliquid fuisse significatur), elmozdulást jelent. Heber: *le min* e' helyett: *minle*, lat. inde, pro: de in, fr. de dans, ném. von — etwas — aus. Így saját értelemben mondatik a' helyről, melynek beljéből valamelly mozdulás v. cselekedet ered; p. o. kiszáll az ágyból; Bécsből jó; kicsikartam kezéből; kiment a' szobából; pohárból iszik; tálból eszik; kutból merít stb. Innét

a) az anyagról, melyből valami lesz, v. készíttetik (ex qua aliquid fit, quasi: prodit) és áll; p. o. aranyból vert pénz, rézből öntött szobor; posztóból varrt nadrág; az ember testből és lélekből áll; vízből bort csinálni stb.

b) a' részről, mely az egészből elvétetik, mi a' franczia 's ó-német nyelveken genitivussal fejeztetik ki (du sang, nimm des Blutes t. i. etwas); p. o. e' ménesből szeretnék egy pár szürkét (lovat) választani, venni; lopott valaki pénzből (annak egy részét); adj egy szeletet e' kenyérből. Ez esetben a' *köszöl* értelméhez közelít.

c) a' származás helyéről (de ortu ex loco) 's állapotról, melyből másra valaki átmegy: elmoz-

díttaték hivatalából; Komáromból való (ez értelemben a' való-val); tapasztalásból tudom.

d) az okról (de caussa efficiente), melyből valami foly, következik; p. o. tiszteletből jelent meg (tisztelet az ok, melyből a' megjelenés ered); hecsületből, szeretetből megteszem; kíváncsiságból ment oda; mély illetődésből (caussa) nem taróztathatta könnyűt; fűsvénységből, szegénységből (miatt) bűjtől.

e) a' törvény- és parancsról, mellynek következésében valami történik (vö. ex more, ex lege, ex foedere); p. o. Jezus parancsából szeretni tarótzunk elleneinket is. A' vármegye meghagyásából, megbízásából stb teszem ez ügy vizsgálatát. Ez esetben jól áll helyette a' *szerint* = iuxta.

41. §.

RÓL, RŐL.

A' *ra* (felható) és *l* (mozgást jelentő) szócskákból összetéve a' helyről, mellyre előbb valami tétetett (rá), elmozdulást jelent (recessus a loco, super quo fuit aliquid, von oben weg, desuper, dehors) 's átvitetik olly tárgyakra is, mellyekről valami mondatik (mintegy tulajdonság, mellyel bir, róla levétetik, leemeltetik a' beszédben); p. o. miről beszélsz? Innét használtatik:

a) a' mozgást jelentő igékkel (cum verbis motus): alma hull a' fáról, leesett a' háztetőről stb.

b) a' lemondást, megfélekezést, tudakozódást, tudósítást, vádolást jelentő igék- 's nevekkal;

p. o. megemlékezik bűneiről, fiairól gondoskodik, arról kételkedem, tudakozódom, kérdezősködöm; lopásról, felségsértésről vádoltatik; arról beszélnek, tanakodnak; arról emlegetik, gyalázzák őt; gyanus a' lopásról stb.

A' *ról*, *ről* néha egy tájról (felől) való hatást, mozdulást jelent: keletről fú a' szél; éjszakáról felhők emelkednek. Határozói értelméről l. 23. §.

42. §.

TÓL, TÖL.

A' *t* állapítóból (l. a' *tt*, *ott*, *ött*, *ett*, *ütről* 37. §.) és *l* (mozgást jelentő) szócskákból összetéve, a' helytől, mellynél valami állapotásban volt, elmozdulást jelent = *von* — *etwas* — *weg*, mellynek határt vet az *ig*; p. o. tetőtől talpig.

a) Az elmozdulás jelentéséből (*recedendi significatus*) indulva ki, mind azon igékkel 's nevekkel köttetik, mellyek legtágasabb értelemben ahhoz vonatkoznak; tehát a' vételt (*vesz*, *hall*, *tud*, *kölcsönöz*, *tanul*, *megfoszt*), kérést (*kér*, *kiván*), kérdést (*kérd*, *tudakozódik*), távolítást, eltérést, különbözést (*különböz ez attól*), szűkölködést (ez maga így szerkesztetik: *kenyér nélkül szűkölködik*), fogyatkozást (*tiszta a' büntől*), idegenkedést, félelmet (*fél valamitől*, *retteg*, *tart*, *ijed*, *irtózik*), óvást, védelmet (*őriz*), elrejtést, zárást, mentést, szabadítást, feloldozást (*büntől*), tilalmat, függést stb. jelentőkkal; p. o. apámtól hallottam; mesteremtől tanultam; pénzt kölcsönöztem barát-

tomtól; megmentem, szabadítom a' büntetéstől; megőrizni a' juhokat farkastól; vö. lat. defendere, custodire ab aliqua re; tutus a periculo stb.

b) az elmozdulás értelméből foly ki azon használata is, miszerint valaminek szerző és mivelő okáról (de auctore, et caussa efficiente, unde aliquid proficiscitur) használtatik. Ide tartoznak efféle szólásmódok: beteg az italtól; bűdös a' dohányfüsttől; részeg a' bortól; tájékozódik a' haragtól; vö. lat. caligans a vino, albus a lacte; jó apától származott, jó szülőktől veszi eredetét; ez v. az tőlem nem telik, ki nem telik stb. Ez az oka annak is, hogy minden szenvedő ige *tól, től* viszonyragot kíván a' mondatba: jó anyától született; meggyőzetett az ellenségtől.

c) A' *tól, től*-nek azon jelentése is van, miszerint valaminek távol állását (distantiam rei ab alia) egy mástól fejezi ki; p. o. távol édes hazájától = procul a patria; messze van-e Pest Budától?

d) Átviteltvén az időre a' határt jelenti, mellytől . . . = inde ab, ex 's ekkor rendszerint a' *fogva* követi (de ki is maradhat); p. o. reggeltől fogva estig (tehát két terminus közti idő folyamot fejez ki); elejétől végig = ab ovo usque ad mala.

D)**VISZONYRAGOK EGYÉB VISZONYOK
JELELÉSÉRE.****43. §.****NAK, NEK.**

E' viszonyrag eredetileg a' kötés értelmével bir (l. 4. §. alatt a' 2-dik etym. jegyz.), nyelvszokásból pedig irányt (az irány értelmileg valamihez vitetik, köttetik) fejez ki. Használatában következő eseteket különböztetjük meg. Előfordul:

a) midőn az igében kifejezett cselekvés valamire irányoztatik; p. o. várnak szegezni az álgut (gegen die Festung); a' háznak tart; Bécsbe menőleg Pozsonynak indul; fálnak megy (auf die Wand zu) stb. Mozgást jelentő némelly igékkel kötve = auf — etwas — los; p. o. neki fut, neki megy, rohan stb.

b) irányfogalma lévén azon esetben is, melyet a' latin dativusnak nevez, megfelel ennek, midőn tulajdonítást, adást, ajándékozást, vivést, küldést, mondást, ellenmondást stb jelentő igékkel találtatik szerkesztve; p. o. e' levelet Pálnak küldöm, viszem, adom; neked szól a' leczke; az előljáró parancsol alattvalóinak stb. E' tulajdonító eset lehet:

α) hasznót és ártalmat kifejező (dativ. commodi v. incommodi), midőn t. i. a' haszon v. ártalom valamelly dolog- v. személyre irányoztatik; p. o. a' jó viselet hasznos mindenkinek; a' mértéktelen borital árt az egészszégnek stb. Ide tar-

toznak ilyen példák is: dolgozom neked; szolgálj nekem egy ital friss vízzel stb., 's a' lélek hasznosan v. károsan ható indulatait kifejezőleg: jót kíván neki; irigyli neked szerencsédet; megkegyelmez, irgalmaz a' bűnösnek stb.

β) birtokot kifejező (dativ. possessoris), kire valami irányoztatik, 's kihez valami tartozni v. nem tartozni kijelentetik (est mihi, habeo); p. o. nincs neki pénze; van neki jószága stb.

γ) okot jelentő (dativ. causae); p. o. bolond is örül a' pénznek (pénz oka az örülésnek).

c) A' nevezést, valaminek tartást (Heissen, Dafürhalten) jelentő igékkel, ha a' nevezés, tartás valamelly dolog- vagy személyre vitetik; p. o. minek hinak? Károlynak neveznek; atyámnak tartlak; hazugnak tartom, vélem, gondolom, ítélem, ismerem, találom, nyilvánítom, állítom, vallom stb.

d) Néha az iránynak azon hatását jeleli, miszerint egy dolog átmegy, átvitetik más állapotra (de transitu rei in aliam conditionem), mikor aztán helyette jól áll a' *vá*, *vé* is, vagyis inkább a' *nak*, *nek* e' helyett áll; p. o. bírónak (bíróvá) tették; mesternek (mesterré v. is: mesterül) fogadták; papnak (pappá) kenetett, szenteltetett; királynak (királylyá) koronáztatott, kikiáltatott stb.

E viszonyrag használatát, midőn a' *fáj*, *kell*, *illik*, *tetszik*, *látszik* igékkel 's *jaj* és *ne* közbevetőkkel szerkesztetik, különös példákban is megemlítjük: nekem a' te sértegető beszéded nagyon

fáj (itt a' *fáj* ige tárgya = a' sértegető beszéd, reám vitetik); tetszik gyermekeknek a' játék; nekem a' te szokásod udvariatlannak látszik (mihi videtur); nekem pénz kell; nem illik önnek a' bajusz (az *illik* eredeti jelentését l. 35. §.); jaj nekem; vö. lat. vae mihi, ném. weh mir; ne neked = ecce tibi. (Ezekben az ige, mellytől a' viszony függ, elhallgattatik. l. Adelungs D. Sprachlehre 755. §.) Infinitivussal: szép dolog tudósnak lenni; nehéz a' szegénynek boldognak lenni. — Végül megemlítem azt is, hogy a' személyes tulajdonító *nekem*, néha alattomban értetik; p. o. nincs pénzem (nekem), nincs pénzed (neked), nincs pénze (neki) stb.

44. §.

ÉRT.

E' viszonyrag az eredeti transeundi *) értelemről folyván ki olly dolgokról használtatik, mellyek egyike a' másik helyébe átmegy (de rebus, quae in alterius locum succedunt). Jelesül használtatik:

*) Hihetőnek látszik, mondja Csató e' viszonyragról (Nyelvtud. Pályamunk. I. köt.), hogy maga az ér-ett v. ért az ér gének mult ideje v. részesülője, melly utóbb concret értelmét elvesztette. Szinte hihetőnek látszik, hogy az ért (pro) ugyanaz a' tér = vertitur (visszatér: revertitur, convertitur) igével (rt: tr), mellynek rokonai: heber. dur és tur (per tav) = circumire, in orbem ire. A' heber: odoth caussalis particula is illy értelemről foly ki (a rad. od v. ud, vertit, inflexit, circumivit). A' tér igéhez vonatkoznak még: *tür* (össze) convolvit; innét complicat, *tör* mint laqueus, cui involvimur, implicamur, áttéve: *rét* (innét: rétes = plicatilis, e, aztán sütemény) mint plica sth. A' *tör* = gladius's *rét* = pratum nem ide tartoznak.

a) az egymással felcserélt dolgokról (de rebus inter se permutatis); p. o. szemet szemért, fogat fogért. Ide tartoznak e' példák is: hálát adni a' vett jókért; szép halni a' hazáért; imádkozni esőért; kezeskedni, jót állani másért (más helyett v. helyébe állni, kezét adni — a' fogadás, szövetség, alkubiztosítás, kézfogás által történvén — anstatt, loco) stb.

b) az árról (de pretio), mellyért valami jószág átmegy egy urtól másra (ab uno domino ad alium); p. o. a' buza megdrágul, már mérejét hét forintért sem adják.

c) az okról α) mellyért a' cselekvény tétetik (de caussa, propter quam aliquid fit); megszidtam rosszasa'gaért; felakasztották a' gyujtogatasa'ért; büneinkért ostoroztatunk; megdicsértetett szolgálati hűséga'ért stb. β) mellyre valaki mint célra néz 's törekszik, valamiért fárad, izzad; p. o. az Istenért! ne tedd ezt; kérlek, ur Isten! bocsáss meg a' te szent nevedért = propter nomen tuum i. e. existimationem (hominum) de te v. prout expectare iubet nomen s. existimatio (existimaris enim benignus. Viner után Gesenius).

45. §.

VAL, VEL ÉS ASTUL, ESTÜL, ÖSTÜL.

I. A' *val*, *vel* alap értelme szerint összeköttest *) jelent (cum, mit) 's ezen jelentésénél fogva használtatik:

*) A' *val*, *vel* összesorolandó ezekkel: *f e l* = fél (vö: vő-fel v. vő-fél), *honnét*: *f e l*-eség = *consors*, *coniux* (*coniuncta*), 's *e la*.

1. A' társaságról (de societate); p. o. valakivel egy házban lakni, élni, ebédelni stb. a) a' rokon-ságról: velem ő rokon, atyafi, testvér. b) a' cselekvés közösségéről (de agendi communione); p. o. megosztani pénzét valakivel (partiri cum al.); szövetségre lépni, társalkodni, barátkozni, beszélni, nyájaskodni valakivel stb. c) ha a' cselekvés ellenségesen történik: annyit tesz, mint: ellen, contra; p. o. dacolni, perelni, hadakozni, birakozni valakivel (pugnare, queri, luctari cum al. d) a' cselekvést jelentő igékkel (cum ver-bis agendi), banni (jól v. rosszul) valakivel; cselekedni vele.

A' társaság értelméből ered továbbá e) a' sors közössége (communio sortis); p. o. közös az élet mindnyájunkkal; meghal a' jámbor a' gonosz-szal együtt, egyetemben (azaz: a' jámbor, mint a' gonosz). Innét f) átvitetik az egyenlőség és hasonlóság jelelésére; p. o. ő velem egy idős, egy koru; valamivel összehasonlítani (comparare cum al.) g) viszont a' különbség 's egyenlőtlenség kifejezésére: sokkal nagyobb; út ujjnyival kisebb nálam. h) úgy látszik, a' társaság fogalmából ered

tin analogiából indulva ki: vel = cum, mit (nexus, junctura) fél v. fel = amicus, socius = adjoint (qui nobiscum est in nexu) ettől: fel-eim = amici mei, mihi coniuncti; feleség = viro adiuncta, coniuncta (coniux), vőfel v. vőfél = amicus generi, a' vőnek fele = barátja; fal = paries coniunctus stb. coactus e luto lapide 's falu = pagus saj. nexus domorum. Ugy látszik: e' fogalomból értelmezendők a' szinte ide vonatkozó: mell és nél (nál) is, a' kötéséből a' közelség fogalmával (cum notio-ne vicinitatis).

az idő egyenlőségéről használata is; p. o. éjjel nappal dolgozik, azaz: meddig az éj és nap tart, vö. cum sole et luna semper Aratus erit. Ovid. Amor. 1, 15, 16; de gyakrabban csak az idő folyásáról, mi alatt valami történik (bey Nacht); p. o. éjjel nyugszik, nappal dolgozik. i) a' mérték-nevekhez (mérő, kila, köböl, tál, pohár, marok, erszény stb) kötve a' megmért jószág- v. dolognak mennyiségét (a' kötés v. társítás fogalmából, a' mért jószágnak a' mértékkeli egyenlőségét) fejezi ki; p. o. a' bor, mellyet megittam, két pohárral volt; ugy szereti a' kávé, hogy naponkint hat findzsával is megiszik stb. j) használtatik így is: kettésével adják a' tojáshoz (kettőt összefoglalva, kettőnkint). k) megjegyzésre méltó az is, hogy a' menést jelentő igékkel szerkesztve a' mondatba a' hozzáadás, vivés értelmét hozza (vim tribuit eis afferendi); p. o. pénzzel menj a' vásárra; gabonával indult a' piacra (azaz: visz magával). l) A' társítás értelmében szerkesztetik a' vegyülést, keverést jelentő igékkel is: vizet borral vegyíteni (össze) stb. m) a' birást jelentő igékkel is (t. i. a' birtok a' biróhoz köttetik értelmileg, vagy társítatik); p. o. sok jószággal bir stb. n) mondatik a' kíséretéről is, melly társaságunkban van; p. o. harmad magával érkezett. o) a' segítségről (de auxilio); p. o. Isten veled = Deus tecum i. e. te adiuvet. p) végre a' bővelkedést jelentő igékkel: gabonával bővelkedik; reményekkel dús.

2. Mondatik az anyagról (de materia) főleg a'

töltést, terhelést, ruházást, fűdözést 's takarást jelentő igékkel; p. o. borral töltött hordó; buzával terhelt, rakott szekér: posztóval, selyemmel fűdi testét; fátyollal borítja, leplezi arczát; kenyérral él.

3. Az eszközről (de instrumento), hol, mint a' fentebbi esetben is, a' latin, ablativussal él; p. o. karddal szurta agyon (gladio); szememmel láttam, fülemmel hallottam; lábbal tapodta meg (pedibus).

4) A' művelő okról (de caussa efficiente); p. o. éhvel hal (deficere fame); tüzzel emészti fel a' várást stb.

5. Főleg erényeket és vétkeket (virtutes et vitia) jelentő főnevekhez függesztve, körülírja a' határozókat, kifejezván a' módot, mellyel valamit véghez viszünk (une manière, dont on fait quelque chose); p. o. figyelemmel nézem (figyelmesen); sietséggel jött (sietve); add vissza szép módjával, jó szerével (vö. cum facilitate = facile, cum cura = accurate).

II. Az *astul* (ostul, östül) szinte összekötő, összefoglaló értelmű, 's a' tárgy nagyobb meghatározására használtatik (una cum, sammt); p. o. hadastul, apjostul, ücsöstül stb.

Jegyzet. A' *val* 's *astul*, *östül* néha feloldathatik az *és* kötszóval (mindenikben a' kötés fogalma eredeti *); p. o. barátommal jövök = én *és* barátom jövünk; apjostul = ő *és* apja. — A' *val*, *vel* ellipsist látszik szenvedni ebben: ép kéz láb(bal) érkezett; mezítláb(bal) volt.

*) Az *astul* (ostul, estül, östül) hihetőleg az *st* (= sőt l. a' 4-dik etym. jegyzetet) 's az *ul*, *ül* mutató ragból van összetéve.

46. §.

VÁ, VÉ.

E' viszonyrag a' hajlás értelméből ered-
vén *) egy állapotról másba átmenetelt (áthajlást)
jelent; p. o. katonává lett; pappá szenteltetett;
királylá kenetett, koronáztatott (in regem, heber:
lemelek) stb.

Helyette gyakran áll a' név nevező esetben
is; p. o. öcsém katona lett; a' ki értetlen, másnak
vezetője 's oktatója (v. vezetőjévé 's oktatójává)
nem lehet. Vagy tulajdonítóban; p. o. birónak
(biróvá helyett) tették.

Vagyon adverbialis használata is: kissé, ke-
vessé, kevesbbé, eléggé (satis), többé (v. többet);
p. o. lovaink éh és szomj miatt egy lépést sem me-
hetnek többet, ez: accusativus ut casus adverbia-
lis, minő a' heber nyelvben is van. (l. Gesen.
Hebr. Gramm. 11. Aufl. 116. és 128. §.)

47. §.

UL, ÜL.

„Az *ul*, *ül* ragnak külön meg külön értelmet
adása nyelvünkben igen játékos“ mondja a' halot-

*) A' *vá*, *vé* összesorolandó ezekkel: *iv* = hajlás 's mint a' ném.

Bogen (beugen) 's lat. arcus, alkalmaztatik a) boltra; b) pa-
pirra; c) nyílra fr. flèche (flechir), *vi* (v. *viv*, *vij*) ringen,
torqueri (t. i. in lucta), honnét a' hajdani Vajk = bajk, ma
bajnok = athleta, pugil, és *baj* mint molestia, *vö.* tourment,
tormentum a torquendo. A' *vij* v. *vij*-odik, ismét egy a'
vaj-ódik v. vajódik, } vajuszik igével, melly a' szülő asz-
szony gyötrelmeinek jelezésére használtatik = partus dolori-
bus torqueri.

tas megszólításhoz adott észrevételek és elavult szavak írója a' Régi m. nyelvemlékek 1. köt. 19-dik lapján. Igaz, hogy leggyakoribb 's ismeretesb határozói (adverbialis) értelmével összeforrt egyéb jelentéseinek finomsága (subtilitas) miatt kijátszik majdnem minden speculatiót.

E' rag nem egy-e a' heber al *) (ain) = ἐπι, super, auf, praepositióval? mellynek sokféle használatáról Geseniusnál (Lex. Man. 762. l. második hasábján) többi közt ezeket olvashatni: „Dicitur . . . †) de norma, quam sequimur, s. exemplo, quod imitamur (quoniam res metiendae, v. ad normam faciendae regulae, seu normae imponuntur, man legt sie auf das Muster; cf. gr. ἐπι θερός, bestiarum more, hunc in modum, germ. auf die Art, auf englisch = more anglico) = angol-ul, magyar-ul stb.

a) E' szerint az *ul*, *ül* nek eredeti jelentése annyi volna, mint lat. super, ném. auf, 's erre látszanak mutatni e' szólásformák: arczul csapni valakit, percutere al. super facie (szinte mint: pofon csapni = percutere super bucca); utul érni, pertingere ad aliquem, assequi super via i. e. adhuc euntem (az uton).

*) Az *al* praepositiót Gesenius az *alah* gyökérhez sorolja, mellyről ezeket jegyzi meg: 1) ascendit (arab: altus, elatus fuit, it. ascendit). In linguis indogerm. eiusdem familiae est radix lat. alo (aufziehen), unde a lesco (wachsen), altus, altare, et spiritu ab initio indurato: cel-lo, unde celsus, excello, collis (mellyhez szít a' magyar: hol-um, hal-om) de radd. germ. v. Fulda germ. Wurzel-Wörter §. 2102.

b) A' mérték (regula, canon a' *χάννα, χάννη, χάνη* = nádszál, az eredeti mérővessző) reá, fölébe tétetni gondoltatván a' mérendő dolognak, meghatároztatik a' mennyiség; p. o. „eö felsegenek országul gieólesünkben meghis keszentük“ (1605-ben az Ország Rendei által Kapornán felajánlott articulusok V-dikében), az ország t. i. értelmileg megmértetvén határozottan mondatik: ország szerint *) v. országosan, az egész ország; „Bizonyíságot teszünk egész városul“ (Pestnek 1610-ben augusztus 22-kén költ levelében Kassához); a' város megmértetvén a' bizonyítségtevőknek mennyisége határozottan kimondatik: egész város; „És keassatok úromehoz charmul“ (hármul a' „Lattiatuk feleym“ végén) t. i. mérve meghatároztatik: a' kiáltásnak mennyinek, hánynak kell lennie = háromszor.

*) Ezt így is lehetne felfogni: Minthogy a' mérték a' mérendő dologra tétetik, 's vele összeköttetésbe hozatik, a' felhozott példában az u l, ü l nek értelme lehetne: iuxta (a iungendo) = szerint (ebben is a' kötés fogalma eredeti **) 's erre nézve orszogul, városul = ország szerint, város szerint; ország szerint nagy az ínség, mondathatik így is: országul v. egész országul nagy az ínség.

**) A' szerint, mellyben a' gyökerbetük *szrt*, összesorolándónak látszik a' heber: szathar = occultavit, obvelavit m. sátor, tars-ol, társ, retesz (sera a serendo in v. conserendo) szatyör stb. szókkal, 's a' *társ*-ban fenlevő kötés (adjoinit, qui nobis se iungit = socius) értelméből (e' van a' szerint-ben is: iuxta a iungendo) folyt ki a' borítás, rejtés, takarás, fűdés fogalma a' sátor, tars-ol és szatyör (ez a' kötés, fonásból is értelmezethetik, vö. heber: thana = plexuit unde corbis thene) szókban.

c) Hasonlító értelme vagyón (a' mérésből, a' mérték és mérendő dolog összeállításából; vö. a' comparativusnál mondottakat) = úgy — mint, ad modum, more, tanquam, instar; p. o. palástul öltetni dolmányát (ugy öltetni dolmányát, mint a' palástot szokás); pártul fogni valakit (ugy fogni mint pártját, pártos felét, suscipere protegere tanquam unum e secta sua); erdélyiekül, magyarokul, székelyekül (more Transilvanorum, Hungarorum, Siculorum); ősről marattul birt szőlő (l. a' Régi m. nyelvemlékek idéztem lapján) = ugy birt szőlő mint ősről maradt = eodem modo possessa vinea, quo modo possidemus ab avis relictas. Így fejthetni meg egyéb szolásmódokban is: szemül szárított lencse (Dunán tuli) = ugy szárított lencse mint szem (szemállapotában, nem hüvelyesben); „társainak vesztét hírül vinni Volga vizéhez“ (Zalán Futásában V.) úgy vinni meg mint birt; feleségül venni valakit = ugy venni el (eodem modo) mint feleséget szokás venni; azt adtam okul = ugy adtam azt, mint okot; bíról választák = ugy választák mint bírót, tehát bírónak v. bírónak; például = instar exempli, pro exemplo; a' ki nyáron nem gyűjt, télen agg ebül (ugy mint agg eb), bánkodik stb.

d) Innét a' határozók körülírására is szolgál; p. o. rutul = turpiter i. e. turpi modo; hamisul = false i. e. falso, mendaci modo; ebül = more canis; pórul járni = rustice i. e. rustico modo; emberül = humano modo (derekasan); rosz névül

(v. néven) venni a' tréfát stb. Ez esetben a' *talantelen* végzetű tagadó szókban igen gyakran ellipsise van; p. o. haszontalan(ul), fejezetlen(ül).

Az *ul*, *ül* áll az é (vá, vé) helyett. És ugy veve Booz Ruthot, és veve feleséggé (= feleségül). Bécsi m. Codex. Áll az *on*, *ön* 's *ban*, *ben* helyett is: hanyagul = hanyagon; ajándékban (ajándékul helyett) kaptam.

Ezzel bezárom e' művemet, 's e' szakaszt viszonyragainkról. Jól látom, erőm parányisága, 's időm szűke miatt messze hátra maradtam a' jelesektől, kiknek nyomán e' nyelvvizsgálatba ereszkedtem; ismerem hiányait, 's e' tudatomban T. Társaság! a' te igazságos ítélő székedhez nem közelítnék, ha más részről nem bátorítna nyilatkozatodhoz képest a' gondolat, hogy ítéleteidet a' kitűzted pálya nehéz voltához 's környületeinkhez szoktad mérni, 's a' némi sikerrel tett kísérleteket sem elvetni szemed elől, Te, ki tudván tudod, hogy csak összesített tartós erő küzdése vezethet bennünket kívánt célhoz e' rögös pályán. Vizsgálódásimat a' tudomány e' nemében elhírült azon tudósok nyomán tettem, kik az indogerman törzsök, 's keleti nyelvek fejtegetésében szerencsés sikerrel haladtanak. Nyomdokukon nagy-szerű vállalataid elősegelésére tettem-e valamit, mit és hogyan? íteld meg: művem im általnyujtom.

TARTALOM.

	Lap.
I. MAGYAR SZÓKÖTÉS SZABÁLYAI SZILÁGYI ISTVÁNTÓL.	
Előszó	III.
Bevezetés	11
ELSŐ RÉSZ. A' szóegyeztetésről	29
1, 2. §.	—
I. SZAKASZ. A' névalanyról.	
3. §.	—
I. Cikkely. Mi módon alkalmazza magát a' mondomány az alanyhoz?	—
4. §.	—
5. §.	30
A) Szám	—
B) Személy	—
6. §.	—
II. Cikkely. A' névalanynak a' kötő van-nali egyeztetése	32
7. §.	—
III. Cikkely. Az alanynak a' magyarázókkal egyeztetése	33
8. §.	—
A) Az alanynak a' magyarázó melléknévveli egyeztetése	—
9. §.	—
a) A' millyenségi melléknév és alany	34
10. §.	—
b) Mennyiségi melléknév és alany	—
11. §.	—
B) A' (magyarázó) birófőnév és alany egyeztetése	37
12. §.	—
a) A' magyarázó birónévről	38
13. §.	—
b) Az alanyról vagy birt-dologról	40
14. §.	—
1) Egy biró, egy vagy több birtok	—

	Lap.
15. §.	40
2) Több bíró, egy vagy több birtok	—
16. §.	—
II. SZAKASZ. Az igealanyról.	45
17. §.	—
MÁSODIK RÉSZ. A' Szórendről.	46
18. §.	—
I. SZAKASZ. A' rendes szórendről.	
19, 20. §.	—
I. Cikkely. A' szók helyéről mondaton kívül	48
21. §.	—
A) A' név értelmi határozatainak névhez képesti állásrendéről	—
22. §.	—
23. §. a) Főnév főnévvel	49
24. §. b) Főnév melléknévvel	—
25. §. c) A' főnév birtokjelentő névmással	—
26. §. d) Főnév névmutatóval	50
27. §. e) Főnév névhatározókkal	52
B) Az ige értelmi határozatainak igéhez képesti állásrende	54
28. §.	—
29. §. Az összeolvadó igehatározók rendes mondatokban	55
30. §. Az igék értelmi határozói	—
II. Cikkely. A' mondat részeinek rendéről	56
31. §.	—
A) A' mondat magyarázókkal ellátott főrészeinek logikai rende	57
32. §.	—
B) A' főszóme terjedelmi határát mutató szók helyéről	59
33. §.	—
34. §.	61
35., 36. §.	63
II. SZAKASZ. A' nyomatos szórendről.	65
37. §.	—
38. §.	66
I. Cikkely. A' mondat nyomatossági részeiről	—
39. §.	—
40. §.	67

	Lap.
41, 42, 43. §.	68
44, 45. §.	69
46, 47, 48, 49. §.	70
50. §.	71
A) Alany és mondomány, továbbá a' birtokos szerkezet szók helyváltoztatása	71
51. §.	—
52. §.	72
B) Az előragos igékről, a' rag és ige közti helycse- re tekintetéből	73
53. §.	—
54, 55. §.	74
56. §.	75
57. §.	76
58. §.	77
II. Cikkely. A' mondat nyomatosságon kívül eső részei helyéről	78
59. §.	—
60. §.	79

HARMADIK RÉSZ. A' szóviszonyról. 80

61. §.	—
62. §.	81
63. §.	82
64. §.	83
65. §.	84
66. §. Mik a' vonzók? mik a' vonzóttak?	85
67. §.	—
68. §.	86

I. SZAKASZ. A' (főrészek közül a') mondomány vonzásáról

69. §.	—
I. Cikkely. A' névmondomány vonzásáról	87
70. §.	—
71, 72. §.	88
II. Cikkely. Az igemondomány vonzásáról	91
73. §.	—
A) Igemondomány vonz nevet	92
74. §.	—
a) Igemondomány névvonzása a' hatás első tárgyára nézve	—

	<i>Lap.</i>
75. §.	92
76. §.	93
77. §. Cselekvő igék	94
78. §. Szenvedő igék	—
79. §. Középigék	—
1) Mindenkor azon egy raggal vonzó	95
2) A' többféle ragot vonzó középigék.	99
80. §.	—
81. §.	100
82. §.	107
b) Az igemondomány névvonzása a' hatást felfogó másod tárgyra nézve .	108
83. §.	—
84. §.	109
I. Cselekvő (kiható) igék	—
85. §.	—
II. Szenvedő (kihatóból származó) igék	112
86. §.	—
III. Középigék	113
87. §.	—
B) Az igemondomány vonz igét	114
88. §.	—
II. SZAKASZ. A' mondat alkatrészei vonzásáról .	114
89. §.	—
I. Cikkely. Az igehatározók vonzása	115
90. §.	—
A) Igehatározó vonz nevet	116
91, 92. §.	—
93, 94. §.	120
B) Igehatározó vonz igét	121
95. §.	—
II. Cikkely. Az eszme (mondat)-egészítők vonzása	121
96. §.	—
A) Eszmeegészítő név vonzása	—
97. §.	—
a) Eszmeegészítő név vonz igét, formaragos tekintetben	—
98. §.	—
α) A' határtalan formáról	122
99. §.	—
β) Határozott formáról	—
100. §.	—

	Lap.
b) Eszmeegészítő név vonz ígét, személyragos tekintetben	123
101. §.	—
α) Határtalan mód	—
β) Határozott mód	124
102. §.	—
B) Eszmeegészítő részecskék vonzása	—
103. §.	—
a) A' kötszők névvonzása	—
104. §.	—
1) Helyhatározások	—
105, 106, 107. §.	—
Első főelv. Jelentésökhöz képest vonzatnak minden hely- és több helyileg vett névszók, a' magyarországi egyes faluk és városok nevein kívül	126
108. §.	—
109. §. Topographi tárgynevek	127
110. §. Politicai topographi köznevek	—
111. §. Külön vagy saját topographi nevek	128
Második főelv. Végzetökhöz képest vonzatnak minden egyes magyarországi városok és faluk	129
112. §.	—
Első szabály. Benmaradó ragosok	129
113. §.	—
Második szabály	130
114. §.	—
1) Benmaradó ragosok	—
2) Alapító ragosok	—
Harmadik szabály	—
115. §.	—
Toldalék	131
116. §.	—
2) Időhatározások.	—
117. §.	—
118. §. Év, hónap, óra	132
119. §. Hét, 's ennek napjai	—
120. §. Nap és részei	—
121. §. Az év részei	133
b) A' kötszők igevonzása	—
122. §.	—
Berekesztés	134
123. §.	—

II. A' MAGYAR SZÓKÖTÉS SZABÁLYAI

FÁBIÁN ISTVÁNTÓL.

A' magyar nyelvtan alapvonatai	137
I) Hangtan	139
II) Szótan	140
III) Szókötés vagy mondattan	—
ELSŐ SZAKASZ. A' beszédrészek szókötesi sa- játásagaikról.	151
A) A' névről	—
1. §. A' fő- 's társnév és az abstract 's concret értelmű ne- vek közti viszony	—
2. §. A' társnév, összeköttetésben főnévvel, 's némelly társnév különös sajátásagaikról	152
3. §. A' név meghatározása izke (articulus) által	154
4. §. A' birtokviszonyról	161
5. §. A' nevek értelmező szerkesztéséről (appositio)	165
6. §. A' többes számról	166
7. §. A' hasonlításról	169
8. §. A' számnévről	172
B) A' névmásról	175
9. §. A' személyes és birtokos névmásról	—
10. §. A' mutató névmásról	179
11. §. A' visszatérő névmásról	181
12. §. A' visszamutató névmásról	182
13. §. A' határozatlan névmásról	185
14. §. A' kérdő névmásról	186
C) Az igéről	188
15. §. Az igék használatáról általán	—
16. §. A' cselekvő ige határozott 's határozatlan ragasztásáról	190
17. §. Az ige személyeiről	193
18. §. Az ige módjairól 's az ige használatáról	194
19. §. A' határtalanról	197
20. §. A' részesülők- és állapotjegyzőkről	200
21. §. Az idők használatáról	206
22. §. A' személytelen igékről 's használatukról	208
D) A' részecskékről	211
23. §. A' határozókról	—
24. §. A' tagadó szócskákról	216

	Lap.
25. §. A' kérdő szócskákról, mondatokról 's feleletekről .	217
26. §. A' névhatározókról	219
27. §. A' kötszókról és közbevetőkről.	220

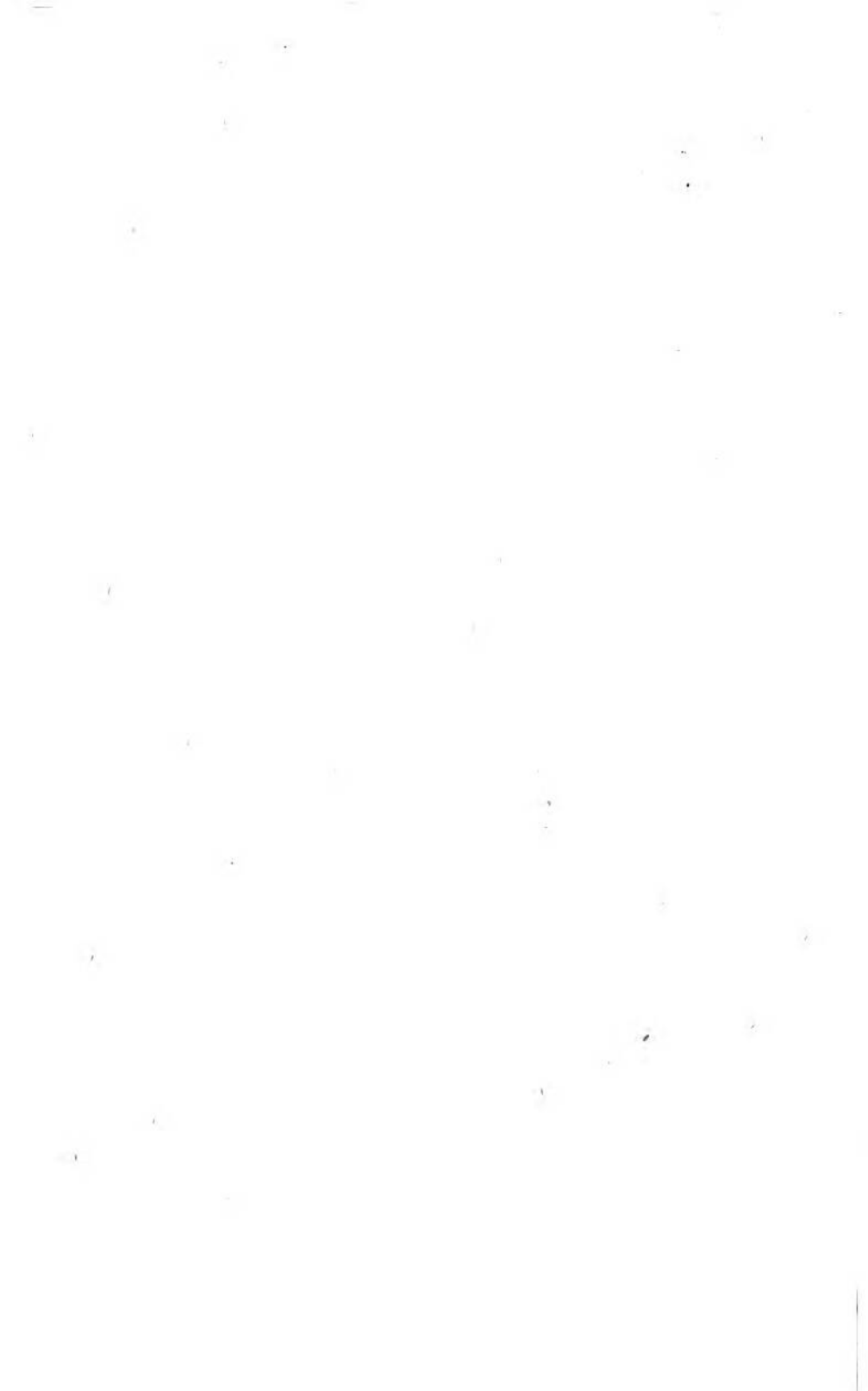
MÁSODIK SZAKASZ. A' szórendről. 228

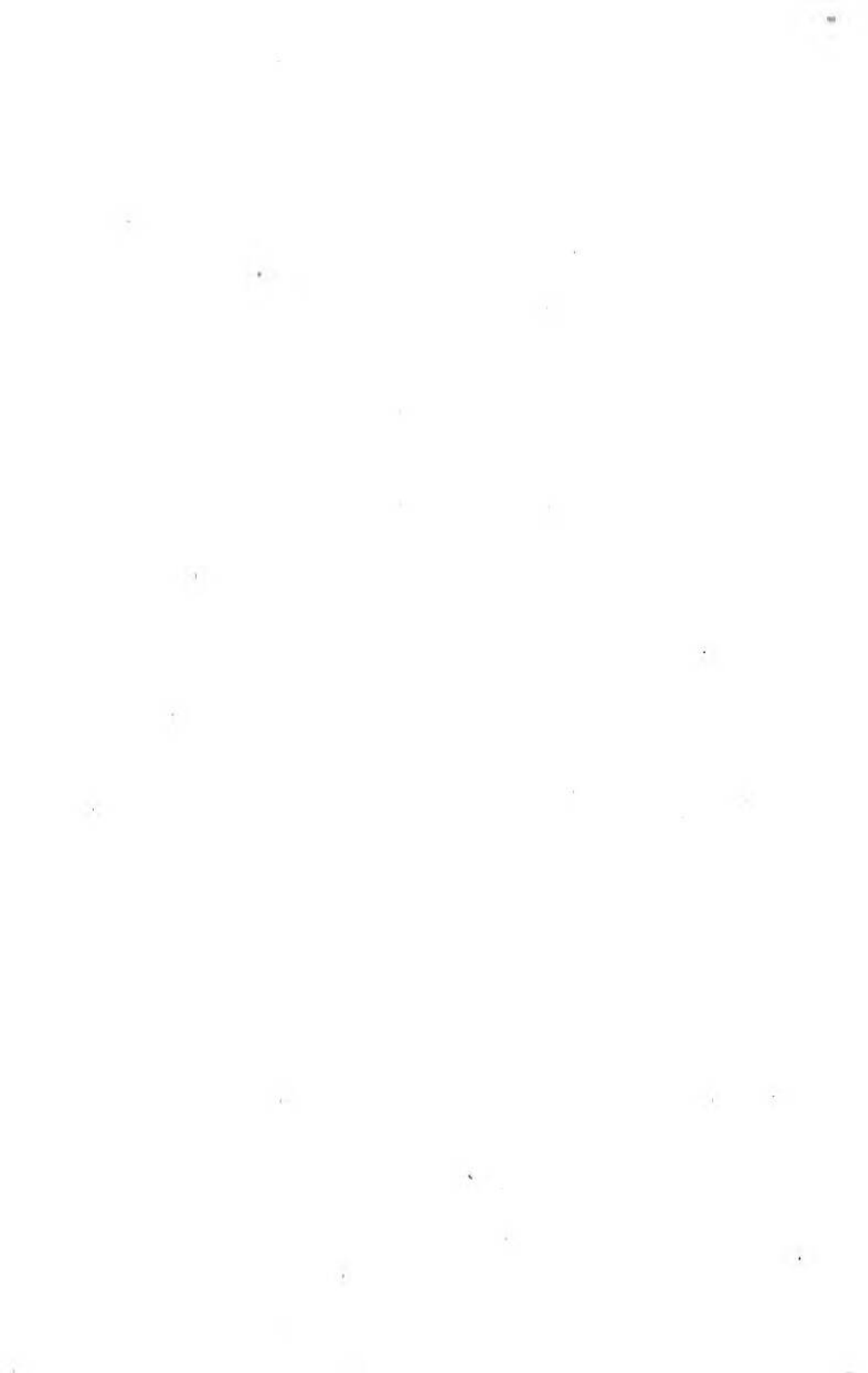
28. §. Előleges jegyzetek a' mondat alkatrészeiről, a' mondatok osztályzatáról, 's a' subiectumnak a' praedicatumhozi viszonyáról a' számra nézve	228
29. §. A' mondat részeinek elrendeléséről	231
30. §. A' nevek elrendeléséről	233
31. §. A' részecskék elrendeléséről	235

HARMADIK SZAKASZ. A' szóviszonyról. 238

32. §. Előleges észrevételek a' szóviszonyról 's a' várasok neveinek ragozásáról	238
A) Viszonyragok a' helybe-mozdulás jelelésére	242
33. §. Ra, re	—
34. §. Ba, be	248
35. §. Hoz, hez, höz	249
36. §. Ig, iglen	252
B) Viszonyragok a' helybennyugvás jelelésére	253
37. §. N és tt	—
38. §. Ban, ben	257
39. §. Nál, nél	259
C) Viszonyragok a' helyből elmozdulás jelelésére	261
40. §. Ból, ból	—
41. §. Ról, ról	262
42. §. Tól, tól	263
D) Viszonyragok egyéb viszonyok jelelésére	265
43. §. Nak, nek	—
44. §. Ert	267
45. §. Val, vel, astul, estül, östül	268
46. §. Vá, vé	272
47. §. Ul, ül	—







Österreichische Nationalbibliothek



7168069102



